

ПЕТА КРАЈИШКА НОУ КОЗАРСКА БРИГАДА
У ЦЕНТРАЛНОЈ БОСНИ
И У ЗАВРШНИМ ОПЕРАЦИЈАМА
ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ ЗЕМЉЕ

БОРБЕНИ ПУТ

5. КРАЈИШКЕ НОУ КОЗАРСКЕ БРИГАДЕ

Средином 1942. године партизани и народ Козаре водили су једну од најтежих и најславнијих битака нашег ослободилачког рата и револуције. Послије темељитих припрема, 49 њемачко-усташких батаљона (бројно стање око 50.000 војника), сврстаних у борбену групу „Западна Босна“ отпочело је напад на слободну територију Козаре у зору 10. јуна 1942. Непријатељске снаге су, за читаво вријеме дејства, снажно подржаване артиљеријом тенковима и авијацијом.

Овим непријатељским снагама супротставио се 2. крајишки (козарачки) народноослободилачки партизански одред „Младен Стојановић“ са својих пет батаљона, чије је бројно стање износило око 3.500 бораца. Ако се томе додају и два батаљона 1. крајишке бригаде који су изван обруча својим дејствима директно потпомагали одбрану одреда, наше су укупне снаге износиле седам батаљона (око 4.050 бораца), наоружаних са 3.486 пушака, 210 лаких и тешких митраљеза и 7 минобацача.

У нашој историографији, ове борбе су познате под називом Битка на Козари, а у непријатељским архивским документима носе шифрован назив „Операција Ксавер“. Њемачки генерал Фриц фон Штал својим планом је предвиђао да ће се операције на Козари завршити за десет дана, послије чега је требало јединице борбене групе „Западна Босна“ употребити против осталих јединица НОВ у западној Босни.

Већ први дан дејства, један непријатељски комбиновани одред (пјешадија и тенкови) продро је на слободну територију од Бање Луке и на препад заузео Приједор. Након два дана непријатељ је ушао и у Јбубију а четвртог дана је овладао — и поред снажног отпора наших снага — линијом: Ивањска — Приједор — Сухача — Бос. Нови, чиме су снаге одреда одсјечене од осталих наших јединица у Босанској крајини.

Истовремено је у напад прешла и 1. брдска дивизија НДХ са ријеке Уне у захвату Костајница — Бос. Нови, потискујући 1. батаљон одреда на исток, ка Козари.

У току наступања непријатељ је палио села и убијао цивилно становништво.

Тих дана, села Поткозарја личила су на стравично вулканско гротло гдје је све живо било захваћено циновским ковитлацем. Непрегледне масе становништва, носећи најнужнију имовину и гонећи стоку, као бујице кретале су се ка Козари и Просари, уз непрекидно бомбардовање и митраљирање из ваздуха.

У поподневним сатима 18. јуна 1942. 1. брдска дивизија избила је на сјеверозападне обронке Козаре у висини комуникације Бос. Дубица — Приједор. Тиме је око Козаре и Просаре створен чврст тактички обруч у коме су се нашле снаге 2. одреда и збег цивилног становништва од око 80.000 људи, жена и дјече. Изван обруча остала је 1. крајишка бригада, већи дио 4. батаљона и други мањи дијелови одреда.

Од тога дана, у ствари, почиње права драма народа и партизана Козаре. Партизански одред и збјег срасли су у огроман војнички логор. Почела је борба на живот и смрт, јер је такво рјешење наметнуо непријатељ још од почетка.

Истини за вољу, штаб одреда је био изненађен снагом и жестином непријатељског напада. Дуго је владала претјерана самоувјереност да је могуће разбити непријатељске снаге и приморати их да одустану од продора у Козару. Било је романтизма и илузија како код бораца и руководилаца, тако и у народу. Просто се пркосило реалној ситуацији која је, са војничке тачке гледишта, била за партизана тешка и претешка. Такво расположење на Козари било је резултат једногодишњих успјешних борби одреда, у којима је знао само за успјехе и побједе. Томе је нарочито допринијела значајна побједа на Приједору, а подгрејавана је и када се одред већ нашао у обручу, јер су се и тада његове снаге врло успјешно супротстављале непријатељу, наносећи му тешке губитке.

Илустрације ради, довољно је навести само три противнапада које је одред извео концем јуна на сјеверозападном дијелу фронта. У тим окршајима потпуно су уништена четири непријатељска батаљона. Тада је убијено 310 војника и официра, а заробљено 409 и неколико стотина рањено. Између осталог, одред је заплијенио 685 пушака, 54 лака и 17 тешких митраљеза, 22 минобацача, 3 топа и велике количине муниције и остале војне опреме.

Тих дана још су постојали извјесни услови да се одред и већи дио збјега пробију из обруча, али је та шанса пропуштена. Даноноћне жестоке борбе настављене су са про-

мјенљивом срећом. Дању је непријатељ нападао, а партизани се еластично бранили, док су се ноћу улоге мијењале — наше снаге су нападале, а противник се бранио на солидно уређеним положајима. Непријатељ је губитке попуњавао довлачењем свјежих снага. И одред је готово мјесец дана врло успјешно попуњавао губитке у људству добровољцима из збјега. Штавише, чете су бројно и јачале, јер је — поред великог плијена — увијек било више бораца-добровољаца него оружја. И поред тога, војничка ситуација по одред погоршавала се из дана у дан, јер је општа премоћ непријатеља, и бројна и техничка, била очигледна.

Први пробој ради извлачења из обруча предузет је 3/4. јула 1942. Међутим, те ноћи пробили су се само 1. и Ударни батаљон и око 15.000 цивила са територије среза Бос. Нови. Остале снаге одреда поновиле су напад ради пробоја сљедеће ноћи на истом мјесту, али без значајнијих резултата, мада је жестина борбе достигла кулминацију. Други, 3. и 4. батаљон претрпјели су ове ноћи велике губитке и у јутарњим часовима 5. јула били одбачени у Козару. Готово су били преполовљени. Знатан дио командног кадра је изгинуо на рововима и дубичкој цести. Истог дана непријатељ се дочепао око 500 тешких рањеника у долини Мљечанице и над њима извршио нечувен масакр. Нико од њих није преживио покољ. Народ у збјегу такође је доживио тешку судбину. Око 68.000 људи, жена и дјеце отјерано је у логоре и интернацију, одакле се многи више никад нису вратили, а на хиљаде их је поубијано на лицу мјеста.

Ове непријатељске снаге претресале су Козару, Просару и западно Поткозарје све до 30. јула. Тек тада је и битка на Козари завршена. Тако ће војска генерала Фрица фон Шта-ла, умјесто планираних десет дана, остати на Козари пуна 53 дана!

У нашој историји нема више примјера да је један партизански одред од око 3.500 бораца, наоружан искључиво лаким пјешадијским наоружањем, околико времена везао за себе тако јаке непријатељске снаге. Козарачки партизански одред је у овим борбама претрпио велике губитке. Половина борачког и старјешинског састава пала је у непрекидним борбама, бранећи збјег и рањенике. Тих дана пала је читава плејада знаних и незнаних јунака, прослављених бомбаша, пушкомитраљезаца и старјешина, комуниста и ванпартијаца на рововима Патрије, Поглеђева, Равног гаја, на Југовића брду, дубичкој цести и широм Козаре. Многи су умирали ћутке, незапажено и безимено на првим животним корацима. Њима припада слава и заслуга што је Козара тих дана, великих кораком, преконоћ, закорачила у нашу историју.

Према архивским документима, непријатељ је на Козари имао око 7.000 погинулих, „несталих“ и рањених војника. Но, много значајнија чињеница јесте то што су жилавим и дуготрајним отпором козарачких партизана радикално поремећени планови непријатеља у овом дијелу земље. У 1942. год. непријатељ није могао извести ни један озбиљнији напад на ослобођену територију, Босанску крајину, како је то био планирао. Све је то имало далекосежне посљедице, готову ако се зна да је управо у жеку битке на Козари почео историјски поход групе пролетерских бригада и Врховног штаба ка Босанској крајини, гдје ће се убрзо створити велико устаничко жариште општејугословенског значаја. У најдраматичнијим тренуцима и борци и народ Козаре остали су досљедни сами себи и свом опредељењу, стојички и пркосно подносећи све недаће и жртве, увјерени да ће на крају побједа бити наша. Народ се својим очима увјерио да су јединице одреда дале све од себе да би спасиле збјег и рањенике, што је са морално-политичког становишта било равно побједи. И поред великих жртава, народ Козаре није поклекнуо. На Козари никада није било ни бијелих застава ни капитулације!

Ето, укратко, у таквим условима је формирана 5. крајишка (козарачка) бригада. Она је изникла из једногодишњих борби и побједа козарских партизана. Настала је из пожара и пепела поткозарских села, а у данима формирања представљаће симбол вјековног крајишког пркоса и живи доказ о неуништивости народа који се бори за слободу.

У заповјести генерала Штала за „операцију Ксавер“, тачка 6, између осталог се каже: „Сва лица, затечена у борби, стрелјати на лицу мјеста. Све мушке становнике од 14 година па навише хапсити и спроводити у сабирне логоре“.

Ова заповјест је доцније допуњена тако да се има односити и на жене „... јер је команда њемачке оружане силе примјетила да и жене учествују у борби...“.

Међународни војни суд у Нирнбергу оквалификовао је је овај документ као акт геноцида, почињен на Козари, па је одговарајуће њемачке команданте огласио кривима.

I

Формирање бригаде:

И док је њемачко-ушашка пропаганда преко свих својих гласила ликовала и славила „побједу“, на коси Палеж у Козари је 19. августа 1942. извршена смотра обновљеног и

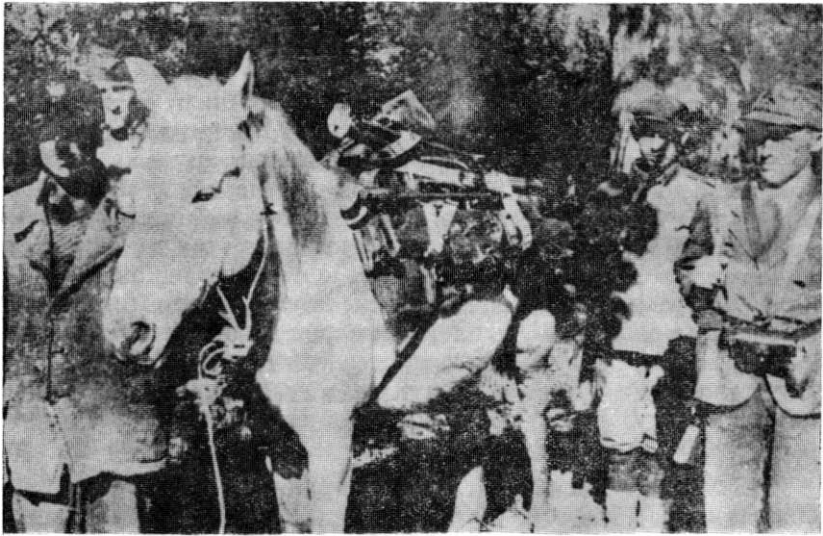
реорганизованог Козарачког партизанског одреда. У строју се нашло око 900 прекаљених бораца. Постројеним борцима говорили су легендарни командант Јосип Мажар Шоша и политички комесар Бошко Шиљеговић. Слушали су их борци пажљиво, а мисли су летјеле у долину Мљечанице, гдје су на звјерски начин поклани њихови рањени другови. Лутале су мисли до спаљених и опустошених села, ка дубичкој цести куда су отјеране непрегледне колоне нејачи. Слушали су борци Шошу и Бошка и ко зна који пут питали се: да ли је до свега тога морало доћи? Да ли је постојао некакав други излаз? Одговор је увијек био исти: другог излаза није било! Одред је морао бранити голоруки народ и по цијену највећих губитака, што је и учинио, просто сагорјевши у тој борби. Илузорно је било и помишљати на другачије рјешење, јер је готово сваки борац одреда имао у збјегу породицу. У збјегу им је било све — и кућа и кућиште и њихови најмилији.

Шоша, као да погађа мисли бораца, чита наглас писмо Оперативног штаба за Босанску крајину у коме се, поред осталог, каже: „Када је већ дошло до ситуације и такве борбе, онда је било правилно, па макар и уз огромне губитке, пружити онакав отпор у циљу одбране народа, какав сте ви пружили. Ваша борба имала је огроман одјек у свјетској штампи, У Русији и Енглеској. Ваша борба дала је подстрека и могућности за акције читавим партизанским снагама у земљи. Ваша борба раскринкала је подлу политику окупатора и ви сте га натјерали да открије своје карте. Такво је наше гледиште, а такво је гледиште и Врховног штаба наше партизанске и добровољачке војске, без обзира на све друге околности ...”.

Свака Шошина ријеч, пуна горчине, једа и козарског пркоса, налазила је мјеста у срцима бораца враћала им снагу и самопоуздање.

Тек што је Шоша завршио, пред строј изиђе наочит и снажан партизан, обучен у одијело, направљено по војничком кроју, али од цивилног штофа. У тишини пропланка загрме његов снажан баритон: „Сва три сте ми на сиси ћапћала, јој, благодатно сунце кнешпољско! . . .”.

Пјесник и борац Скендер Куленовић, попевши се на један велики буков пањ, први пут је рецитовао своју поему „Стојанка мајка Кнежопољка”. Био је то величанствен и истовремено потресан тренутак. На прве Скендерове ријечи, борци, као по команди, заузеше став „мирно”. Из строја се чуо понеки отешути уздах и јецај, а низ омршале и преплануле образе прекаљених ратника котрљале су се шкрте сузе. Куленовићева поема је представљала својеврсну заклетву

Митраљеско одјељење 5. бригаде

бораца Козаре, какву вјероватно ни једна јединица у нашем ослободилачком рату није полагала.

Истовремено је један примјерак књиге „Козара — гроб партизана“ кружио од руке до руке међу постројеним борцима. Ту срамну лаж је штампала окупаторско-ушастака власт и растурила по околним градовима и селима, хвалећи се да више нема партизана на Козари. Смотра бораца на Палежу најречитије је оповргавала те лажи.

Одмах послје смотре на Палежу, све јединице одреда прешле су у акцију између Саве, Уне и Сане, нападајући мања упоришта и спречавајући пљачку опустелих села. За непун мјесец дана изведено је 27 акција, у којима је убијено 130 непријатељских војника и официра, а 138 заробљено. Уништено је 5 камиона, а заплијењено 128 пушака, 5 митраљеза, 2 аутомата, 20 бомби и 10.000 метака. Свакодневно су у јединице пристизали нови борци. Ове акције, мада по војничким ефектима скромне, имале су велики морални и политички значај, јер су враћале самопоуздање код бораца и народа, а код непријатеља стварале забуну и деморализацију. Колико је непријатељ био увјерен да су партизани на Козари стварно уништени, види се и из тога што су власти НДХ, почетком августа почеле колонизацију у неким селима дубичког краја.

За даље морално-политичко и организационо учвршћивање одреда и оживљавање рада органа народне власти на

терену велики значај имало је окружно партијско савјетовање КПЈ које је одржано на Козари 20. и 21. септембра 1942. Ту су темељито и критички анализирани наши поступци током непријатељске офанзиве и сагледане посљедице. Тако је Козара лијечила ране и настављала борбу.

Пошто је Козарачки партизански одред, од смотре на Палежу, у ствари живио и дејствовао по принципу партизанске бригаде, јер његови батаљони нису више били везани за одређени терен, Оперативни штаб Босанске крајине, у сагласности са Врховним штабом, 22. септембра 1942. преименовао је цио одред у 5. крајишку (козарачку) народноослободилачку ударну бригаду.

У моменту формирања, 5. бригада је бројала 1.140 бораца, наоружаних са 940 пушака, 45 пушкомитраљеза и довољним количинама муниције и ручних бомби. Од укупног бројног стања, 569 бораца и старјешина бригаде били су чланови КПЈ и СКОЈ-а!

Први штаб 5. бригаде сачињавали су: командант Јосип Мажар Шоша; замјеник команданта Милош Шиљековић и начелник штаба Ратко Вујовић Чоче.

Штабове батаљона сачињавали су:

1. *батаљон*: командант Жарко Згоњанин, замјеник команданта Вељко Стојаковић и политички комесар Драган Марин.

2. *батаљон*: командант Мирко Пекић, замјеник команданта Драгутин Тургуз Црни, политички комесар Перо Тургуз и замјеник политичког комесара Душан Утјешиновић.

3. *батаљон*: командант Петар Мећава, замјеник команданта Раде Чекић, политички комесар Јоцо Марјановић и замјеник политичког комесара Милан Егић.

4. *батаљон*: командант Раде Кондић, замјеник команданта Михаило Гачић, политички комесар Душан Бојанић и замјеник политичког комесара Раде Башић.

II

Дејства бригаде у Босанској крајини:

Током септембра и октобра 5. бригада је наставила да организационо учвршћује своје јединице, и срећује прилике на терену, уз сталне борбене акције. Готово читава територија бившег одреда била је поново ослобођена. Многи народноослободилачки одбори, као и организације КПЈ на терену, обновили су рад. Живот се, додуше споро, али сигурно, враћао у села око Козаре. Штаб бригаде је нарочиту пажњу

посвећивао обавјештајној служби, тако да је био редовно информисан о распореду и намјерама непријатеља. Успостављене су чврсте курирске везе са штабом 3. оперативне зоне у Славонији и са илегалним организацијама НОП-а у свим градовима око Козаре. Посебан значај имала је редовна веза штаба бригаде са штабом 3. оперативне зоне, како у погледу измјене обавјештења, тако и због контакта са становништвом Козаре које је било интернирано у Славонију. Тих дана су Саву прелазили у оба правца чак и партизански водови и чете! Захваљујући овој сарадњи, као и братској бризи и љубави српског и хрватског становништва из Славоније, неколико десетина хиљада становника Козаре је спасено и већ до конца 1942. год. враћено у свој родни крај. Све је то имало огроман политички значај, јер је и на тај начин осујећен план непријатеља да интернацијом становника затре сваки облик живота на устаничкој Козари. Сем тога, преко 1.000 момака и дјевојака са Козаре ступило је у партизанске јединице у Славонији, што је још више учврстило братске везе и сарадњу становника ова два устаничка подручја.

Акције 5. бригаде привукле су пажњу и њемачке команде у Бањој Луци. Обавјештајна служба њемачке 714. дивизије марљиво региструје дејства партизана и на основу тога приближно тачно закључује о нашој снази.

Обавјештајни билтен ове дивизије региструје средином октобра и податак да је на Козари формирана 5. бригада, али је у заблуди које јединице чине бригаду, а које и даље представљају одред. Према том билтену, на Козари постоје обје ове јединице, али је укупна бројна снага партизана оцијењена прилично тачно.

На основу тих података, Нијемци ће 19. октобра 1942. почети поновни напад на Козару са око 25.000 својих и квислиншких војника. Захваљујући добро организованој обавјештајној служби, штаб 5. бригаде није био изненађен, тако да ће овог пута непријатељ ударити у празно. Наиме, још одраније је постојало упутство Оперативног штаба да бригада не прихвата дуготрајније и исцрпљујуће борбе на Козари, већ да се, у случају појаве јачих непријатељских снага, пробије у састав главнине наших снага у Подгрмечу. У духу овог упутства, штаб бригаде је прикупио 2, 3. и 4. батаљон у Козари и 20. октобра 1942. отпочео покрет. Ове снаге су се пробијале правцем: Козара — Г. Гаревци — Д. Гаревци — Ћела — Миљаковци — Оштра Лука — Брдари и у свитање 22. октобра избиле су у с. Сухачу код Санског Моста. При преласку цесте и жељезничке пруге Приједор — Бања Лука, ликвидирано је неколико бункера и заробљено 9 војника са оружјем и опремом. У то вријеме 1. батаљон је

оперисао на простору око Бос. Новог и Костајнице, па се ка слободној територији пробијао самостално правцем: Каран — Сводна (ту је прешао цесту, пругу и р. Сану) — Радомировац — Сухача — В. Рујишка, гдје је стигао 24. октобра.

У свитање 24. октобра батаљон је у брзом налету ликвидирао у рејону Сухаче неколико отпорних тачака на утврђеном непријатељском фронту који се протезао од Бос. Новог до Љубије. Убијено је 6 војника и 1 официр, а 30 је заробљено. Заплијењена су 3 пушкомитраљеза и 20 пушака. Непријатељ је био потпуно изненађен овим нападом, јер је услиједио са правца одакле није очекивао наше снаге. Интересантно је да је батаљон подилазио рововима у четним колонима када се већ добро разданило. Непријатељски војници су тај призор мирно посматрали, довикујући један другом да им то иде смјена!

Губици бригаде приликом пробоја на ослобођену територију били су 3 погинула и 4 рањена. У борби на Сухачи, између осталих, погинуо је командир вода и члан КПЈ Стојан Косић из 1. батаљона.

Захваљујући добрим припремама, бригада је успјешно извршила овај задатак, уз минималне губитке. Морал бораца био је одличан. Томе је знатно допринио необично топао и срдчан дочек који је приређен бригади у селима Подгрмеча. Великим залагањем народноослободилачких одбора, омладинске организације и АФЖ-а бригада је добила око 600 пари обуће, углавном опанака, и чарапа. Та пажња и љубав којом су били окружени оставила је на борце снажан утисак.

Послије неколико дана одмора и опоравка, извршена је смотра читаве бригаде у селу Мала Рујишка. У строју је стајало 1.400 бораца који су били наоружани са 1.106 пушакд, 53 пушкомитраљеза, 2 тешка митраљеза, 10 аутомата, 109 пиштоља и 72.800 метака.

Пошто су припреме за бихаћку операцију биле у завршној фази, Оперативни штаб за Босанску крајину је планирао да у овој операцији, са осталим крајишким и хрватским бригадама учествује и 5. бригада. У свим јединицама те бригаде почеле су интензивне припреме за извршење задатка који је за све борце и старјешине имао необично велики значај. Бригада је први пут учествовала у тако крупној операцији са осталим јединицама наше војске. Зато се пред сваког припадника бригаде, питање успјеха у овој операцији постављало као питање части и поноса! Требало је сачувати и оправдати углед који су борци са Козаре већ до тада уживали у народу и осталим јединицама НОВ у Босанској крајини. У том смислу текле су и припреме за бихаћку операцију.

План операције који је израдио Оперативни штаб за Босанску крајину, предвиђао је истовремен напад на гарнизон Бихаћ и сва упоришта у унској долини око Бихаћа. По заповјести за напад, 5. бригада је добила задатак да ликвидира упоришта Острожац, Бркиће, Куртово Село, Србљане, Језеро и Спахиће, све у долини Уне низводно од Бихаћа, затим да заузме мост на Уни код Острошца и држи га. Једним батаљоном, у садејству са дијеловима 6. крајишке бригаде, требало је да пресијече комуникацију Бихаћ — Крупа и спречи евентуалну интервенцију непријатеља из тог правца.

Напад је почео 2. новембра 1942. у 21.30 часова. Већ након једночасовне борбе, 1. и 3. батаљон на јуриш су заузели упоришта Бркиће, Језеро, Куртово Село, Србљане и Спахиће, а посаде уништили. Нарочито огорчене борбе водио је 2. батаљон 3. новембра око куле Острожац и на путу Острожац — Цазин, одакле је непријатељ вршио сталне противнападе, као и са снагама које су предвече тог дана покушале да се пробију из Бихаћа ка Цазину. Увече, 3. новембра, све јединице бригаде извршиле су своје задатке. Убијено је око 190 непријатељских војника (већином су то биле усташе које се нису хтјеле предати), а 54 су заробљена. Заплијењене су 133 пушке, 12 пушкомитраљеза, 1 тешки митраљез, 2 минобацача, 1 брдски топ и 21.000 метака. Бригада је у овим борбама имала 11 погинулих и 18 рањених бораца и руководилаца. Четвртог новембра 1942. око 16 часова, послје 42 сата жилаве борбе, отпор непријатеља у Бихаћу и околини је сломљен, а град Бихаћ и око 50 села ослобођени.

ТОЈ великој побједи крајишких и хрватских партизана дали су скроман допринос и борци 5. козарачке бригаде. Наредбом Врховног команданта друга Тита од 6. новембра 1942. све јединице које су учествовале у бихаћкој операцији похваљене су, а међу њима и 5. бригада.

Наредбом Врховног штаба бр. 93 од 9. новембра 1942. формирана је 4. крајишка дивизија, у чији је састав, поред 2, 6. и 8. ушла и 5. крајишка (козарачка) бригада. Пошто је дотадашњи командант 5. бригаде Јосип Мажар Шоша постављен за команданта дивизије, а политички комесар Бошко Шиљековић отишао на нову дужност, у штабу бригаде су извршене кадровске промјене. За команданта бригаде постављен је Милош Шиљековић, за политичког комесара Жарко Згоњанин, а за замјеника команданта Ратко Вујовић Чоче. дужност команданта 1. батаљона примио је Вељко Стојаковић.

У моменту уласка у састав 4. дивизије, 5. бригада броји 1.300 бораца, а била је наоружана са х.х.о. лушака, 0. .а.л.х и тешких митраљеза, 7 минобацача, 1 топом и 619 ручних

бомби. У њеним редовима било је тада 795 чланова КПЈ и СКОЈ-а. Мада су прошла непуна два мјесеца од њеног званичног формирања, била је то јединица младих, али искусних ратника који су, у огромној већини, имали једногодишње ратно искуство. Њу су у већини сачињавали исти козарачки партизани који су више од мјесец дана одољевали двадесет пута јачем непријатељу и уништавали читаве „бојне“ и „здругове“ у бици на Козари.

Још средином 1942. год., у јеку битке на Козари, непријатељ је приступио изградњи утврђене линије између Босанског Новог и ЈБубије која се протезала правцем: Новска планина — Доловљани — Сухача — Хозићи — Миска Глава — Шурковац — Љубија. Доцније је линија продужена све до Санског Моста. У фортификацијском смислу, ови положаји били су врло добро уређени, нарочито на одсјеку Сухача — Шурковац, гдје су изграђене три линије ровова и подигнути бункери за борбу и становање трупа. На читавој линији постојало је око 1.000 бункера, које је посјело око 15 усташко-домобранских батаљона и 6 батерија, а укупно бројно стање износило им је око 8.000 војника. Ове снаге су стално посједале линију, а послије ослобађања Бихаћа она је ојачана са неколико батаљона Нијемаца и домобрана. По замисли усташко-домобранске главне команде, ова утврђена линија, названа „Постав Југозапад“, требало је да трајније изолује козарачко подручје од остале слободне територије у Босанској крајини, односно да, послије „чишћења“ Козаре, спријечи продоре наших снага из Подгрмеча на комуникације и остале виталне објекте у долинама Сане и Уне.

Ослобађањем Бихаћа почела је офанзива јединица НОВ у Босанској крајини и југозападном дијелу Хрватске. У оквиру ових борби, по одлуци штаба 1. босанског корпуса од 14. новембра 1942, 4. крајишка дивизија добила је задатак да ликвидира ову утврђену линију на одсјеку Босански Нови — Љубија. Био је то први задатак дивизије као комплетне јединице, а представљао је увод у борбе за Босански Нови и Двор на Уни, које су водиле крајишке и хрватске бригаде у другој половини 1942. год.

Пета бригада добила је задатак да напада одсјек фронта Сухача — Пивница — Хозићи — Табла — Миска Глава. Напад је почео 18. новембра у 2 часа. Захваљујући добрим припремама и лошим временским приликама, постигнуто је потпуно изненађење. Први батаљон је успио да неопажено прође кроз непријатељске линије (што му је и био задатак) и да нападне са сјевера, одакле га непријатељ уопште није очекивао. Већ у свитање 18. новембра, сви батаљони бригаде извршили су своје задатке. Једино је 6. усташки батаљон

одступио на брдо звано Хозића камен и читав тај дан пружао огорчен отпор нашим јединицама. Иако опкољене и изложене снажној ватри наших минобацача, ове непријатељске снаге пружале су отпор све до пада мрака, када су потпуно уништени и последњи остаци те усташке јединице.

Само 18. новембра бригада је убила око 200 усташа, а заробила 467 војника и 6 официра. Заплијењено је 420 пушака, 20 пушкомитраљеза, 3 тешка митраљеза, 2 минобацача и неколико десетина хиљада метака. Бригада је имала 5 погинулих и 17 рањених бораца.

Један њемачки мајор који је био „инструктор“ у јединицама НДХ, овако описује те борбе: „Партизани располажу јаким снагама и добро су наоружани. Имају топове и бацаче, а нарочито је запажено да имају доста аутоматског наоружања. Стријељива такође имају доста, јер га приликом нападаја не штеде.

Нападаје увијек врше у јаким скупинама и на ужем фронту, са циљем извршења пробоја, а тек затим се шире, нападајући остале дијелове постава са леђа. Како нападаје врше углавном ноћу, скоро увијек успијевају да без великих губитака постигну циљ“.

И Врховни штаб НОВ и ПОЈ је високо оцијенио успјех 5. бригаде у овим борбама. Тако се у Билтену В.Ш. бр. 20, 21. и 22. о томе, између осталог, каже: „ . . . У овој жестокој борби, у којој је требало ликвидирати 1.000 bunkera и ровова, партизани су имали 30 мртвих и 70 рањених. Нарочито се истакла V козарска бригада која је непријатељу задала најтеже губитке, она иста бригада коју је Павелић „уништио“ у својој љетњој офанзиви ка Козари“.

Ово високо признање које је Врховни штаб одао нашој бригади, послужило је као подстрек њеним борцима и руководиоцима да у наредним борбама уложе још веће напоре.

Наредних осам дана, тежиште дејства 4. крајишке дивизије пренијето је на крила, тј. око ЈБубије и Бос,- Новог. Утврђени фронт Бос. Нови — ЈБубија потпуно је разбијен. Међутим, почели су огорчени противнапади непријатеља, који се није мирио са губитком тих положаја.

Сви батаљони 5. бригаде пребачени су до 24. новембра 1942. на правац Сухача — Доловљани — Благај ради судјеловања у нападу на Бос. Нови који је почео 26. новембра 1942. у 23 часа. Већ прве ноћи, 1, 2, 5. и 6. крајишка бригада су у силовитом налету потпуно разбиле 12. пук и 3. брдску бригаду НДХ. Прва и 2. крајишка продрле су у сам град, док је 5. бригада, са дијеловима 6. крајишке, ликвидирала упоришта Булина главица, Благај, Јапру, Благај Ријеку и пресјекла све комуникације у долини Сане између Бос. Новог

и Приједора и у долини Уне између Бос. Новог и Костајнице. Борбе за Бос. Нови и околна упоришта трајале су све до 29. новембра, када је напад обустављен. Мада наше снаге нису овог пута заузеле сам град, нанијеле су непријатељу тешке губитке и дошле до великог ратног плијена. Само јединице 4. крајишке дивизије заробиле су 850 војника и официра, а заплијениле 6 топова, 100 митраљеза и пушкомитраљеза, око 800 пушака и велике количине муниције. Сем тога, око мјесец дана био је потпуно паралисан саобраћај у долинама Сане и Уне, јер су све комуникације између Босанског Новог и Приједора и Б. Новог и Костајнице биле темељито порушене. Пета крајишка (козарачка) бригада је у овим борбама заробила 480 војника и официра, а заплијенила, између осталог, 2 топа, 7 тешких и 24 лака митраљеза и око 400 пушака.

Тих дана је у свим јединицама 4. крајишке дивизије прочитана депеша штаба 2. пролетерске дивизије, у којој се, између осталог, каже: „У име бораца, командира, команданата и политичких комесара, шаљемо вама херојским борцима наше Босанске крајине, борцима Козаре, Бихаћа, Јајца, наше пламене пролетерске поздраве. Борци, командири и политички комесари наше дивизије поносни су на хероје крајишких бригада који чине чуда од јунаштва у Босанском Новом . . . командант Пеко, пол. комесар Митар“.

О жестини ових борби види се и у извјештају 3. брдске бригаде НДХ за 26. и 27. новембар 1942. У њему се, поред осталог, каже: „Око 23.30^h заповједник 1 бојне извјештава о снажном непријатељском нападају на поставе 1 бојне и 12 пјешачке пуковније. 27. студеног у 00.30 сати заповједник 1 бојне са к. 313 извјештава да су поставе 1 бојне разбијене, да се непријатељ појавио чак и у позадини и да диелови бојне у нeredу отступају диелом ка Бос. Новом, диелом ка Благају, а диелом преко Јапре. . . . До 05.00 сати заповједник 1 бојне успио је на к. 257 прикупити свега 80 момака од своје бојне . . . .

До висине Суча Дола и поред јаког отпора од стране непријатеља, здруг је стигао у потпуном реду, са врло малим губицима.

На овој линији извршио је непријатељ снажан нападај са правца к. 313 и са правца 388 и набацио је 3 бојну и диелове 1 бојне на Сану. После тога почели су диелови у нeredу да се даље пробијају ка Бос. Новом. Истодобно извршен је притисак непријатеља са правца и са врхова сев. од Сане. . . .

Под овим околностима здруг је стигао око 15 сати у Бос. Нови, гдје је у самом граду поново упао у жестоку неприја-

тељску ватру баача и хаубичке битнице и опет претрпио велике губитке ..."

Првог децембра 1942. год. 1. и 2. као и 6. крајишка бригада упућене су на нове задатке, а на положајима око Бос. Новог остала је само 5. бригада, са задатком да спречава испаде према ослобођеној територији. На овим положајима њени батаљони остаће све до почетка јануара 1943. даноноћно уништавајући мања упоришта, уз стално рушење комуникација у долинама Сане и Уне. Тако су 14. децембра читав дан вођене борбе са јаким њемачко-ушастким снагама на положајима Бјешала — Благај и предвече одбачене у Бос. Нови уз веће губитке. Први батаљон је у другој половини децембра уништио 3 већа и 10 мањих упоришта, уз даноноћно рушење жељ. пруге Бос. Нови — Приједор и Бос. Нови — Костајница. У тим борбама заробљено је 212 непријатељских војника и официра, а заплијењено је 155 пушака, 14 пушкомитраљеза, 3 тешка митраљеза и велике количине муниције и војничке опреме. Биле су то посљедње акције 5. бригаде у 1942. год. За непуну 4 мјесеца постојања она је убила око 550 непријатељских војника и официра, а заробила 1.678. Истовремено заплијенила је 1.196 пушака, 94 пушкомитраљеза, 14 тешких митраљеза, 4 минобаача, 3 топа, 15 аутомата и око 100.000 метака. У том времену, 29 бораца и руководилаца бригаде је погинуло, а 77 рањено.

Трећег јануара 1943. одржано је савјетовање политичких комесара и њихових замјеника у Чађавици, на којем је дата исцрпна оцјена стања у 5. бригади. Сви учесници савјетовања једнодушно су оцијенили да бригада у војничком и морално-политичком погледу представља чврст и хомоген борбени колектив, способан да се бори у свим условима и против непријатеља свих врста. Посебно је констатовано да бригада ужива велики углед и у народу и код осталих наших јединица.

Седмог јануара 1943. одржана је у Српској Јасеници под Грмечом смотра 4. крајишке дивизије коју су тада сачињавале 2, 5, 6. и 8. крајишка бригада. Била је то импресивна слика која је оставила снажан утисак и на борце и на народ. Преко 4.700 прекаљених бораца Босанске крајине први пут стајало је поносно у строју пред својим Врховним командантом, другом Титом! Рапорт другу Титу предао је командант дивизије, легендарни Шоша. Четврта дивизија је тог момента била наоружана, између осталог, са 6 топова, 16 минобаача, 22 тешка митраљеза, 202 пушкомитраљеза (већином њемачких „шараца“) и са 3.307 пушака! По бројном стању бораца, наоружању и борбеном искуству била је то на почетку 1943. год. најјача јединица Народноослободилачке

војске. За борце са Козаре био је то посебно драг и незабораван тренутак, јер су тада први пут видјели друга Тита, слушали његове ријечи и играли са њим козарачко коло.

Пошто је већ тада обавјештајна служба 1. босанског корпуса располагала подацима да непријатељ у неким већим гарнизонима концентрише снаге, 2. и 5. бригада 4. дивизије су већ сутрадан послје смотре добиле нов задатак. По замисли штаба 1. босанског корпуса, ове снаге требало је да продру на сјевер, на подручје Козаре, да својим дејствима ометају концентрацију непријатељских снага и мобилишу нове борце у Лијевчу пољу. У ноћи 12/13. јануара 1943. обје бригаде су прешле на десну страну Сане, разбиле неколико упоришта и порушиле комуникације Бос. Нови — Приједор. Извршен је продор у Лијевче поље, гдје је 5. бригада, између осталог, ликвидирала двије жандармеријске станице и упориште Клашњице, којом приликом је убијено око 100 непријатељских војника, а заробљена комплетна чета домобрана, чији су припадници разоружани и пуштени. Том приликом су заплијењена 2 топа, 2 тешка митраљеза и 150 пушака, а уништена 4 камиона.

Због новонастале ситуације у Подгрмечу (већ је увелико почела тзв. IV непријатељска офанзива), обје бригаде су добиле задатак да одустану од првобитног плана дејства и да се усиљеним маршом врате у Подгрмеч на просторију Лушци Паланка, Слатина, Каменград, Еминовци. По том наређењу 5. бригада се нашла на тој просторији већ 27. јануара након четвородневног, непрекидног марша и истог дана, са јединицама 2. и 6. крајишке, била уведена у напад на опкољени њемачки 737. пук 717. дивизије у рејону Бенаковца. Ови напади су обустављени 4. фебруара 1943. услијед продора јаким непријатељских снага на боковима (од Санског моста и Бос. Крупе). Од тог времена, 5. бригада наћи ће се, са осталим јединицама 4. дивизије, у изузетно тешким условима на Грмечу, гдје је око десет дана водила борбе у окружењу са 370. њемачким пуком 369. дивизије и са 3. усташко-домобранском бригадом. Услијед велике хладноће, глади и неспавања, појавиле су се масовне халуцинације код бораца и старјешина. Веза са штабом дивизије изгубљена је већ 5. фебруара (штаб дивизије са 3. батаљоном и пратећом четом 1. батаљона 5. бригаде одступио је на југ, ка Бос. Петровцу. Од ових снага, 20. фебруара формирана је 12. крајишка бригада).

Завладала је тотална глад, епидемија пјегавог тифуса и промрзавање. Ситуацију је отежавала и чињеница што се уз 5. бригаду нашао и збојег из подгрмечких села од око 15.000 цивила. Крајњим напором, захваљујући присебности неколико старјешина, извршен је пробој на сјевер у подгрмечка

села, а 16. фебруара 1943. до краја исцрпљена, 5. бригада наћи ће се поново на Козари. Она је носила на носилима око 200 промрзлих, рањених и обољелих од тифуса. Још средином јануара 1943. разболео се и командант бригаде Милош Шиљеговић, па је на његово мјесто постављен Ранко Шипка.

На Козари је 5. бригада остала пуна три мјесеца. Поред лијечења рањеника и болесника и мобилизације нових бораца, све њене јединице извеле су у овом времену низ мањих и већих акција на упоришта и комуникације. У тим борбама заробљено је 311 војника и официра, а заплијењено 216 пушака, 13 пушкомитраљеза, 7 стројница, 1 минобацач и велике количине муниције и опреме. Уништена су 4 камиона, 20 жељ. вагона и 2 локомотиве.

Једну од најљепших и најсмјелијих акција извео је 4. батаљон ноћу, 24. априла. Док је батаљон вршио демонстративни напад на упоришта око Приједора, један вод, на челу са Александром Јелисавцем, упао је у град и из логора ослободио 120 затвореника, углавном заробљених партизана и позадинских радника који су похватани у Грмечу. Њих 64 су ступила у бригаду. На самом улазу у логор, при ликвидацији страже, Јелисавац, кога су борци звали Сандо, погинуо је. Сандо је био познат у читавој бригади као неустрашив борац, велики весељак и добар друг и комуниста.

Такође је интересантна диверзија коју је 18. маја извео Ј. батаљон на прузи Бос. Нови — Приједор и то по дану. Овом приликом је уништена композиција специјалног воза од 20 вагона и 2 локомотиве. Убијено је 40 њемачких војника и 5 виших официра, а 19 је заробљено. Такође је заробљено 35 домобрана. Ови Нијемци су припадали 114. дивизији, са сједиштем у Бањој Луци, а враћали су се са одсуства из Њемачке.

Први мај 1943. 5. бригада је свечано прославила. Батаљони су били постројени на једној заравни, недалеко од манастира Моштанице. У строју је стајало 1.270 бораца, од којих су 714 били чланови КПЈ и СКОЈ-а. Многи рањеници и тифусари излијечени су и поново су заузели своје мјесто у строју. Борци су лицем били окренути ка споменику прослављеног јунака Петра Петровића Пеције, који је у XIX вијеку био вођа двеју буна против Турака у овом крају. Смотра на овом историјском мјесту најупечатљивије је симболизовала неуништивост народа Козаре. Смотри је присуствовало и неколико хиљада цивила који су дошли на виђење и донијели им поклоне. Био је то, истовремено, опроштај 5. бригаде са народом Козаре, јер су већ биле у току припреме за њен одлазак у нове крајеве и на нове задатке, да би се на Козару вратила тек по завршетку рата. За многе

њене борце и старјешине било је то посљедње виђење зави-чаја и опроштај са Козаром, јер су на даљњем борбеном путу положили живот за слободу.

Прилике у централној Босни у прољеће 1942. год.

На подручју централне Босне дјеловао је све до прољећа 1942. 4. крајишки одред који је, услијед разорног дјеловања четничких агената, средином те године доживио трагичну судбину. Још на обласној партијској конференцији која је одржана фебруара 1942. у Скендер-Вакуфу, оцјењено је да је стање у овом одреду забрињавајуће.

Док у осталим дијеловима Босанске крајине (Козара, Подгрмеч, Дрвар) народноослободилачки покрет стално јача и у прољеће 1942. доживљава снажан полет, дотле већ у зиму 1941/42. у централној Босни и на Мањачи запада у тешку кризу. Дражини агенти, бивши официри, подофицири и жандарми у све већем броју стижу из Србије и повезују се са протетничким и колебљивим елементима, саботирају борбу против окупатора и усташа, стварају завјере у јединицама и припремају удар. Стога је партијска конференција у Скендер-Вакуфу одлучила да начелник Оперативног штаба за Босанску крајину др Младен Стојановић пође са пролетерским батаљоном Босанске крајине на терен 4. одреда ради војничког сређивања његових јединица и учвршћивања морално-политичког стања. До реализације тог закључка ће убрзо и доћи, али је ситуација у 4. одреду била много тежа него што се у први мах мислило. Фебруар и март 1942. били су кобни за судбину 4. одреда. Поједине чете одреда отворено су отказивале послушност штабу (најдрастичнији примјери: напад на Котор Варош, Понирска чета итд.), недисциплина и осипање бораца из чета постала је свакодневна појава. Почели су четнички пучеви: по појединим четатам борци су преко ноћи бацали петокраке звијезде, стављали кокарде, убијали политичке комесаре и остале чланове КПЈ и СКОЈ-а и проглашавали се четницима.

Прву мјеру коју је др Младен предузео на овом терену био је покушај да се неспоразуми превазиђу путем разговора, на миран начин, и да се тако сачува јединство одреда. Међутим, први покушај се завршио оружаним сукобом. Наиме, др Младен је са козарском пролетерском четом пошао У село Липовац 5. марта 1942. да би са тамошњим командиром чете Лазом Тешановићем на миран начин расправио неспоразуме и да би га покушао придобити за борбу против окупатора. Разговор је био унапред договорен, али до њега

неће никада доћи, пошто је Тешановић са својом четом поставио засједу и пролетере дочекао смртоносним рафалима. У овој борби погинуло је 13 козарских пролетера, а 8 је рањено, међу којима и др Младен Стојановић.

Послије овог првог оружаног сукоба, догађаји су текли вртоглавом брзином. Учестали су пучеви по јединицама (Булетих, Блатница, Прибинић, Чечава, Јошавка итд.). Као врхунац наишли су догађаји у Јошавки у ноћи између 31. марта и 1. априла 1942., када су четници Раде Радића напали партизанску болницу и на звјерски начин поубијали рањене пролетере. Том приликом убијен је и др Младен Стојановић, легендарни командант Козаре који је већ у првој ратној години постао познат и популаран широм Босанске крајине.

Средином априла исте године, осим Црновршке чете и дијела Прњаворског батаљона, све остале чете овог одреда су се распале или прешле на страну четника.

Штаб одреда и Окружни комитет, ослањајући се, углавном на Крајишки пролетерски батаљон, покушавали су великом упорношћу да спасу што се спасти могло. Међутим, у том настојању примјењивана је погрешна тактика. Раније, док су чете макар и формално признавале штаб одреда, руководство је слало у њих групе пролетера у тежњи да на тај начин учврсти морално-политичко стање тих јединица. Пролетери су ту преузимали углавном политичке функције и постајали комесари и водни делегати, стварали партијске организације, покушавали развити политички рад и тако сузбити четничку пропаганду, пучеве и осипање чета. Али, пучеви нису заустављени, већ су учестали, а ови борци — пролетери који су самопријегорно и са великим пожртвовањем извршавали директиве Партије и штаба одреда, доживјели су трагичну судбину. Већину су на мучки начин поубијали четнички елементи из ових чета. Тако су четници у селу Булетиху, Радмилу Стефановићу, пролетеру и политичком комесару чете, на спавању одсјекли главу сјекиром.

Дакле, појединци или групе пролетера, разасути по четама, нису могли, и поред великог ентузијазма, битније измијенити стање и зауставити четничке пучеве. На другој страни Крајишки пролетерски батаљон стално је бројно слабио, а његова ударна снага опадала.

Пошто се стање у 4. одреду стално погоршавало, оперативни штаб за Босанску крајину донио је одлуку концем марта 1942. да 1, 2. и 5. одред одвоје извјесне снаге и упуте их на територију 3, односно 4. одреда ради сузбијања четничке издаје.

На основу те одлуке, штаб 2. (Козарског) одреда формирао је Ударни батаљон и одмах га упутио преко Мањаче у

централну Босну. Батаљон је бројао 350 бораца (двје чете), а био је наоружан са 300 пушака и 17 пушкомитраљеза (од којих 11 њемачких „шараца“). Овај батаљон (у народу популарно назван противчетнички) водио је пуна два и по мјесеца борбу против четника, најприје на Мањачи, а потом у централној Босни и, услијед новонастале ситуације, вратио се на Козару концем маја — непосредно прије отпочињања познате битке на Козари.

У току прве половине 1942. године четничке вође (Урош Дреновић, Лазо Тешановић, Раде Радић, Вукашин Марчетић и други) један за другим озакоњују своју издају потписивањем споразума са властима тзв. НДХ и њемачком командом у Бањој Луци о заједничкој сарадњи у борби против партизана. Тај процес је први отворио Урош Дреновић 27. IV 1942. потписивањем споразума о сарадњи са властима НДХ у Мркоњић-Граду, а његов примјер су слиједили и остали, да би се све то заокружило средином јуна — до ког времена су сви четнички команданти у централној Босни и на Мањачи урадили исто то. Средином јуна одржана је у Јаворанима конференција свих четничких команданата, на којој је главно питање било — сарадња четника са усташама и окупатором. На конференцији су одобрени дотадашњи споразуми и препоручено је да тако поступе и остали који то нису урадили до тада.

Одмах после отвореног стављања на страну усташа и окупатора, четници су развили живу пропагандну активност у народу да би оправдали ове споразуме. Главни аргумент им је био „спасавање српског народа од усташког терора“ и непосредна корист коју ће извући (добивање оружја и муниције, размјена добара са градовима и сл.). Истини за вољу, оваква политика одговарала је у датом тренутку једном дијелу политички најзаосталијих маса у Мањачи и централној Босни, али се већ на почетку јављају и отпори, због чега носиоци такве издајничке политике муку муче да прикрију суштину споразума.

Расписом „главног стана поглавника НДХ“ од 24. VI 1942. извршено је територијално разграничење и подјела власти између четничких одреда и усташко-домобранских снага. Тим актом четници су добили неограничену власт на великом простору централне Босне и Мањаче, издашно снабдевање у оружју и муницији и право да путем „трговине“ са околним градовима безобзирно пљачкају народ. За узврат, усташка власт (и окупатор) добила је мир на овом подручју, што им је омогућило да све своје расположиве снаге ангажује против НОВ у осталим дијеловима земље.

Период од јуна 1942. до маја 1943. протекао је за четнике у централној Босни релативно мирно. Они су то вријеме искористили за учвршћивање својих јединица и власти на терену. У овом времену најзначајнији догађај на том подручју јесте продор дијелова 1. и 3. пролетерске дивизије новембра 1942. и борбе које су те јединице водиле против четника, усташа и Нијемаца. (Тада је и Теслић заузет.) Мада су те наше снаге, услијед других околности, остале кратко вријеме у овим крајевима, треба истаћи да је тај догађај ипак допринио раскринкавању четничке издаје и отворио процес деморализације у њиховим редовима.

Та криза код четника избила је на површину и на конференцији представника њихових одреда која је одржана 1. децембра 1942. у Кулашима. Тако, на примјер, Стево Ботић — представник четничког одреда „Требава“, на тој конференцији, између осталог, каже: „... Ми четници деморализовани смо као савезници усташа и Нијемаца и то тако да и сам „Тондон“ фали партизане, а не нас четнике ...”

На појаву овако јаким партизанских снага, четници су панично бјежали и склањали се у окупаторско-усташке гарнизоне. Међутим, како су се партизанске снаге краће вријеме задржале на овом терену, четници су, по њиховом одласку, поново успоставили контролу над територијом.

Прелазак 5. крајишке (козарачке) бригаде преко р. Врбаса и борбе у централној Босни

Још средином 1942. год. у оперативном штабу за Босанску крајину и Обласном комитету сазрело је сазнање да је за коначан војнички и политички обрачун са четницима у централној Босни нужно одвојити јаке снаге које би трајније запоселе ову територију и приступиле њиховом систематском разбијању, као и сваке друге квислиншке војске. Било је јасно да је само тако могуће одвојити широке народне масе од утицаја четничких вођа и издајника. Међутим, догађаји који су наступили у Босанској крајини (битка на Козари, бихаћка операција, офанзива крајишких бригада у долини Уне и Сане новембра 1942., напад на Босански Нови, четврта офанзива итд.) одложили су реализацију ове замисли скоро за годину дана.

Наредбом Врховног штаба НОВ и ПОЈ, почетком маја 1943. формирана је 12. крајишка дивизија.

(Наредбом Врховног штаба од 19. VIII 1943. 12. дивизија преименована је у 11. крајишку дивизију и тај назив ће задржати све до краја рата), у чији састав су ушле 5. краји-

шка (козарачка) и 12. крајишка бригада, те Бањалучки и Козарачки партизански одред. Све снаге новоформиране дивизије, сем Козарачког одреда (који ће убрзо изаћи из њеног састава) добиле су задатак да се што прије концентришу у централној Босни и отпочну дејства на том терену.

У штабу 5. бригаде још почетком маја 1943. почеле су интензивне припреме за прелазак у централну Босну. Из бригаде је издвојен њен 5. батаљон, ојачан кадровски и у оружју са задатком да по одласку бригаде дејствује на козарачком подручју као самостална јединица. (Овај батаљон је по одласку 5. бригаде из Козаре прерастао у Козарачки партизански одред. У сталним борбама, одред је врло брзо јачао, тако да већ средином јуна 1943. има три батаљона. Од нараслих снага одреда, 8. IX 1943. формирана је 11. крајишка бригада која је у моменту формирања имала 1.260 бораца. И овај примјер најречитије показује колико је народ Козаре остао непоколебљив у борби, без обзира на огромне жртве и губитке које је претрпио средином 1942. год. у познатој бици. Била је то пета крајишка бригада коју су у величини чинили борци са Козаре).

У оквиру припрема за прелазак 5. бригаде у централну Босну, основно питање које је требало ријешити било је — избор правца преласка. У међусобној преписци штаб бригаде и штаб 4. дивизије разматрали су три основне варијанте. Штаб дивизије био је за то да бригада пређе преко Сане у ГГодгрмеч и да одатле са осталим нашим снагама очисти терен Јања од четника, а потом да се у горњем току Врбаса пребаци у централну Босну. Штаб бригаде имао је озбиљне примједбе на ову варијанту. Пошто је непријатељ поново, послје завршетка IV офанзиве, утврђивао и посједао линију Бос. Нови — Сухача — ЈБубија, процјењивало се да би тај правац изискивао велике губитке и губљење времена. Умјесто тога, штаб 5. бригаде је предложио да се са бригадом пребаци преко Саве у Славонију, а потом у централну Босну у рејону планине Мотајнице. А пошто је и овај правац био тежак и заобилазан (требало је два пута савладати Саву) штаб 4. дивизије није се сложио са оваквим предлогом, али је оставио штабу бригаде слободу одлучивања. Тек тада, средином маја, штаб 5. бригаде је приступио интензивном испитивању и процјени треће варијанте, тј. преласку у централну Босну најкраћим путем, са Козаре преко Лијевча поља и Врбаса. У односу на претходна два правца овај је био најкраћи и омогућавао је да се бригада за 2—3 дана нађе на новој просторији, али је био и најопаснији, јер се задатак изводи преко равничарског земљишта које је посједнуто низом мањих непријатељских посада, а требало је савладати и важну кому-

никацију Бања Лука — Босанска Градишка и ријеку Врбас. Карактер земљишта и близина јаким непријатељских гарнизона (Бања Лука са аеродромом у Залужанима, Бое. Градишка и Топола) крили су велику опасност да непријатељ брзо интервенише јаким снагама уколико покрет бригаде буде откривен. Међутим, штаб бригаде је рачунао са моментом изненађења и солидним познавањем терена и непријатељског распореда, па се ипак одлучио за ову варијанту. У томе су велику улогу одиграли обавјештајни органи који су штабу бригаде прибавили солидне и исцрпне податке о распореду и снази непријатеља у Лијевчу пољу и о газовима на Врбасу. Тада је обавјештајни официр 5. бригаде био Драго Мажар. Он је ове податке прикупио непосредно на терену преко илегалне организације НОП-а којом је руководио Ђурађ Павић, звани „Васо А“. Нарочито су били драгоцјени подаци Милоша Лединека који је тада био домобрански официр на служби у Клашницама. Лединек је као Словенац протјеран из свог краја и 1941. год. настанио се у селу Разбоју у Лијевчу пољу, где је радио као учитељ. Још тада се повезао са активистима КПЈ и активно радио за НОП, а када је као резервни официр позван у домобранство затражио је да иде у партизане. Међутим, по одлуци партијске организације отишао је у домобранство и наставио да ради за НОП као официр. Захваљујући овој чињеници, Лединек је као заповједник упоришта Клашнице и Лакташи не само био у могућности да сакупи податке о непријатељском распореду, већ је и сам утицао на тај распоред. Он је, у договору са Мажаром, послао посаду из Клашница у Бању Луку на „смјену“ тако да су ту остали само жандарми.

Чим су јединице прикупљене, 25. маја 1943. почео је покрет бригаде ка ријеци Врбасу из рејона села Котурови — Раковица — Војскова. Пошто је од пресудног значаја за успјех била тајност, кретало се углавном ноћу и то ван путева и насељених мјеста. У свитање 30. маја бригада је стигла у рејон села Бакинци, на домак Клашница и размјестила се на преданак по брдима Змајевац, Мали вис, Виленик и Церишка коса. Ова брда су била покривена ниским растињем (шикармом) и нису пружала сигуран заклон од извиђања, па је било забрањено свако кретање дању, јер је мјесто размјештаја било удаљено свега око 2 км од комуникације Бања Лука — Бос. Градишка којом је непријатељ интензивно комуницирао. Догађаји из овог дана остали су у лијепој и пријатној успомени свим борцима 5. бригаде. Наиме, и поред свих мјера предострожности, у предвечерје тог дана, ка Мјесту размјештаја јединица кретале су се са свих страна велике групе жена и омладине и носиле храну борцима. По-

елије контакта са првим групама испоставило се да мјештани већ цио дан знају за нас. Наши осматрачи и патроле будно су мотрили читаву околину. Сељаци су по лијепом и сунчаном дану радили по њивама, а цестом је текао редован саобраћај непријатеља. Све је говорило о томе да за присуство бригаде не знају ни цивили ни непријатељ. На крају се испоставило да сељаци знају да смо ту, у њиховој непосредној близини, али нико то није одао непријатељу. Чланови штаба бригаде, а и остали, били су пренеражени овом чињеницом, али се није могло више ништа предузети. Сељаци су донели толико хране да су све јединице добиле довољне количине, тако да је и посљедњи борац био подмирен. Било је то право изобиље од народних јела. Величина тренутка и геста становника ових села могу се правилно схватити само ако се има у виду да се све то дешава на територији за коју непријатељ сматра да је чврсто контролише. Све се то збива на домах његових јаких гарнизона и то по дану! Такође не треба изгубити из вида да је 5. бригада тог момента бројала] 270 бораца. Овај гест племенитости и безграничне оданости становника Лијевча поља нашој борби оставио је незабораван утисак на све борце бригаде.

У први сумрак су све јединице кренуле у батаљонским и четним колонама ка Врбасу. У Клашницама је без борбе разоружана жандармеријска посада, заузет мост, истурена осигурања према Бањој Луци и Бос. Градишки, па је прелазак на десну обалу Врбаса почео. Све је текло брзо и без застоја. Када су и посљедњи дијелови прешли на десну обалу ријеке, мост је срушен.

Још да поменемо једну епизоду, везану за разоружавање жандарма у Клашницама. Када су први дијелови 4. батаљона избили пред касарну, жандарми су управо вечерали. Били су раскомоћени као да није рат. Пренерезили су се видјевши толике партизане. Нико од њих није ни покушао да било шта предузме. Пошто су разоружани и прекинуте везе са сусједним гарнизонима, поставило се питање шта са њима? Раде Кондић, командант 4. батаљона, ријешио је тај проблем на њему својствен и комичан начин. Он их је све затворио у подрум касарне, убацио им казан са вечером, закључао ту просторију и кључ понео са собом. Претходно им је запријетио да се нико од њих не смије жив чути док не сване. Они су били толико престрављени да им није било ни на крају памети да дижу узбуну.

У раним јутарњим часовима 31. маја 1943. год. 5. бригада је била у покрету од Клашница ка Деветинама. Уз пут је без борбе разоружано неколико четничких патрола. У Деветинама без борбе је заробљено око 30 четника, међу ко-

јима је био и злогласни Лука Радић, четнички командант позадине за западну Босну.

Тиме се 5. бригада чврсто дохватила првих терена у централној Босни, одмакавши из долине Врбаса на исток око 15 км. Прва фаза задатка је потпуно извршена и то без губитака. Појава 5. бригаде на овом терену који су четници сматрали сигурним, изазвала је панику међу четницима. Постигнуто је потпуно изненађење. Међутим, и 5. бригада је била у незавидној ситуацији. Борци су били крајње преморени од вишедневних маршева и неспавања. Јединица се нашла на непознатом терену, без јасних података о непријатељу и без било какве везе са осталим нашим снагама и претпоостављеном командом.

Послије првог изненађења четници су се прибрали и истог дана око 12 часова почели организован напад из свих праваца. Поред 700—800 четника, на положаје бригаде јуришала је велика маса мобилисаних сељака на коњима и пјешке уз велику галаму, трубе и пјесму. Мада су трпјели велике губитке, четнички напади су трајали цио дан. Уз стално одбијање четничких јуриша бригада се, постављена кружно, попут ватреног јежа, постепено помјерала на исток ка селу Кокори. У поподневним часовима истог дана, против 5. бригаде интервенисале су и јаке њемачке снаге из Бање Луке (741. и дијелови 721. пука 714. ловачке дивизије). Док су 2. и 4. батаљон и даље одбијали четничке нападе, 1. батаљон је упућен ка селу Кокори са задатком да заустави продор Нијемаца. Он је извршио жесток противнапад на Нијемце у том селу, али без већих резултата. Противнапад је извођен дању, на вишеструко јачег непријатеља. Сем тога, јединице су током противнапада тучене и четничком ватром с леђа од села Лађеваца. Но, и Нијемци су заустављени уз губитке од 2 погинула (један официр) и 7 рањених.

Био је ово за борце 5. бригаде један од најтежих дана у рату. Овог дана губици 5. бригаде били су 6 погинулих и 15 рањених. Погинули су: Остоја Жежељ помоћник политичког комесара 1. батаљона, Млађан Ђурић командир вода, Вукашин Бера десетар и борци Крсто Гвозден, Драгољуб Тороман и ЈБубан Шкондрић.

У први сумрак све јединице су успјеле да прекину борбени контакт са непријатељем и да се извуку из борбе. Отпочео је покрет даље на исток без одмора и хране. За борце је то била шеста узастопна ноћ проведена у маршу без сна и одмора. У свитање 1. јуна 1943. бригада је избила у село Вијачани, испод северозападних обронака планине ЈБубића.

Послије краћег одмора, на брзину је поново у бригади формиран 3. батаљон у чији су састав ушле по једна чета

из 1. и 2. батаљона. Командни кадар у батаљону сачињавали су: командант Млађо Обрадовић, замјеник команданта Срето Ђенадија, политички комесар Ђорђе Вученовић, замјеник политичког комесара Здравко Саничанин Брацо, командир 1. чете Драгољуб Ресан Чико, пол. комесар Драган Кнежевић, командир 2. чете Душан Башић, пол. комесар Флоријан Видовић. Још док су се претходног дана водиле борбе на Деветинама и Кокорима, непријатељ је ка правцу нашег наступања истурио 2. бојну 1. ловачке пуковније, ојачану једном батеријом хаубица 105 мм. Штаб бригаде није знао за ове непријатељске снаге. Њих су случајно откриле патроле 4. батаљона у јужном дијелу села Вијачани (Лавово брдо — кота 363). Око 12 часова прешао је у напад цио 4. батаљон, а убрзо и тек формиран 3. батаљон. Развила се жестока и огорчена борба усред дана. Наизменице су се смјењивали јурипги и противјуриши. Непријатељска артиљерија је картечом тукла једну чету 4. батаљона која је јуришала на топове.

Послије трочасовне борбе непријатељ је потпуно разбијен. Његови губици су били 38 погинулих и 66 заробљених војника и официра. Заплијењене су три хаубице 105 мм у исправном стању, са 600 граната, 3 тешка митраљеза, 8 пушкомитраљеза, 1 минобацач, много пушака, 25.000 метака, 30 коња, једна њемачка радио-станица и више запрежних кола са разноврсном војном опремом. Губици бригаде били су: 2 погинула и 3 рањена. Погинули су борци Радован Божикић и Бошко Баштинац.

По завршеној борби, командант 4. батаљона Раде Кондић сакупио је све артиљерце бригаде, импровизовао посаде и окренуо цијеви заплијењених топова у правцу Прњавора. Све док је трајало граната, топови су тукли брзом паљбом по Прњавору и цести која из овог градића води ка Дервенти. Наши артиљерци нису водили рачуна о режиму ватре. Кад је нестало граната, топови су уништени и сурвани у једну провалију. У предвечерје истог дана бригада је наставила покрет на југ, преко планине Љубића. Међутим, непријатељска посада и органи окупаторско-квислиншке власти побјегли су из Прњавора ка Дервенти, мислећи да слиједи напад на град. Тако је Прњавор три дана био без ичије војске и власти.

Мада је и сама била у критичној и неизвјесној ситуацији, 5. бригада је за ова два дана постигла неколико крупних побједа. Непријатељ је био потпуно изненађен и збуњен. После борби на Деветини, Кокорима и Вијачанима, у народу овога краја, а и у четничким редовима, проносиле су се невјероватне приче о 5. бригади. Нарочито је на четнике

имала велико психолошко дејство наша побједа у Вијачанима. Успјешно ношење са удруженим окупаторско-ушашким снагама, храброст бораца и коректан однос према цивилном становништву, импресионирали су народ овог краја. Четници су од првог судара са 5. бригадом поштовали њене борбене квалитете и у доцнијим збивањима избјегаваће отворену борбу са њом.

Десетог јуна 1943. успостављена је директна веза са штабом дивизије, као и са 12. и 2. крајишким бригадом (2. крајишка боравила је овдје само привремено, да би средином септембра 1943. прешла у источну Босну). Обновљени су и кадровски ојачани Бањалучки и Прњаворски партизански одред. Од овог времена све јединице 11. дивизије приступају систематском разбијању четника. Овог пута Козарчани су, на челу са легендарним Шошом, дошли у централну Босну да ту и остану. Не треба губити из вида чињеницу да су борци са Козаре били у директној борби са четницима, од првог дана њихове издаје, да су четници 1. априла 1942. на звјерски начин убили др Младена Стојановића — легендарног команданта козарачких партизана. Пета козарачка је, у оквиру 11. дивизије (Шошине) природни настављач традиција крајишких пролетера и традиција козарачког ударног противчетничког батаљона. Пета бригада је имала у својим редовима на десетине и стотине бораца из тих јединица, чије је искуство у борби против четника корисно послужило, како у војничком тако и у политичком погледу. Њихов утицај на остале борце, који су први пут на овом терену, био је значајан за благовремено и потпуно разумјевање политичких прилика и посебно четничке издаје. Још једном треба отворено рећи да је војничка и политичка борба против четника у централној Босни веома тешка и сложена. Велика заслуга припада партијској и скојевској организацији у јединицама 11. дивизије што су њени борци увијек знали разликовати заведене и недужне од правих криваца и издајника.

Послије вишедневних борби са четницима Лазе Тешановића у планинском дијелу централне Босне (Јаворани, Вишевица, Узломац, Борија), 5. бригада се 8. јула спустила у Жупу, да би у ноћи 9/10. јула у брзом налету разбила ушашко-домобрански гарнизон у Прњавору. Истовремено су дијелови 2. крајишке и Прњаворски одред разбили четничка упоришта на Вучјаку, Церу и Глоговцу. Овим је, поред Прњавора, ослобођен и низ села у околини. Интересантно је напоменути да је овај пут Прњавор дефинитивно ослобођен. Тај лијепо градић постаће центар велике слободне територије у централној Босни и остаће стално слободан, сем

што је у њему краће вријеме боравила непријатељска војска јануара 1944. (тзв. шеста офанзива).

Послије ослобођења Прњавора, јединице 5. бригаде су прокрстариле кроз сва села Жупе и водиле низ мањих борби са четницима Николе Форкапе. У овим борбама убијено је 79 четника, 48 је заробљено, а 85 се само предало и одмах ступило у бригаду. Заплијењене су 122 пушке и 1 пушкомитраљез. Заплијењене су и велике количине жита које су четници сакупили и намјенили за продају окупатору у градовима. Ово жито је подијељено народу. Што је најглавније, народ је јако добро примио наше борце, а у наше редове је током јула ступило 250 бораца са овог терена. У већини су то били омладинци који су убрзо израсли у храбре и одважне борце. Међу првима су ступили у 5. бригаду Милован Ђукић, Пејо Петрић, Драгутин Коњић, Милован Лугоњић, Драгољуб Радишковић, Жарко Њежић, Борислав Тривић, Адем Алилић, Авдо Билановић, Стојан Билић, Радослав Ђерић, Обрад Бјелошевић, Милорад Букара и многи други.

Оваква дејства 5. бригада ће наставити и у наредним мјесецима. Све јединице су биле у даноноћним покретима и борбама на великом простору. Батаљони и чете 5. бригаде појављују се истовремено свуда: око Котор-Вароша, Теслића, Добоја, Тешња и Дервенте, на Мотајици и у долини Врбаса. Нема села ни засеока гдје тих дана нису боравили њени борци. Иницијатива је стално у нашим рукама. Четници свакодневно доживљавају изненађења и трпе веће или мање поразе. принуђени су на свакодневно бјежање и склањање од наших снага. У њихове редове дефинитивно се уселила не-сигурност и деморализација. Јединице им се свакодневно осипају и тај процес се ничим није више могао зауставити. Тако је 5. бригада током августа, септембра и октобра 1943, неколико пута прокрстарила територијом централне Босне с краја на крај, од ^рцаса до ријеке ^осне и на сјевер до Саве. У више стотина мањих борби убијено је око 140 четника, а 155 заробљено. Заплијењено је 226 пушака, 5 аутомата, 8 пушкомитраљеза, 1 тешки митраљез и извјесне количине муниције. За исто то вријеме, у наше јединице ступило је добровољно 225 нових бораца из Лијевча поља и централне Босне. Заробљени четници су, уколико нису жељели да остану у нашим редовима, пуштани кућама. То је много љутило четничке команданте, јер је овакав поступак према заробљенима најефикасније дезавуисао њихову пропаганду и убрзавао осипање четничких јединица.

Међутим, овакав вид дејства стварао је проблеме у 5. бригади. Стални покрети били су напорни и исцрпљујући. У непрекидним маршевима и борбама борци су цијепали обу-

ћу и одијело и трошили муницију. Све то није се могло надокнађивати из плијена, јер је био скроман. Због тога је штаб бригаде настојао да акције против четника комбинује са нападима на окупаторско-ушашка упоришта и жељезничку пругу.

Из овог периода значајни су још неки догађаји вриједни пажње.

Двадесет трећег августа 1943. год. 1. и 2. батаљон 5. бригаде су, послје разбијања веће четничке групе у Детлаку и Дријену, напали и ликвидирали низ ушашко-домобранских упоришта у непосредној близини Дервенте. Ликвидирана су упоришта Календеровци, Станићи, Ножице и још нека. Наше снаге су усред дана биле продрле у Дервенту, али су одбачене јаким противнападом у коме су учествовала и два тенка и један оклопни воз. И поред тога, јединице су се под борбом повукле без већих губитака. Погинуо је борац 1. батаљона Славко Вујановић, а 6 другова је рањено. Непријатељ је имао 17 погинулих, од којих један официр, а заробљено је 19 домобрана. Заплијењено је 20 пушака, 1 аутомат, знатне количине муниције и бомби.

Послије ових борби, сви батаљони 5. бригаде поново су концентрисани у ширем рејону Прњавора и почели су чишћење терена око Цареве Горе и Мотајице. Овом приликом заузет је и Србац. Тридесет првог августа, групу бораца из 1. бат. (њих 28 добровољаца-пливача) извршила је препад на ушашку посаду у селу Давор на лијевој обали Саве. Први су ријеку прешли Милош Поповић, Радан Рајилић и Неђа Кукавица, а потом и остали. За прелаз је коришћено неколико малих чамаца. Мада је акција извођена усред дана, постигнуто је потпуно изненађење, јер се непријатељ није надао нападу у то вријеме и из тог правца. Након краће борбе ушаше су разбијене и партизани су ушли у село. Убијено је 8 ушаша, а неколико рањено. Заплијењено је 10 пушака, 1 писаћа машина, 1 радио апарат и знатне количине санитетског материјала — што је било од особитог значаја, јер је санитет бригаде оскудијевао у лијековима и завојима. Пошто је политички комесар батаљона Јоцо Марјановић одржао говор окупљеним становницима Давора, група се предвече вратила на десну обалу Саве без губитака. Иако скромна по војничким резултатима, ова акција је по времену и начину извођења врло добро одјекнула у народу. Мјештани Давора су први пут тада видјели у својој средини партизане. Импресионирала их је одважност и смјелост наших бораца, па су их даривали разним поклонима.

Са 2. крајишком, 5. бригада је 8. и 9. септембра 1943. напала Теслић. Гарнизон је бранило око 2.000 непријатељ-

ских војника. Ове снаге су посједале три одбрамбене линије око града, од којих је средња била најјаче утврђена, а кроз бодљикаву жицу пуштена је струја високог напона. И поред тога, наше снаге су у брзом налету очистиле спољна упришта, а потом је неколико група бомбаша продрло кроз жицу, али су противнападима одбачене.

Другу ноћ напад је поновљен. Овог пута су 1. и 4. батаљон 5. бригаде успјели створити двије значајне бреше у главној непријатељској одбрамбеној линији. Друга чета 4. батаљона успјела је продрети на домак топова у рејону гробља, али је дочекана картечом. Послије огорчене борбе, непријатељ је у свитање 10. септембра, снажним противнападом одбацио наше снаге из града. Наши губици су били велики — 8 погинулих и 26 рањених. Погинули су командири чета у 4. батаљону Радоје Тадић, Митар Стојановић, те Милош Бера, Милан Врањеш, Никола Веселиновић, ЈБубо Гвозден, Петар Бурсаћ и Перкан Врањеш.

У вези са преласком 2. крајишке бригаде преко ријеке Босне у источну Босну, 2, 3. и 4. батаљон 5. бригаде добили су задатак да јој нападом на жељ. пругу Дервента — Добој обезбједе несметан прелаз. Извршавајући свој дио задатка, 4. батаљон је у ноћи 12. септембра напао непријатељску посаду у Которском и савладао је. Запаљена је жандармеријска касарна и зграда жељ. станице, порушена су три мања моста на прузи и цести, а пруга прекинута на три мјеста. У жељ. станици Которско спаљена је једна композиција воза у којој се налазио на платформи један тенк који је такође изгорио. Убијено је 15 непријатељских војника, а 11 заробљено. Заплијењене су 33 пушке, 100 ручних бомби и неколико хиљада метака. Из композиције је евакуисано 100 пари њемачких војничких одијела, 20 пари ципела, 20 шињела и веће количине дувана, што је посебно обрадовало пушаче. У овој борби 4. батаљон је имао 3 борца лакше рањена.

Од 14. до 23. септембра сви батаљони 5. бригаде провели су у ширем рејону Прњавора, без већих покрета и акција. Овај предах је искоришћен за сређивање јединица. Борци су прали веш, дезинфиковали одијела и сл. У јединицама је организован интензиван политички рад и војничка обука са млађим борцима. Доста је урађено и на мобилизацији уз политичко дјеловање у народу. Тако је штаб 1. батаљона, 17. септембра организовао успјешан народни збор у с. Појезни, коме је присуствовало око 600 људи из Појезне, Осиње, Црнче, Јелањске и других села. Говорио је политички комесар батаљона Јоцо Марјановић. Потом је одржано народно весеље. У колу су играли и борци и омладина са терена.

Само тог дана ступило је добровољно у 1. батаљон 15 оmlа-динаца.

Након солидних припрема, штаб 11. дивизије одлучио је концем септембра да јачим снагама упадне преко Врбаса у Лијевче поље, разбије непријатељске посаде и мобилише кове борце.

По паду мрака 23. септембра, Врбас су прешли 1. и 4. батаљон, заузели мост и напали жандарме у Разбоју. Упо-риште је савладано тек у свитање наредног дана. Заробљено је 60 жандарма, а 6 је погинуло. Заплијењена су 2 пушко-митраљеза, 58 пушака, 2 сандука муниције и знатне коли-чине ручних бомби. У овој борби нарочито се истакао борац Гојко Мачак, звани „Чаруга". Он је, под заштитом ватре пушкомитраљезаца, успио да се пробије до зида касарне и да кроз прозор убаца пакет експлозива, послије чега се не-пријатељ предао. Истовремено, једна чета 4. батаљона одбила је напад око 150 Нијемаца — фолксдојчера који су од Тополе кренули у помоћ нападнутим жандармима у Разбоју. Уби-јено је 9 Нијемаца, од којих 2 официра, а заплијењен је 1 тешки митраљез, 1 аутомат, 1 пиштољ и 3 пушке. По заузи-мању Разбоја, на лијеву обалу Врбаса прешао је и 3. батаљон, а на десној је задржан само 2. батаљон да обезбјеђује прелаз. Ова три батаљона 5. бригаде остала су у Лијевчу пољу три дана. Скоро сва села у троуглу који чине р. Врбас — р. Сава и комуникација Бања Лука — Бос. Градишка била су очи-шћена од непријатеља. Први пут у овом дијелу Лијевча поља боравиле су јаче снаге НОВ. Становници ових села примили су наше борце одушевљено. За та три дана у редове бригаде ступило је добровољно око 200 нових бораца. Сем тога, ева-куисане су на десну обалу Врбаса велике количине жита и осталих намирница.

О овим борбама власти НДХ из Бос Градишке, извје-штајем од 29. септембра јављају: „... У ноћ 24 рујна 1943 г. напала је V ударна козарска партизанска бригада у јачини од око 1500 људи из прњаворског Котара на оружничку по-стају Разбој и ову постају савладала. Број оружника био је 65 и борба је трајала од 01,30 до 10.00 сати, када су се оруж-ници, у помањкању стрељива, морали предати. По савлађи-вању ове постаје партизани су заузели више села овога Ко-тара и дошли пред село Виндхорст (Н. Топола) на 2 км. О овом догађају обавјештене су њемачке војне власти у Бања Луци."

Интересантно је погледати како власти НДХ цијене си-туацију у централној Босни. У извјештају жупне редарстве-не области у Бањој Луци из овог периода, поред осталог, стоји: „... На подручју Котара Бања Лука, које је до сада

било искључиво четнички сектор, у овом раздобљу осјетила се партизанска активност у толикој мјери да је скоро исто подручје постало партизанско оперативно подручје. То се нарочито осјећа послије пада Котор-Вароша у партизанске руке.

... На потезу Котор-Варош — Челинац — Понир налази се 12. партизанска бригада и Бањалучки одред, чија јачина није позната. На потезу Котор-Варош — Црни Врх — Мотајица налази се V (најјача) партизанска бригада и Прњаворски одред чија јачина је такође непозната ...

Четници: на подручју Котара Бања Лука, сва четничка дјелатност своди се углавном на пљачкање хрватског пучанства. ..."

Сличну оцјену стања на овом подручју даје и команда њемачког 15. армијског брдског корпуса.

Један од неуспјеха 5. бригаде почегком октобра представља слабо припремљен и пропао напад на упориште Куљановци, недалеко од Дервенте, који су изводили 2. и 3. батаљон у ноћи 3/4. октобра 1943. Услијед недовољног познавања терена дошло је до замјене земљишних објеката, па су се јединице развиле за борбу прије времена и отвориле ватру са велике удаљености. Непријатељ је ово искористио и сачекао их снажном минобацачком и митраљеском ватром. Напад је пропао, а наше јединице су претрпјеле велике губитке. Погинуло је 12, а рањено 20 бораца и старјешина. Између осталих, у овој борби погинуо је прослављени командир чете у 5. бригади Мирко Мачак.

Да би се убрзао процес распадања четничких формација и прилив нових бораца у редове НОВ са овог терена, штаб 11. дивизије донио је одлуку 16. октобра 1943. да се у оквиру дивизије формира 14. средњобосанска бригада. У новоформирану бригаду ушао је највећи дио борачког и старјешинског састава Бањалучког и Прњаворског одреда, као и знатан број бораца и старјешина из 5. бригаде. На Церу, недалеко од Прњавора, одржан је велики народни збор 17. октобра 1943. Извршена је смотра тек формиране бригаде. Овој смотри присуствовала је комплетна 12. крајишка и два батаљона 5. козарачке бригаде. Био је то, од доласка 11. дивизије на овај терен, најзначајнији војно-политички догађај у централној Босни. Постројене јединице пружале су импресивну слику и оставиле снажан утисак на народ овог краја.

Наредбом штаба, 5. бригада је преко мјесец дана била подијељена на двије групе које су оперисале одвојено, на сасвим супротним крајевима у централној Босни. Прву групу чинили су 1. и 3. батаљон, са задатком да оперишу око Котор-Вароша и Бање Луке, а другу 2. и 4. батаљон који су

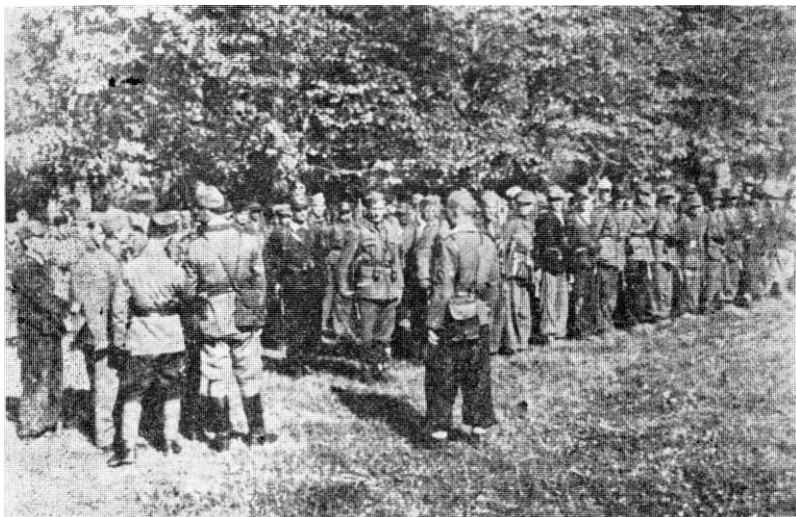

били усмјерени ка Добоју и Дервенти, тј. ка комуникацији Брод — Сарајево. Прва група није имала већих окршаја у то вријеме. Њена активност се сводила на уништење мањих четничких група, обезбјеђивање болнице у Шипрагама и осигурање правца Котор-Варош — Бања Лука. Међутим, 2. и 4. батаљон су за то вријеме имали значајнијих успјеха како у разбијању четника, тако и у дејствима на пругу. Само у неколико ноћних препада у селима Цер. Вел. Сочаница, Буковица и Станови, 2. и 4. батаљон заробили су 87 четника из тзв. Љубићке четничке бригаде, разоружали их и пустили кућама, што је јако повољно примљено у народу. Послије овога, читав један четнички „батаљон“ се распао, а многи његови припадници слани су оружје по родбини да га преда нашим командама. А што је још важније од ових заробљених четника добровољно је ступило у нашу војску 30, као и 150 младића из ових села. Сем тога ти батаљони 5. бригаде су у три напада уништили три жељезничке композиције на прузи Брод — Сарајево, од којих и један оклопни воз. Том приликом је уништено 27 вагона, 5 оклопних вагона, 4 локомотиве и убијено и заробљено око 50 њемачких војника.

Концем новембра и почетком децембра 1943. све јединице 5. бригаде биле су прикупљене на простору Прњавор — Кулаши — Појезна. Вршен је детаљан љекарски преглед бораца, купање и парење одјеће у Кулашима и сређивање јединица. Нови борци су полагали заклетву, а настављене су и мање акције и мобилизација нових бораца. Овакав распоред, са мањим покретима, батаљони 5. бригаде задржали су до краја децембра 1943.

Из овог времена вриједна је помена борба коју су 1. и 2. батаљон, 18. децембра 1943. водили у с. Љескове Воде, недалеко од Добоја. Наиме, био је то први сукоб бораца наше бригаде са тзв. козачким јединицама, у народу познатим под именом „черкези“. У народу су били по злу познати, јер су вршили злодјела сваке врсте. Око 300 ових војника који су припадали тзв. 2. козачкој бригади, упало је у нашу засједу, али смо их након краће али жестоке борбе потпуно разбили и одбацили у правцу Добоја. На мјесту сукоба непријатељ је оставио 25 мртвих, док је 17 заробљено. Између осталог, заплијењена су 3 минобачача са 170 граната, 5 пушкомитраљеза са 5.000 метака, 30 јахаћих коња, 1 радио-станица и још пуно друге опреме.

Поред значајног плијена, ова борба је имала и непосредан зелики политички ефекат код цивила јер су наше јединице том приликом спасиле већу групу мјештана Љескових Вода од терора. Борци нису пропустили прилику да им предоче

*Смотра 5. крајишке бригаде на Козари код Моштанице
(1. мај 1943. године)*

чињеницу да док их ми штитимо од непријатеља, четници, те слуге окупатора држе страже пред његовим гарнизонима.

Заробљеници су били веома изненађени када су на нашим капама видјели петокраке звијезде. Када је први шок прошао, многи од њих су плакали, изјављујући да нису имали појма против кога се боре. Наредних мјесеци предало се нашим јединицама преко 100 припадника ове непријатељске формације. Многи од њих борили су се у редовима 5. бригаде све до децембра 1944. када су повучени и предати совјетској војној мисији у Београду.

Напад на Бању Луку

Према заповјести штаба 5. босанског корпуса НОВЈ, циљ напада на Бању Луку и сусједна непријатељска упоришта био је да се растерете наше снаге у источној Босни, на које је непријатељ почео офанзивне операције (тзв. VI офанзива).

У овом нападу учествовале су цјелокупне снаге 5. босанског корпуса, ојачане 3. крајишком и 3. личком бригадом.

У духу добијеног задатка, све јединице 11. дивизије завршиле су концентрацију до 27. децембра 1943. на простору с. старе Дубраве, с. Јошавка, Црни Врх.

У јединицама су вршене интензивне војне и политичке припреме за скори задатак. Одржаване су конференције и састанци партијских и скојевских организација. Тих дана 5. бригада броји око 1.300 бораца, од којих 646 чланова КПЈ и С'КОЈ-а. И поред тога, ударност 5. бригаде била је знатно смањена услед дотадашњих губитака, одласка већег броја старих бораца и руководилаца на дужности у остале јединице и због прилива нових бораца у бригаду. Зато је припремама поклоњена највећа пажња. Старјешине су радиле непрекидно, нарочито са новим борцима. Детаљно су проучавани подаци о непријатељу, чишћено оружје, припремане боце са запаљивом смесом за борбу против тенкова итд.

Задатак 11. дивизије био је да ликвидира све непријатељске обекте у граду и околини који се налазе на десној обали Врбаса, а да потом дијелом снага пређе на лијеву обалу ријеке и тако садејствује главним снагама код ликвидације отпора у центру града. Према дивизијској заповјести, 5. бригада је нападала у центру распореда 11. дивизије, са задатком да ликвидира јако упориште у самостану Траписти које је бранило око 300 Нијемаца, те да очисти од четника упоришта Врбању, Чесму, Кумсело и Ребровац.

Напад је почео 31. децембра 1943. у 22 часа. Већ у првом налету, 1. батаљон и двије чете 2. батаљона продрли су у круг самостана Траписти. Мада је непријатељ био изненађен, развиле су се жестоке борбе. Непријатељ је, користећи чврсте зграде, пружао огорчен отпор. Борбе су вођене по собама и ходницима. Неке зграде самостана су по неколико пута прелазиле из руке у руку. Нарочито су жестоке борбе биле око парног млина и електричне централе. Ове објекте су наши борци спалили боцама са бензином.

Остаци непријатеља успјели су у свитање да се повуку преко моста на Врбасу. Поред знатног плијена у оружју и муницији, нашим снагам пало је у руке велико складиште одјеће и обуће, тако да се већина бораца 5. бригаде обукла у нове њемачке униформе. Веће количине опреме и оружја изгорјеле су у пожару.

О жестини борбе у Трапистима види се и из њемачких докумената. Тако се у извјештају штаба 15. њемачког брдског корпуса од 1.1. 1944. каже: „У самостану Траписти развиле су се огорчене борбе. По губитку самостана који је дио по дио напуштен послје жестоког отпора, а којег је бранила јединица мајора Беклеа, остаци јединице под командом поручника Кирхнера успјели су се извући, запосјести положаје иза моста и зауставити предње дијелове противника .. .”

И остали батаљони 5. бригаде извршили су у току ноћи први дио свог задатка. Трећи батаљон је изненадио четнике у с. Врбањи и разбио их. Убијено је 30 четника, а 5 заробљено. Поред доста оружја, овог пута је заплијењена комплетна архива и радио-станица тзв. четничке команде за западну Босну. Четнички капетан Илија Јевтић описује у свом извјештају ову борбу као катастрофу, да је он лично једва успио побјећи, али је, бјежећи, и сам изгубио пушку. За овај пораз окривљује Николу Форкапу „ . . . који ме није известио да је V козарачка бригада прешла преко Црног Врха, па су четници у Врбањи били изненађени и доживели катастрофу”.

Очистивши упориште Чесму од четника, 4. батаљон је успио да у свитање 1. јануара 1944. пребаци своје двије чете помоћу гумених чамаца и скеле на лијеву обалу Врбаса. Послије жестоке борбе, ове чете су успјеле заузети пилану, али су истог дана енергичним противнападом одбачене ка Врбасу. У то вријеме, тзв. четничка 3 „бригада” Митра Тривунчића напала је наш 4. батаљон с леђа на десној обали Врбаса, али је разбијена противнападом само једне чете 4. батаљона која се ту нашла.

На читавом фронту напада 5. бригада која је 1. јануара 1944. потпуно очистила десну обалу Врбаса, вођене су жестоке борбе са непријатељем. Предузето је неколико покушаја преласка на лијеву обалу Врбаса, али се у томе није успјело. Командант бригаде мајор Ранко Шипка лично је предводио неколико јуриша на мост код Траписта, али су Нијемци противнападима успјели одбити наше снаге. Предвече 1. јануара, непријатељ је на овом правцу употребио дијелове 383. пука 373. дивизије, ојачане тенковима. У једном од тих јуриша на мост погинули су, између осталих, прослављени бомбаши 1. батаљона Душан Кулунџија, Мирко Стековић и Бранко Башић.

У поподневним сатима 1. јануара 1944. непријатељ је привукао у Бању Луку свјеже снаге и то: од Приједора главнину 373. гренадирске дивизије, а од Бос. Градишке 901. оклопно-гренадирски и 92. моторизовани њемачки пук. У таквој ситуацији, штаб 5. босанског корпуса обуставио је даљи напад на град и наредио јединицама повлачење. По паду мрака, 2. јануара почела је повлачење и 5. бригада уз ријеку Врбању правцем Бања Лука — Котор-Варош — Ободник — Шипраге.

Према извјештају штаба 15. њемачког брдског корпуса од 9. јануара 1944, укупни њемачки и усташко-домобрански губици у овим борбама били су: 129 погинулих, од чега 7 офи-

пира; рањених 319, од чега 20 официра и несталих 420, од чега 8 официра.

Четничке снаге око Бање Луке откриле су покрете и концентрацију наших снага и већ од 29. децембра 1943. у више наврата упозоравали њемачку команду у Бањој Луци да предстоји партизански напад на град. Интересантно је да Нијемци нису озбиљно схватили ова обавјештења, већ су их оцјенили као безразложно претјеривање.

Наредних десет дана било је изузетно тешко и драматично за све борце и руководиоце 5. бригаде.

Одступајући из Бање Луке уз ријеку Врбању, она је престано водила заштитничке борбе са 901. оклопним њемачким пуком и дијеловима 383. пука_ штитећи повлачење 11. дивизије. Јединице су биле крајње преморене, а сем тога носиле су 83 рањеника. Нова опасност по те наше јединице и рањенике појавила се 4. јануара 1944. јер је 1. брдска њемачка дивизија извршила опасан продор од Теслића ка пл. Борји и тиме запрјетила опкољавањем наших снага у долини Врбање. У овој ситуацији штаб бригаде је одлучио да 1. батаљон крене усиљеним маршем на пл. Борју, са задатком да одсудно брани превој Солила и тако створи потребно вријеме осталим нашим снагама за извлачење ка Шипрагама и Петровом пољу. Ово наређење је командант бригаде Ранко Шипка усмено саопштио команданту батаљона Мирку Шилку пред стројем да га сви борци чују, јасно подвлачећи да батаљон не смије ни под коју цијену напустити превој без наређења. Пладала је права снежна мећава, а на планини је снијег већ био нападао око један метар. У првим поподневним сатима батаљон се сукобио са њемачким претходницама код села Клупе и Бебе и одбацио их. Кретање непријатеља било је отежано, јер је комуникација била солидно запречена обарањем великих стабала. На овим положајима 1. батаљон се одржао преко 30 часова и успио да одбије све нападе Нијемаца, мада је непријатељ био вишеструко и бројно и технички надмоћнији. По паду мрака, 5. јануара, батаљон се повукао у састав бригаде. Интересантно је да су Нијемци наставили опрезно напредовање тек сутрадан, 6. јануара, и око 9 часова избили у Масловаре, али су све наше јединице биле већ одступиле и евакуисале рањенике. У борбама на Борји 1. батаљон је имао 7 погинулих и 8 рањених. Између осталих, у једном противнападу 5. јануара на превоју Солила погинуо је и политички комесар чете Мирко Станић.

Слиједећег дана, 6. јануара, улогу заштитнице преузео је 4. батаљон са задатком да спрјечава брзе продоре Нијемаца од Ободника и Масловара ка Шипрагама. Батаљон је

с успјехом извршио задатак и уз минималне губитке (1 погинуо и 7 рањених) читав дан задржавао Нијемце. Међутим, у ноћи 6/7. јануара, када је био у покрету ка главнини, на краћем застанку у селу Стопан, изненађен је нападом с леђа и претрпио је велике губитке. Том приликом је погинуло 35, а рањено 26 бораца.

Најкритичнији тренуци за бригаду настали су 7. јануара на Петровом пољу. Нијемци су наступали из више праваца ка болници из које је требало евакуисати 390 рањеника. Било је тренутака када су непријатељски предњи дијелови успјевали да продру на 500 метара до болнице, али су иротивнападима одбијени. Бригада је, без 4. батаљона, добила задатак да борбом задржава Нијемце и да дијелом снага учествује непосредно у евакуацији тешких рањеника који су били на носилима. Када би се Нијемци примакли на опасно одстојање, борци су спуштали носила на снијег, на пртину, прелазили у противнапад и настављали да носе рањенике. Тако је то трајало пуна три дана и три ноћи!

У ноћи, 9/10. јануара рањеници су евакуисани на лијеву обалу Врбаса, а наредног дана, 5. бригада се пробила правцем Понир — Витовље — Корићани и забацила се непријатељу за леђа.

Средином јануара 1944. бригада се прикупила у ширем рејону Масловара. У њен састав је стигао и 4. батаљон, као и остали мањи дијелови који су изгубили везу са јединицом.

За изузетна залагања у борби у Бањој Луци и на евакуацији рањеника, штаб 11. дивизије похвалио је 5. бригаду. Сви њени борци и руководиоци, улажући натчовјечанске напоре, извршили су све постављене задатке. У бањалучкој операцији и у току борби у првој половини јануара 1944. 5. бригада је претрпјела велике губитке: 61 погинуо и 109 рањених. Средином Јануара бригада броЈИ 1.160 бораца наоружаних са 750 пушака, 71 пушкомитраљезом, 3 минобацача, 2 противтенковске пушке, 22 аутомата, 74 пиштоља и 303 ручне бомбе.

У току ових операција, са Нијемцима су ишли и четници као водичи. За становнике неких забачених села била је то прва прилика да се непосредно увјере о четничкој издаји. Привремено напуштање територије од стране наших јединица и присуство јаких њемачких јединица, четничке вође су искористиле да се опораве од дотадашњих пораза. Присилном мобилизацијом и оружјем које су добили од Нијемаца, они су успјели да знатно омасове своје јединице и да дигну главе. Међутим, отворена сарадња са Нијемцима

водила их је у све веће компромитовање, чак и у очима оних сељака који су још гајили илузије о њима.

Наредних шест мјесеци 5. бригада је углавном оперисала у сјеверном дијелу централне Босне, са основним задацима: разбијање четника, мобилизација нових бораца и рушење комуникација у долинама Босне и Усоре. У низу већих и мањих судара са нашим снагама, четничке јединице у централној Босни дефинитивно су се распале у пролеће 1944. и неће се више никада обновити. Присилно мобилисани четници масовно су прелазили у наше јединице или се разилазили кућама. Мање групе, окупљене око четничких руководилаца (њих мајор Славољуб Враћешевећ назива „бригадама" и „корпусима"), као и обично, нашле су спас и уточиште у њемачко-ушашким гарнизонима. То стаће код четника најбоље илуструје један извјештај из тог периода који је мајор Враћешевећ упутио лично Дражи Михаиловићу. У њему се, поред осталог, каже: „... што се тиче односа четника према Немцима, они су само трпељиви, наша настајања у вези наређења Врховне команде да се прекину сваки односи нису успели, јер су ти односи од раније били узели маха. Можда би се и успело прекинути ове односе, али би наше јединице биле онда немоћне борити се са свима непријатељима, зашта би нарочито недостајало муниције.

Једном речју, овде је апсолутно немогуће војнички командовати, него се све заснива на доброј вољи старешина... Под оваквим околностима ми се боримо са партизанима већ готово пуне две године, те нам због тога и иде овако траљаво и нисмо у стању да дамо ма где озбиљан отпор. Овде свака бригада чини засебно тело, које ако хоће извршава, а ако неће не извршава добивена наређења. Нема ништа војничког у себи, цела ова организација.

Могу да кажем просто, да се нисмо ослонили на поједине хрватске и немачке гарнизоне, по нашој маневарској способности партизани би нас потпуно већ уништили".

Послије разбијања четника, све јединице развиле су ши року агитацију на терену ради мобилисања нових бораца. Сви батаљони 5. бригаде упућивали су ноћу преко Врбаса, у Лијевче поље, јаче патроле, па и читаве чете, да хватају четнике, разбијају мање жандармеријске посаде НДХ и мобилишу нове борце. Ове групе и патроле, са теренским политичким радницима, одржавале су ноћу састанке и конференције по селима на којима су тумачене и популарисане одлуке АВНОЈ-а, агитовано међу омладином да ступа у нашу војску, сакупљани добровољни прилози у храни, одјећи, обући итд. Овај рад је дао врло добре резултате. Само у марту и

ночетком априла 1944. ступило је у 5. бригаду око 250 нових бораца из Лијевча поља и жупских села. Истовремено је 5. бригада сакупила на добровољној основи у Лијевчу пољу кеколико вагона жита и караванима отпремила на слободну територију, гдје је владала велика несташница хране.

За вријеме боравка 5. бригаде у селима жупе обновљени су политички разговори са представницима пољске националности, којих је у овом крају тада било око 15.000. Још у јесен 1943. били су успостављени први контакти наших војно-политичких органа са представницима организације „Савез Пољака у Југославији“. Још тада је код Пољака постојала жеља да активно учествују у НОБ, али су разне околности то одложиле. У прољеће 1944. разбијањем четника створени су потребни услови за појачан политички рад међу Пољацима. Одржан је низ политичких конференција са Пољацима у Старом и Новом Мартинцу, као и у осталим селима која су насељавали Пољаци. На конференцијама су иступали истакнути руководиоци 5. бригаде (Ранко Шипка, Јоцо Марјановић и други), а испред Пољака Игнац Кунеери, члан АВНОБиХ-а, Јан Кумуш и Јан Дранг. Послије ових конференција, преко 100 омладинаца — Пољака добровољно је ступило у 5. бригаду! Да би се процес приступања Пољака НОБ-и убрзао, 7. маја 1944. у Новом Мартинцу је формиран батаљон састављен од Пољака који је ушао у састав 14. средњобосанске бригаде као њен 5. батаљон. У састав пољске јединице упућени су сви Пољаци из 5. бригаде.

Поменућемо још само двије врло лијепе и смјеле акције које је 5. бригада извела у овом периоду.

У ноћи 19. априла 1944. год. 4. батаљон, са једном четом 2. батаљона, срушио је композицију воза на прузи између Дервенте и Добоја и том приликом уништио 14 вагона и 1 локомотиву. Убијено је и заробљено 13 непријатељских војника и 2 официра. Поред извјесне количине оружја и муниције, у возу су заплијењене велике количине нових њемачки униформи, веша и обуће. Међутим, наши су успјели евакуисат само 136 шињела, 670 блуза, 770 панталона, 250 пари веша и 320 пари ципела. Пошто је непријатељ био угрозио наше јединице продором из Дервенте и Добоја, даља евакуација је обустављена и композиција спаљена. Наше јединице нису имале губитака.

Сличну акцију извели су 1. и 3. батаљон 27. маја, срушивши једну композицију од 7 вагона у непосредној близини Добоја. Том приликом је из композиције евакуисано око 1.000 кг вјештачког меда и отпремљено у болнице нашим рањеницима. Чету која је непосредно напала воз, остали борци у бригади назвали су у шали „медена чета“. Два дана

доцније, исте наше снаге уништиле су још Једну композицију и том приликом заплијениле 150 кг соли. Осим тога, ослобођено је 17 заробљених партизана и сарадника НОП-а који су спровођени у логор. Сви они су остали у 5. бригади.

Једну од најљепших својих побједа извојевао је 3. батаљон 5. бригаде 9. јуна 1944. у селу Укриници, недалеко од Теслића. Наиме, дан раније непријатељ је продро ка слободној територији јачим снагама од Дервенте и Теслића. Снаге из Теслића (ојачана 2. бојна 6. ловачке пуковније са штабом пуковније) продрле су до Укринице, угрозивши непосредно дивизијску болницу и још неке позадинске дијелове у Чечави. На том правцу бранио се наш 3. батаљон. Непријатељ је, предвече 8. јуна, стао и почео да се утврђује код школе у селу. Пошто више није било времена за евакуацију болнице и осталих позадинских дијелова из Чечаве, командант 3. батаљона Љубомир Шевић, одлучио се да ноћним противнападом одбије непријатеља и тако отклони опасност по болницу.

Послије краће припреме, све три чете су кренуле у напад тачно у 1 час 9. јуна 1944. Пошто су групе бомбаша побацале бомбе у ровове, почео је општи јуриш. Мада у први мах изненађен, непријатељ се ипак средио, тако да се развила огорчена борба. Све чете су наставиле енергично напад и послје двочасовне борбе непријатељ је потпуно разбијен.

Разбијени дијелови одступили су ка Теслићу. У борби је погинуло 15 непријатељских војника, 2 подофицира и 5 официра, а заробљена су 52 војника. Рањени су 1 официр и 2 војника. Између осталих, погинуо је и командант 6. ловачке пуковније, потпуковник — барон Звонимир Бахорић. Наш десетар Десимир Басрак и потпуковник Бахорић истовремено су пуцали један на другог и оба погинула у истом трену!

Плијен наших бораца био је богат: 2 противколска топа са 183 гранате, 1 тешки минобацач са 11 граната, 6 тешких митраљеза и пушкомитраљеза, 4 аутомата, 2 пиштоља, 1 радио-станица, 1 мотоцикл, 30.000 метака, више запрежних кола са разном опремом, много коња и остале опреме. Нарочито је добро дошла заплијењена муниција, јер су све јединице 5. бригаде у њој оскудјевале. (Тих дана, савезници су, за потребе 11. дивизије, дотурили извјесне количине опреме у Чечаву, али, као за пакост, у тим пошиљкама није било муниције.) Губици 3. батаљона на Укриници били су 7 погинулих и 9 рањених бораца.

Пораз 6. ловачке пуковније у Укриници знатно је допринио да у цјелости пропадне непријатељски покушај дубљег продора на слободну територију.

Средином јуна 1944. 11. дивизија је тежиште својих дејстава пренијела на комуникацију Брод — Сарајево. У овом духу штаб дивизије одлучио је да нападне гарнизон Дервенту који су бранили 4. ловачка пуковнија и 6. посадни здруг — око 1.800 војника. Било је предвиђено да у нападу учествује 5, 14. и 18. источnobосанска хрватска бригада и један батаљон 12. крајишке. Међутим, због неких нових околности, у нападу су учествовала само три батаљона 5. и два батаљона 14. бригаде. Напад је отпочео 27. јуна у 23 часа. Батаљони 5. бригаде добили су задатак да ликвидирају спољна упоришта Јабуковац, Хептинг, Осојце, Врхове и Врдољке, а да дио снага неопажено уђе у град, тако да напад почне истовремено и у граду и на спољним упориштима. Ова замисао је потпуно успјела. Четврти батаљон, двије чете 1. батаљона и бригадна ударна група неопажено су ушли у град, а 2. батаљон је у брзом налету ликвидирао упоришта Хептинг, Јабуковац и Осојце. Прије отпочињања борбе, наше патроле су, преко првих заробљеника, сазнале непријатељске знаке распознавања, што нам је знатно олакшало извршење задатка. Тако су ударна група и једна чета 4. батаљона без борбе заробиле неколико непријатељских патрола, савладале посаду на десној обали Украине (том приликом је заплијењен и један топ) и тиме отвориле пут и осталим снагама које су надирале у град. Непријатељ је био потпуно изненађен. Након краће борбе његове снаге у граду су разбијене. Остаци са штабом 4. ловачке пуковније повукли су се у зграду гимназије и одатле пружали жилав отпор. За то вријеме је 3. чета 1. батаљона упућена ка упориштима Врхови и Врдољаци која су браниле три ојачане чете 1. бојне 4. ловачке пуковније. Пошто је борба у граду већ отпочела, ове непријатељске снаге добиле су преко телефона наређење да се повуку у град и ојачају одбрану. Како се 3. чета кретала ка упориштима из града, дошло је на отвореном простору до снажног судара у коме је непријатељ потпуно разбијен. Остаци су се разбјежали на све стране. Наша чета је прошла без губитака, а заплијенила је 2 топа, 1 тешки минобацач, 3 тешка митраљеза, 4 пушкомитраљеза, око 40 пушака и 12 запрежних кола са разноврсном опремом и муницијом.

У свитање, 28. јуна, када су непријатељске снаге у граду биле пред потпуним уништењем, дошло је до преокрета у ситуацији. Наиме, из необјашњених разлога изостао је напад 18. бригаде, па је непријатељ са упоришта која је она требало да напада одвојио око 2 батаљона и ударио у леђа

нашим снагама у граду. У таквој ситуацији, штаб 5. бригаде је наредио извлачење из града.

Мада Дервента није овог пута ослобођена, непријатељском гарнизону нанесени су тешки губици. Само јединице 5. бригаде заплијениле су 3 топа, 1 тешки минобацач, 3 тешка митраљеза, 6 пушкомитраљеза, 60 пушака, 300 граната за топове и минобацаче, око 50.000 метака, 1 радио-станицу и доста друге опреме. Уништен је 1 топ, 2 минобацача и 2 тешка митраљеза. Нема прецизних података о непријатељским губицима у људству, али је видљиво из једног извјештаја да је само 4. пуковнија имала 24 погинула, 9 рањених и 44 нестала војника и официра. Губици 5. бригаде износили су 9 погинулих и 27 рањених.

Остаци четничких снага и овог пута дијелили су судбину усташко-домобранског гарнизона. Интересантно је како један њихов извјештај приказује наш напад на Дервенту. У њему се, поред осталог, каже: „... 28 јуна 1944 г. вршиле су партизанске снаге напад на Дервенту. Напад неуспио. Партизани се повукли уз велике властите губитке. „Лондон“ је објавио да су заузели и чисте Дервенту, дочим то није тачно. То је, као и све до сада, лаж комунистичких „стратега“ и „официра““.

По извлачењу из Дервенте, јединице 5. бригаде остале су на положајима око града два дана, а затим се повукле ка Појезни и Глоговцу. Непријатељ није реаговао. На овом маршу становништво је одушевљено дочекивало наше јединице. Нарочито је у селу Осињи приређен срдчан дочек нашим борцима. Омладинке су цвијећем, пешкирима и марамама китиле борце и заплијењено оружје.

Послије краћег одмора, све снаге 5. бригаде напале су ноћу 3/4. јула комуникације у долини Усоре између Добоја и Теслића. У снажном налету, већ прву ноћ уништена су упоришта Јелак, Тешањка, Алибеговци, Сивша, Уљарице и Макљеновац, а потом су јединице приступиле систематском рушењу жељезничке пруге и цесте. Овом нашом акцијом град Теслић са гарнизonom нашао се у потпуној блокади. Наредних 5 дана непријатељ је вршио очајничке нападе од Добоја не би ли деблокирао своје снаге у Теслићу. На овај правац упутио и дијелове злогласне 13. „ханцар“ дивизије, али су сви његови напади одбијени. Непријатељ је свој гарнизон у Теслићу снабдијевао најнужнијим материјалом из ваздуха.

У оваквој ситуацији, штаб 11. дивизије одлучио је да нападне и ликвидира гарнизон у Теслићу, који су сачињавале 6. ловачка пуковнија, дијелови 6. посадног здруга и око 60 Нијемаца „инструктора“, чије је укупно бројно стање

износило 1.166 војника и официра. За разлику од ситуације прије годину дана, ове непријатељске снаге браниле су се само на ужем градском подручју, ослањајући се на солидно изграђен систем ровова и бункера, опасаним бодљикавом жицом, кроз коју је била пуштена струја високог напона.

У нападу који је почео 9. јула у 21 час, учествовала су по два батаљона 5, 12. и 14. бригаде, док су остале снаге 11. дивизије обезбјеђивале слободну територију и правац Добој — Теслић. Нападу је претходила кратка, али ефикасна артиљеријска припрема из 4 топа и 6 минобацача који су тукли чепријатељске положаје са Каћуна (кота 286). На моменат изненађења није се могло рачунати, јер је непријатељ већ данима очекивао напад на град. Послије артиљеријске припреме, све јединице прешле су у општи напад. Тек последије двочасовне борбе, групе бомбаша и пушкомитраљезаца из 5. бригаде успјеле су створити брешу у систему одбране. Мстовремено је и једна чета из 12. бригаде успјела овладати електричном централом и искључити струју. Послије овога, све наше снаге прешле су у општи јуриш са свих страна. Код непријатеља је завладала пометња. У свитање, 10. јула, сваки отпор је престао и Теслић је ослобођен. Само мање групе непријатељских војника успјеле су побјећи ка Маглају и Добоју, док је 14 официра и 960 војника заробљено или убијено. Наше јединице дошле су до великог плијена у оружју, муницији и опреми.

Пета бригада је заробила 4 официра, 6 подофицира и 130 војника. Поред осталих, заробљен је и Антон Ивечић, потпуковник, који је вршио дужност команданта 6. ловачке пуковније последије погибије њеног команданта барона Бахорића на Укриници. Плијен 5. бригаде био је 56 пушака, 5 тешких митраљеза, 6 пушкомитраљеза, 3 тешка минобацача, 4 аутомата, 150 ручних бомби и још много друге опреме и муниције. Бригада је имала 3 погинула и 19 рањених. Рањен је и командант бригаде, мајор Ранко Шипка.

Интересантно је истаћи да је дејство наших бомбаша и пушкомитраљезаца који су смјело продирали у систем одбране и с леђа нападали поједине отпорне тачке, створило код непријатеља утисак да је напад на град споља комбинован и потпомогнут нападом цивилног становништва из града, што није тачно. Образлажући узроке пада Теслића, командант 2. зборног подручја (корпуса), генерал Фрањо Пацак, у свом извјештају од 2. августа 1944. каже:

„... Замјеник заповједника 6 ловачке пуковније, потпуковник Ивечић и њемачки натпоручник за везу Стри Јосип, који су за вријеме ових борби обилазили одбрамбену црту, особно су се освједочили да је момчад обране била на

својим мјестима и храбро се борила. Теслић је, по мом стручном мишљењу, пао услјед велике премоћи непријатеља и издајом из унутрашњости Теслића".

Покрет у Србију

По ослобађању Теслића, 5. бригада је око 15 дана водила жестоке одбрамбене борбе на положајима Омањска — Војводе Путника брдо — Алибеговци — Лепеница — Вуково, са дијеловима 13. СС „ханџар“ дивизије и 4. ловачке пуковније НДХ који су покушавали да из Добоја продру у Теслић. Борбе су трајале даноноћно и одликовале су се великом жестином. Стално су се смјењивали непријатељски напади и наши противнапади, при чему су непријатељу нанесени велики губици, али је и 5. бригада претрпјела знатне губитке — 23 погинула и 25 рањених. Истовремено, у штабу 11. дивизије вршене су интензивне припреме за покрет у Србију. Наредбом ВШ. од 17. јула, дивизија је изашла из састава 5. босанског корпуса и привремено стављена под команду 3. корпуса у источној Босни. Од овог дана, 11. дивизију сачињавају само 5. козарачка и 12 крајишка бригада, док су 14. средњобосанска и сви одреди са подручја централне Босне изишли из састава дивизије. У међувремену је формирана 18. средњобосанска бригада, па је од ових снага формирана и 53. дивизија. И овом приликом, у нове јединице отишло је неколико стотина бораца и руководиоца из 5. бригаде, међу којима и командант бригаде Ранко Шипка, командант 2. батаљона Драгутин Ћургуз Црни, политички комесар 3. батаљона Момир Капор и други. За команданта бригаде постављен је мајор Раде Кондић, дотадашњи замјеник команданта.

Након 14-мјесечних дејстава на овом терену дошло је вријеме да 11. дивизија напусти централну Босну! Одлазећи у Србију, она је на овом подручју остављала иза себе велику ослобођену територију на којој су функционисали органи народне власти и многобројне установе НОП-а и оперисала нова дивизија НОВ. Четнички покрет био је дефинитивно војнички и политички разбијен и требало га је још само дотући. Велики допринос овој побједи дала је и 5. козарачка бригада. Она је за ову годину дана безброј пута прокрстарила с краја на крај централне Босне од Врбаса до ријеке Босне, од Саве до пл. Влашића и за то вријеме водила на стотине већих и мањих борби са непријатељима свих боја и застава. Међутим, највећу побједу из овог периода представља то што су њени борци упорним и стрпљивим политичким радом, достојанственим и правилним ставом и хра-

брошћу и оптимизмом, стекли велики углед код становништва централне Босне свих националности и вјероисповјести — код Срба, Муслимана, Пољака и Украјинаца. Нема села гдје њени борци нису играли своје поносито „плетено“ козарачко коло!

На овој етапи борбеног пута бригаде пало је 250 прекаљених бораца и старјешина који су у њеним редовима били од дана формирања, а на стотине их је отишло у новоформиране јединице на руководеће дужности. Њихова мјеста у борбеном строју бригаде достојно су заузели нови борци из овог краја који су, временом, стасали у врсне бомбаше, пушкомитраљесце и старјешине.

Непосредно пред полазак у Србију, политичку оцјену 5. бригаде дала је Боса Цветић, руководилац полит. одјела 11. дивизије у писму, упућеном ЦК КПЈ. У закључку писма се, поред осталог, каже:

„Пета бригада је, годину дана боравка на овом терену, обележила низом војничких и политичких успјеха, стекла је име најјаче и најборбеније бригаде, с дивљењем се говори о њеном јунаштву и њеним јунацима, и данас се прича о њеном доласку овдје и првим њеним успјесима ...“.

Пета бригада била је, у пуном смислу ријечи, бригада младих. Преко 80% њеног састава били су младићи и дјевојке до 20 година. За читаво вријеме рата била је понос народа и омладине Козаре. Свака њена акција, покрет, успјеси и порази били су праћени са посебним интересовањем у крају гдје је настала. Интересантно је да је и вијест о њеном одласку у Србију јула 1944. године допрла на Козару. Тих дана, омладинке у Поткозарју и Лијевчу пољу пјевале су у колу о бригади:

Козара се поноси са ладом,
Омладина са Петом бригадом,
Вјетар пири, јаблани се вију,
Наша Пета креће за Србију.
Другарице 'ајмо све на Дрину,
Гдје нам наши Козарчани гину.

Након завршених припрема и прикупљања јединица у ширем рејону Теслића, отпочео је покрет ка ријечи Босни 27. јула 1944. у 20 часова. Штаб 3. корпуса наредио је да са 11. дивизијом пређу у источну Босну 18. хрватска источно-босанска бригада и Посавски партизански одред. Ове јединице су привремено боравиле у централној Босни и нису припадале 11. дивизији. У ноћи 29/30. и 30/31. јула 1944. године, 11. дивизија је покушала да пријеђе Босну на одсјеку Топчић поље — Бегов Хан, али није успјела. Како се доцније испоставило, непријатељ је открио намјере 11. дивизије, па

је на овај сектор упутио јаке снаге, међу којима и главнину 13. пука 7. СС дивизије „Принц Еуген“.

У свитање, 31. јула, послје другог неуспјелог покушаја преласка р. Босне, снаге 11. дивизије налазиле су се на падинама Мањаче у поретку за пријелаз ријеке, какав су имале претходне ноћи. Око 8 часова непријатељ је прешао у снажан противнапад забацијући дио снага на бокове и у позадину 11. дивизије, да је окружи и уништи. У посебно тешкој ситуацији нашла се 5. бригада која је била у долини Босне. Под сталним притиском са фронта и бокова, бригада се извлачила ка вису Јелике, гдје су се развиле огорчене борбе прса у прса. Поједине коте преотимане су по неколико пута. О драматичности борбе види се и из чињенице што су се наши борци у појединим тренуцима физички рвали с Нацијемцима. Тако је политички комесар бригаде Ибрахим-паша Махмут-Машо у једном од јуриша на вис Јелике, рукама задавио једног њемачког митраљесца који је био потпуно нијан. Главни терет борбе поднијела је 5. бригада и 2. батаљон 12. бригаде. Ових 5 батаљона коначно је, око 13 часова, уз огромне напоре, отворило пут за извлачење осталих снага 11. дивизије, када су се и посљедњи наши дијелови успјели пробити из ватреног обруча ка с. Козилима и Бјеловучју. Дивизија је избјегла уништење, али је претрпјела велике губитке. Само 5. бригада је имала 26 погинулих и 81 рањеног борца и старјешину. Између осталих, у једном јуришу пао је и њен командант мајор Раде Кондић, народни херој. Из 1. батаљона погинули су брат и сестра Јубан и Коса Боројевић. Јубан је био водник, а Коса болничарка. Коса је покушала извући рањеног брата, али су обоје смртно погођени. Такође је погинуо Ахмет Мелкић, звани Хоџа, замјеник комесара чете у 4. батаљону, који је био познат и омиљен у читавој бригади као необично храбар борац, добар друг и велики веселјак.

У овој борби истакао са Рихард Цимер, бивши домобрански официр, који је ступио у бригаду послје ослобођења Теслића. Он је у најкритичнијим моментима борбе из 4 минобацача тукао врло прецизно непријатељске снаге које су надирале на боковима и тако олакшао извлачење наших јединица.

Послије дводневног одмора и сређивања јединица у региону Бјеловучја, 11. дивизија је предузела покрет правцем С. Булетић — с. Прибинић — с. Чечава — с. Кулаши, с. Појезна — с. Црнча, без борбе прешла пругу и цесту Добој — Дервента и у ноћи 7/8. августа 1944. прешла р. Босну на одсеку с. Кожухе — с. Копривна. У свитање, 8. августа 11. ди-

визија избила је на пл. Требаву. Пета бригада, у улози претходнице, разбила је требавске четнике. Њихови губици били су 12 погинулих, а остали су се разбјежали. Након дводневног задржавања на Требави, 5. бригада је, са осталим снагама 11. дивизије, продужила марш на југоисток, ка Дрини и 24. августа избила у шири рејон Власенице. За ових 13 дана бригада је прешла преко 200 км, водећи стално борбе са усташко-домобранским снагама, четницима и дијеловима 13. СС њемачке дивизије „ханцар“. Пошто још нису били створени услови за пребацивање 11. дивизије преко Дрине у Србију, она је, по наређењу штаба 3. корпуса, враћена на Мајевицу и Требаву, да чисти овај терен од непријатеља. Извршавајући задатак, 5. бригада је почетком септембра водила тродневне борбе са 28. пуком 13. СС дивизије и 5. бојном 10. посадног усташког здруга у рејону Горњег и Доњег Сребрника. Непријатељу су нанесени знатни губици у људству, а заплијењен је 1 минобацач, 2 пушкомитраљеза, 30 пушака и 40 коња. Наши губици у овим борбама били су 12 погинулих и 30 рањених.

Преко Дрине у Србију

Наређење штаба 3. корпуса за пријелаз Дрине затекло је 5. бригаду у Сладњи и Цакулама, гдје је била на одмору послје борби на Сребрнику. Покрет је уследио 10. септембра. Пета бригада је, без већих борби, маршевала правцем: Мурати — Босанско Петрово Село — Омажићи — Д. Лукавица — Матковићи, гдје је стигла 15. септембра прије подне. Вријеме је било тихо и облачно, без падавина. Увелико је мирисало на јесен. На једној пољани ван села одржано је партијско савјетовање, коме су, поред чланова КПЈ и СКОЈ-а, присуствовали и сви руководиоци из читаве бригаде, од десетара па до чланова штаба. Био је то импозантан скуп. Главна тема савјетовања била је извршење задатка који предстоји. Присутни су пажљиво и са великим интересовањем слушали излагање тројице руководећих другова из Мачванског партизанског одреда који су говорили о приликама у Србији и расположењу народа. Некако смо се сви осјећали свечано и пуни самопоуздања. Свјести смо да предстоје крупни и далекосежни догађаји у којима и сами треба да учествујемо. Неки другови су отворено изнијели своја мишљења да је на помолу коначна пobjеда и крај рата. Са нама ће преко Дрине и Мачвански одред. Они се веселе као дјеча повратку у Србију. То њихово расположење пренијело се и на борце 5. бригаде.

У освит, 16. септембра, наређен је покрет ка Дрини. Пета бригада и Мачвански партизански одред маршују правцем Матковићи — Снагово — Каменица — Косјерево. Око 16 часова први дијелови 5. бригаде прешли су на десну обалу Дрине, растјерали недићевце и четнике и образовали мостобран. До пада мрака ријеку су прешли 2, 3. и 4. батаљон, штаб бригаде и Мачвани, док је 1. батаљон остао на лијевој обали као заштита. У току ноћи 16/17. септембра, све јединице 11. дивизије прешле су Дрину у рејону села Будишића. Напокон, ево нас у Србији!

У моменту преласка Дрине, 5. бригада је бројала 1.133 борца, а била је наоружана са 770 пушака, 85 тешких и лаких митраљеза, 10 минобацача, 3 пт-пушке, 45 аутомата, 74 пиштоља, 550 ручних бомби, 94.000 метака и 130 минобацачких граната.

Успјешан продор 11. дивизије у Србију, повезан са борбама осталих јединица 12. корпуса, много је допринио слабењу непријатељског отпора у западној Србији.

Након краћег одмора, у преподневним часовима, 17. септембра 5. бригада је отпочела покрет на исток, преко пл. Јагодње ка Крупњу. У колони је владало ведро расположење. Био је сунчан и ведар јесењи дан. Становници слободарске Рађевине одушевљено су дочекивали наше борце. По старом српском обичају, пред сваком кућом борце је дочекивао домаћин и укућани са хљебом и сољу. Нарочито су били дирљиви сусрети наших бораца са ратницима из прошлих ратова који су, окићени одликовањима, улазили у наше колоне и љубили оружје и борце. Наш 3. батаљон је из покрета заузео Крупањ. Већа група љотићеваца и недићеваца извукла се из варошице и утврдила у згради школе, одакле је пружала јак отпор све до 22 часа, када се предала. Заробљено их је 80, а доста је погинуло и рањено. Била је то прва већа пobjеда 5. бригаде на тлу Србије.

Сутрадан, 18. септембра, у Крупњу је одржан велики народни збор, на коме су говорили један друг, теренски политички радник и политички комесар 5. бригаде, Машо Ибрахимпашић. Простор у центру варошице био је мали да прими све грађане из околине који су хтјели да присуствују збору. Послије збора, борци у центру Крупња заиграли су козарачко коло које су мјештани са интересовањем посматрали. У бригаду је добровољно ступило око 100 омладинаца.

Наредних дана бригада је, са осталим јединицама 11. дивизије, водила жестоке борбе са удурженим четничко-недићевским и љотићевским снагама које су се повлачиле пред нашим јединицама што су наступале од Ваљева. Једном дијелу ових непријатељских снага успјело је да се пробију ка

Дрини и побјегну у Босну. У овим борбама 5. бригада је имала 14 погинулих и 15 рањених.

У Крупњу је формирана команда мјеста и мањи партизански одред, са задатком да одржавају ред и штите мјесто од упада четника. Од 21. септембра 11. дивизија је стављена под команду 12. корпуса. Тог дана успостављене су непосредне везе са командом корпуса и са 16. и 36. војвођанском дивизијом.

Према наређењу штаба 12. корпуса, 25. септембра почео је покрет 11, 16. и 36. дивизије ка Мачви, са задатком разбијања непријатељских снага и дефинитивног ослобођења овог дијела Србије. У оквиру тог похода 5. бригада је наступала правцем Крупањ — Драгинац — гребен Иверка — Косанин град — Петковица — Варна — Врањска, гдје је стигла 28. септембра у преподневним сатима. Четници нису нигдје пружали озбиљнији отпор. Њихове јединице биле су у тоталном распадању. Већина је бацала оружје и разилазила се кућама, а они који су били присилно мобилисани, у групама су прилазили нама. Само 5. бригади се за два дана на Иверку и Церу предало око 200. Према причању заробљеника, тих дана се потпуно распала тзв. четничка Космајска бригада која је бројала 800 људи.

Становништво је свуда одушевљено дочекивало наше јединице. Присуство многих јединица наше војске развило је у народу осјећање сигурности и сазнања да је окупаторско-четничкој власти и терору дефинитивно дошао крај. На терену се развијао интензиван политички рад, у којем су учествовали како теренски политички радници, тако и кадрови из војске. Све команде су у свим ослобођеним мјестима доносиле и формалне акте о укидању окупаторско-квислиншке власти и намјесто њих постављале војнотериторијалне органе који су, привремено, вршили и функције цивилне власти. Сви ови послови вршени су организовано, на основу писменог упутства штаба корпуса. Упоредо са овим, увелико је текао процес масовног прилива нових бораца у јединице. Од преласка Дрине па до 6. октобра, само у 11. дивизију ступило је добровољно око 1.000 бораца.

Козарчани у Београду

Према наређењу штаба 12. корпуса, све јединице 11. дивизије почеле су 6. октобра 1944. покрет на исток, ка Обреновцу и Београду. Пета бригада је наступала правцем Врањска — Владимирци — Кожнар — Бањани — ЈБубинић — Стублине — Дражевац — Барич — М. Моштаница — Же-

лезник — Жарково — Баново брдо. Око Обреновца и Барича бригада је водила 9. и 10. октобра успутне борбе са Нијемцима и постепено се примицала Београду. Маршеви и покрети трајали су даноноћно. Јединице су правиле само краће застанке ради подјеле хране. Мада заповјешћу још није био саопштен циљ покрета, свима је било јасно да је почела битка за коначно ослобођење Београда. Свим путевима, кроз сва села и засеоке, ка Београду су текле непрегледне колоне наших јединица које је народ одушевљено поздрављао. У сваком селу празник и народно весеље. Био је то величанствен и незабораван приказ. У поподневним сатима 14. октобра 1944. борци 5. бригаде угледали су мноштво кровова великог града који су, попут циновског пожара, пламтјели на зрацима јесењег сунца. Пред нама је био — Београд!

Сви смо се осјећали усхићеним и поносним што је и наша Пета, у строју јединица НОВ које су добиле задатак да донесу слободу главном граду наше земље, вољеном и нападеном Београду. Борбени занос и одушевљење бораца био је утолико већи што смо се управо тог дана — 14. октобра састали са јединицама Црвене армије. Заповјест за напад, јединице су добиле у покрету. У 20 часова 14. октобра, батаљони 5. бригаде су на јуриш заузели Железник и продужили напредовање ка Жаркову. У Жаркову су Нијемци пружали жилав отпор, вјероватно због тога што су бранили објекте градског водовода. У току ноћи отпор Нијемаца није сломљен, па је напад продужен дању 15. октобра. Јединице су показивале велики хероизам и залагале се до максимума, али су трпјеле велике губитке, нарочито од њемачких батерија са Бежанијске косе. Тек у поподневним часовима 15. октобра Жарково је заузето, а мањи дијелови непријатеља одступили су ка Бановом брду. И то њемачко упориште заузето је предвече истог дана. У овим борбама убијено је 30, а заробљено 95 њемачких војника. Заплијењено је 6 пав-топова 88 мм, 2 ЛПА четвороцјевна топа „флак“, 460 пушака, око 2 вагона граната за ове топове и велике количине остале муниције и опреме. Из 5. бригаде погинула су 24 борца, а 32 су рањена. Између осталих, погинуо је и најмлађи командир чете у 5. бригади, 19-годишњи Драгољуб Алексић Беба, родом из Горњег Јеловца под Козаром. У истом дану и сату погинула је и његова сестра Ђуја, годину дана старија од њега.

По заузимању Бановог брда, 5. бригада је, ојачана једним батаљоном 12. крајишке, оријентисана ка Чукарици, везујући се на десном крилу са дјеловима 6. личке пролетерске дивизије, а на лијевом са јединицама 16. војвођанске дивизије. Сутрадан, 16. октобра око 11 часова, штаб 12. корпуса

извукао је из борбе све јединице 11. дивизије на простор Жарково, Кнежевац ради одмора, јер је оцијенио да је она, заузимањем Бановог брда, извршила свој задатак. На њен правац напада уведена је 28. славонска дивизија. Међутим, истог дана око 17 часова, услед новонастале ситуације, све јединице 11. дивизије упућене су усиљеним маршем на сектор Авале, куда су стигле увече. Пета бригада је заузела положај: врх Авале (споменик Незнаном јунаку) — Шупља стена — Цигански гај — ЈБута страна. На овим положајима бригада је два дана и двије ноћи водила жестоке одбрамбене борбе са јаким њемачким снагама (1. брдска и 117. дивизија, пук „Бранденбург“ и дијелови осталих њемачких јединица) које су покушавале по сваку цијену да се дочепају врха Авале. Нарочито су вођене тешке борбе на самом врху Авале, гдје је 4. батаљон 5. бригаде ручним бомбама одбијао јурише Нијемаца. У почетку, наше јединице нису имале значајније подршке у артиљерији, па су им зато добродошла два ЈША-топа, заплијењена на Бановом брду. Пошто ни Нијемци нису имали много артиљерије, то први пут смо у рату водили с њима, у техничком погледу, равноправну борбу. На сектор Авале стално су довлачене нове снаге, тако да се на крају ту нашло пет наших дивизија и једна бригада Совјетске армије, потпомогнута артиљеријом и тенковима. На борбени морал бораца утицало је и то што је свима било познато (преко првих заробљеника) да се тучемо са злогласном 1. брдском дивизијом која је учествовала у бици на Сутјески и са 117. дивизијом са којом су Козарчани „знанци“ још од 1942. године из битке на Козари.

У јутарњим часовима 19. октобра јуриши Нијемаца на Авалу почели су малаксавати. Послије краће артиљеријске припреме, све наше снаге почеле су снажан напад ради дефинитивног уништења опкољене њемачке групације. Козарчани и црвеноармејци јуришали су заједно, светећи Козару, Стаљинград, Сутјеску!

Нијемци су, мада у безизлазном положају, пружали очајнички отпор, чак и када је то постало бесмислено, одбијајући све позиве на предају. Борбени морал и занос наших бораца био је велики и ништа их није могло зауставити у јуришу. Предвече 19. октобра, 5. бригада је у рејону ЈБута страна опколила око 1.500 Нијемаца који су се били ту укопали и одбили све позиве на предају. Након неколико узастопних јуриша, ова групација је, у ноћи између 19. и 20. октобра, потпуно уништена. У томе се нарочито истакао 2. батаљон 5. бригаде са поручником Душаном Костадиновићем на челу. Једна већа група бораца, предвођена поручником Костадиновићем, прва је упала међу опкољене Нијемце. Настао је

прави пакао. Борба се водила искључиво ручним бомбама и рафалима из аутоматског оружја. Након једночасовне борбе прса у прса, око 700 Нијемаца се предало, док су остали изгинули. Сутрадан, поприште борбе је пружало стравичну слику. На хиљаде Нијемаца лежало је мртво по цијелој околини. Разбјежале њемачке војнике сељаци су проналазили по јаругама и шумарцима и приводили их.

Силина наших јуриша на Љуту страну схватљива је ако се има у виду сљедећа епизода: наиме, прије тог јуриша, курир 5. бригаде Божо Звијерац, заробио је једног њемачког мајора, код кога је нађена фотографија групе старјешина 5. бригаде. На фотографији је био и мајор Раде Кондић, командант 5. бригаде, који је погинуо 31. јула 1944. на планини Мањачи. Нијемци су до ове фотографије дошли вјероватно тада, јер Раде није изнесен из борбе. Вијест о фотографији код њемачког мајора муњевито се пронијела кроз бригаду. Послије тога борци су се, као лавина, сручили на опкољене Нијемце, јер је Раде Кондић још за живота постао легенда Козаре и 5. бригаде. Био је то прави козарачки јуриш за Раду и све до тада пале јунаке бригаде.

У борбама за Београд и под Авалом, 5. бригада је нанијела непријатељу губитке од 1.250 убијених и 953 заробљена њемачка војника и официра, а заплијенила је 11 топова, 85 митраљеза „шарац“, 30 аутомата, 478 пушака, 45 пиштоља, 250 ручних бомби, два вагона топовских граната, 80.000 метака и много остале војне опреме.

За слободу Београда дало је живот 119 бораца и старјешина 5. бригаде, а 209 је рањено. Између осталих, у једном од јуриша на Љуту страну пао је и политички комесар 5. бригаде Махмут-Машо Ибрахимпашић, који је посмртно одликован Орденом народног хероја.

Бригаду је са осталим јединицама које су учествовале у београдској операцији похвалио Врховни командант, друг Тито, а већи број бораца и старјешина је одликован. Командир вода из 1. батаљона Лазо Штековић одликован је Орденом народног хероја.

Владимир Дедијер тада дописник агенције ТАНЈУГ, овако је забиљежио своје виђење борбе под Авалом:

„ . . . Кад смо дошли под Авалу, у Бели Поток, ситуација је била критична. Меци су зујали око нас. У штабу 11. крајишке дивизије диктирана је депеша преко телефона од четвртог батаљона Пете крајишке козарске бригаде: „ . . . Непријатељ је избио под врх Авале. Испод Споменика води се борба ручним гранатама . . . ”

. . . Стајао сам поред једног нашег митраљесца који је тукао по Немцима. Доле, крај друма, ишли су на јуриш Руси

у својим белим униформама, а поред њих наши Козарчани. Дошао је празник и у нашу улицу! Деца Козаре испод Авале с црвеноармејцима јуришају на Немце! А како нам је Павлић бацао летке 1942. године, објављујући да је Козара „поражена“: „Црвена армија је далеко на 2.500 км и никада се с њом нећете срести.“

Кроз долину према западу Немци су бежали. Руска артиљерија је засипала. Један руски мајор гледа кроз дурбин и дотрча до једног аутоматског противавионског топа који су Козарчани заробили дан раније од Немаца:

— Давај агоњ!

И наш ти Козарчанин распали. Одјурише светлећи меци усред њемачке колоне. Један козарски батаљон већ је избио на суседну косу и отворио ватру по Немцима. На једном месту наслага осамдесеторицу. Битка се све више разгоревала. Један руски мајор приђе Пеку. Отпоче разговор.

— Овај батаљон са Козаре херојски се бори — рече мајор. Онај заменик команданта батаљона заслужио је назив народног хероја ...” (Ради се о поручнику Душану Костадиновићу, П.А.).

Преко Саве у Срем

У поподневним сатима, 20. октобра 1944. године, 5. бригада је наставила наступање у четним и батаљонским колонама правцем ЈБута страна — Ненадовац — Мељак — Гунцати, гдје је заноћила. Уз пут је заробљен већи број њемачких војника који су се, послје пораза под Авалом, разбјежали. У хватању Нијемаца помагали су и сељаци. Навече, 20. октобра, у Гунцатима је приређено велико народно славље поводом ослобођења Београда. Пошто смо већ тада у бригади имали доста бораца из Србије, овог пута, поред козарачког кола борци су играли и традиционално српско коло, уз познату пјесму:

Играле се делије,
Насред земље Србије,
Ситно коло до кола,
Чуло се до Стамбола.

Предвече, 22. октобра 1944. године, 11. дивизија почела је у рејону Умке прелаз преко Саве у Срем. Прелазило се без борбе, скелама, ријечним бродовима и чамцима који су нађени у околини. По преласку Саве, све јединице наставиле су покрет без задржавања, усиљеним маршем, ка Сремској Митровици. Пета бригада се кретала правцем: Јаково — Сурчин

— Добановци — Угриновци — Шимановци — Михаљевци — Прхово — Пећинци — Сибач — Буђановци — Никинци — Хртковци — Јарак — Шашинци, гдје је избила поподне, 27. октобра. Већина јединица је превожена запрежним колима која су народноослободилачки одбори мобилисали, како би се јединице кретале брже и удобније. Свим борцима трајно је остао у лијепој успомени топао и срдачан дочек који су им приредили становници слободарског партизанског Срема. У сваком селу владало је право народно славље, а борци су обасипани разноврсним поклонима и пажњом. Слобода је корачала великим и чврстим корацима ка западу.

На основу наређења штаба 12. корпуса, 11. дивизија је 28. октобра у 4 часа напала Сремску Митровицу. Било је предвиђено да напад почне 27. октобра у 21 час, али је дошло до закашњења због тога што корпусно наређење није благовремено стигло у штаб 11. дивизије. Због слабе припреме и недовољног познавања распореда непријатеља, напад је дао слабе резултате. Послије трочасовне жестоке борбе, 1. 2. и 4. батаљон 5. бригаде повукли су се на полазне положаје. Једино се 3. батаљон успио пробити у град од Волеровог салаша ка жељезничкој станици. Успјех овог батаљона не само што није искоришћен, већ се и он сам нашао у врло тешкој ситуацији. Батаљон је, мада одсјечен од осталих наших снага, водио жестоке осмочасовне борбе у граду и тек послије подне успио да се пробије на сјевер, ка Фурушкој гори, да би у састав бригаде стигао 30. октобра. Штаб батаљона добро се снашао у овој изузетно тешкој ситуацији. Искористио је збуњеност непријатеља, нанио му знатне губитке, а сопствену јединицу извукао уз врло мале губитке.

Наредне ноћи, напад је послије краће артиљеријске припреме поновљен, али ни овог пута град није заузет. Опет је 5. бригада (без 3. батаљона) успјела продријети до жељезничке станице, али је у свитање 29. октобра одбачена снажним њемачким противнападом. У ова два напада 5. бригада је претрпјела тешке губитке: 16 погинулих, 30 рањених и 15 несталих. Између осталих, погинули су Остоја Балабан Чаруга командир чете, Саво Крнета замјеник командира чете и командири водова Душан Будимир и Бранко Зеџ. Теже је рањен политички комесар бригаде Јово Мишљеновић Поп који је дан касније умро.

Након сталних тромјесечних маршева и борби, 5. бригада је 30. октобра повучена с фронта и упућена у Руму на заслужени десетодневни одмор. Овај предах искориштен је за сређивање стања по јединицама. Упражњени командни положаји су попуњени. Дотадашњи командант бригаде Душан Егић, отишао је на нову дужност, а за вршиоца дужно-

сти команданта постављен је Мирко Шиљак. Политички комесар бригаде је постао Драго Стефановић, а на мјесто премјештеног Милоша Пајковића, за замјеника политичког комесара бригаде постављен је Мирко Вранић. Тих дана је у 5. бригади одржано савјетовање са цјелокупним командним кадром, закључно са командама чета. Савјетовању је присуствовао и командант дивизије пуковник Милош Шиљеговић. Поред детаљне анализе стања у бригади, главно питање које је разматрано на овом скупу било је: прелазак на фронтални начин ратовања у равници и сви проблеми који из тога проистичу — садејство са авијацијом и артиљеријом, одржавање чврстине веза са сусједним јединицама, извиђање, савладавање минских поља, укопавање, привикавање на вођење борбе дању и сл.

У то вријеме је на фронту у Срему владало релативно затишје. Средином новембра 5. бригада је провела 6 дана на фронту пред Ердевиком, па је опет повучена у позадину у дивизијску резерву, гдје ће остати све до 3. децембра. Овај период бригада је провела у партизанском сремском селу Манђелосу, које је окупатор током рата неколико пута палио. Згаришта села подсећала су старе борце на завичај. Мјештани су врло топло и срдечно примили борце, али је у Јединицама владала сета и потиштеност. Управо је из Босанске крајине стигла вијест да су у бороама за Травник, концем октобра 1944. године, погинула три позната јунака Козаре и команданта, Јосип Мажар Шоша, први командант 5. бригаде, Петар Мећава командант 3. батаљона у вријеме формирања бригаде и Ранко Шипка који је преко годину дана успјешно командовао 5. бригадом. Са вијешћу о њиховој погибији, у бригаду је из Крајине стигла и пјесма, више урлик и тужбалица, него пјесма:

Плачу горе, плачу вите јеле,
Нема Шоше ни Мећаве Пере
Нема Ранка ни Кондића Раде,
Рема наше најмилије наде ...

Борци су пјесму прихватили, додавали јој своје ријечи и пјевали је са сузама у очима на сремској равници, далеко од Козаре и Крајине.

Концем новембра 1944. дошло је до привремене стабилизације фронта у Срему који се протезао од Саве до Дунава правцем Мартинци — Ердевик — ЈБуба — Илок. На овом дијелу фронта налазиле су се 118. и 264. њемачка дивизија, извјесне њемачке полицијске снаге и разне НДХ јединице — у свему око три дивизије. Према овим непријатељским снагама, држале су фронт 1. пролетерска, 5. крајишка, 11.

крајишка и 21. српска дивизија НОВ. Штаб 1. пролетерског корпуса одлучио се 1. децембра 1944. године на пробој непријатељске одбрамбене линије. Пошто је 11. дивизија била на тежишту напада, њена дејства су подржавала два пука совјетске артиљерије и артиљеријска бригада 5. крајишке дивизије.

Након артиљеријске припреме, 3. децембра у 10 часова почео је напад пјешадије. Пета бригада је нападала правцем Стара Бингула — Лице Пустара — Калиле. Положаји непријатеља били су солидно утврђени, а пред њима минска поља и жичане препреке. И поред тога, већ у првом налету 5. бригада је успјела да се уклони у непријатељски распоред. И овог пута дошли су до изражаја „флакови“, заплијењени на БаноЕом брду. Њих су наши борци на рукама вукли по раскољеном терену у стрељачком строју. Нијемци су вршили жестоке противнападе пјешадијом и тенковима, али се бригада одржала на достигнутој линији. Сутрадан је сломљен отпор непријатеља. Створена је велика бреша у непријатељској одбрани, па је 5. бригада главне своје снаге усмјерила са сјевера и сјеверозапада ка Ердевику који је представљао главно чвориште одбране. Овај продор и маневар 5. бригаде условио је пад Ердепика, последице чега је непријатељ отпочео повлачење и на осталим дијеловима фронта. По ослобађању Ердевика, 5. бригада је наставила гоњење разбијеног непријатеља правцем Ердевик — Бачинци •— Гибарац — Шид — Товарник. У овим борбама је заробила и убила око 200 непријатељских војника и официра, а заплијенила је, поред осталог, 3 исправна тенка, 7 топова, 2 минобацача, 2 камиона и 20 њемачких „шараца“. Губици бригаде били су 27 погинулих и 114 рањених. Између осталих, у борби за Шид погинуо је Стево Радојчић, помоћник политичког комесара 4. батаљона, који је у редовима 5. бригаде био од њеног формирања.

По заузимању Шида, 5. бригада је, без задржавања, наставила гоњење непријатеља правцем Товарник — Шидски Бановци — Нијемци — Комлетинци. На положајима око Отоке и Привлаке, бригада ће водити жестоке борбе све до 27. децембра, када је повучена на одмор.

Нову 1945. годину, четврту у рату, борци 5. бригаде дочекали су у селу Нијемци на Босуту. По јединицама су организоване скромне свечаности. Интендантуре свих јединица биле су затрпане хиљадама пакета који су стигли као новогодишњи поклони од организација АФЖ-а и омладине. Највише је било из Срема, Мачве и Београда. Припадници 5. бригаде били су пријатно изненађени чињеницом што је на великом броју пакета стајала адреса: „Непознатом борцу 5.

козарске бригаде — фронт". Поред поклона, у сваком пакету је било и писмо са новогодишњим честиткама и жељама за скору побједу. Као што то бива увијек код младог свијета, из ових веза настале су многе љубави, а из њих послије рата и брачне заједнице.

Прије подне, 1. јануара 1945. године 5. бригада је премјештена у село Илинци, гдје је требало да остане на одмору. Међутим, у ноћи 2/3. јануара почела је њемачка противофанзива у Срему и наш фронт је пробијен. С тим у вези, у свитање 3. јануара дата је узбуна у свим јединицама 5. бригаде. Отпочео је усиљени марш ка селу Нијемци, са задатком да се ухвати веза са дијеловима 1. пролетерске и 21. српске дивизије и да се заустави продор Нијемаца ка Шиду. Мада није успио ухватити везу са осталим нашим јединицама, штаб бригаде се самоиницијативно одлучио на противнапад и да поврати село Нијемци. Два батаљона (1. и 2.) нападала су с фронта у источном дијелу села, на лијевој обали Босута, а два батаљона (3. и 4.) пребачени су на десну обалу и напали с југа. Развила се огорчена борба која је трајала све до 10 часова наредног дана. Заузет је већи дио села на обје стране Босута и непријатељ је привремено заустављен. Наши флакови, противтенковске пушке и бомбаши зауставили су и продор њемачких тенкова. У јутарњим часовима 5. јануара 5. бригаду су смјениле јединице 6. личке пролетерске дивизије, а она је упућена на сектор Шид — Беркасово. У борбама на Босуту 5. бригада је имала 26 погинулих и 72 рањена борца и руководиоца.

У свитање 17. јануара 5. бригада је уведена у борбу пред Товарником који су Нијемци дан раније заузели. Десни сусјед 5. бригаде били су дијелови 5. крајишке дивизије, а лијеви 13. пролетерска бригада 1. пролетерске дивизије. Читав дан 17. јануара бригада је одољевала нападима, а навече је прешла у противнапад и успјела да продре до центра Товарника. У селу је цијелу ноћ бјеснила борба. Смјењивали су се јуриши и противјуриши. Борба се водила ручним бомбама за сваку кућу. И овог пута одбијен је напад седам тенкова „тигар". Наши борци, између осталог, заплијенили су велику њемачку комору из које је евакуисано 100 пари нових униформи. У свитање, 18. јануара, бригада је, по наређењу штаба дивизије, извучена из Товарника и упућена на положај између Шиде и Гибарца. У Товарнику је бригада оставила својих 20 бораца, а 103 је рањено.

Послије подне 18. јануара и у ноћи 18/19. јануара бригада се убрзано утврђивала на положајима пред Гибарцем, тако да је до свитања, 19. јануара, успјела да изгради двије

линије ровова. На овим положајима бригада је све до пада мрака, 21. јануара, водила огорчене борбе и на крају успјела да заустави продор непријатеља. Предвече, 21. јануара све наше снаге у Срему, уз подршку авијације и артиљерије, прешле су у напад, поново заузеле Шид и одбациле непријатеља ка Товарнику. Послије ових борби дошло је у Срему до стабилизације фронта који се протезао правцем: Теларовићев салаш (на Дунаву) — Товарник — Илинци — Босут — Сава.

Пета бригада је, на смјену са осталим јединицама 11. дивизије, држала положај пред Товарником. Тужно је било погледати старе крајишке „курјаке“, навикнуте на простор и иницијативу, како се крећу по блатњавим траншејама и повремено се препуцавају са Нијемцима.

У сумрак 22. марта 5. бригада је повучена с фронта и упућена у Мартинце на одмор. У то вријеме је завршено преоружање и реорганизација јединица. Умјесто дотадашњег трофејног наоружања, бригада је добила комплетно, совјетско. Истовремено у бригади су реорганизоване јединице. Прешло се на трајну формацију од чете до дивизије, по угледу на Совјетску армију. Расформиран је дотадашњи 3. батаљон као најмлађи, а 4. преименован у 3. Од тог времена бригада има три батаљона и сљедеће самосталне чете: пратећих оруђа, аутоматичара, извиђачку, чету за везу и санитарску. Интензивно је извођена војна обука на новом наоружању, након чега је извршено и бојно гађање.

Мада је преоружање представљало неминовност, с обзиром на измјењене услове ратовања и снабдјевања, борци су тешко примили растанак са трофејним наоружањем. Ни новом оружју није било замјерке, али су борци тешка срца одлагали „шарце“, аутомате и пушке, отете од непријатеља у борбама на Козари, Приједору, Бихаћу, Бањој Луци, Теслићу, Дервенти и на осталим бојиштима широм земље. Дирљиво је било посматрати борце 2. батаљона како су се растајали од „шарца“ који је заплијенио Раде Гајић, звани „Роњго“, 18. фебруара 1942. на Крушковцу, недалеко од Босанске Дубице. Гајић је погинуо фебруара 1943. у Грмечу као командир вода. Као успомену на свог храброг друга, борци су га овјековјечили тако што су сваки заплијењени њемачки митраљез називали његовим надимком —• „Роњго“. Међутим, у 5. бригади постојао је само један прави Роњго. По неписаном скојевског закону, њиме је могао да рукује само најхрабрији и најбољи у чети. Борци 2. батаљона поносно су пронијели овај митраљез кроз многобројне окршаје. Сваки дио трофејног оружја које су борци са тугом у срцу одлагали на

гомилу представљало је причу за себе. Одлажући га, остављали смо дио себе, свог завичаја и дио бригаде, јер је за његово преотимање од непријатеља пало на стотине и хиљаде бораца.

У завршним операцијама за ослобођење земље

На посљедњу етапу свог борбеног пута, 5. козарачка бригада кренула је 3. априла 1945. у 18 часова из сремског села Мартинаца. Прије покрета одржана је мала свечаност. Из строја, јединице су се сврстале у маршевску колону и продужиле покрет правцем Кузмин — Кукујевци — Моровић. Гостољубиви становници Мартинаца срдачно су испратили борце.

У вези са пробојем сремског фронта који је планиран за 12. април, 11. дивизија је добила задатак да пређе у напад неколико дана раније на помоћном правцу, кроз босутске шуме. Овај маневар 11. дивизије извршен на правцу Моровић — Врбања — Отока, имао је да привуче непријатељске резерве и тако олакша пробој на главном правцу Шид — Товарник — Винковци. У вези с тим, 5. бригада је у свитање 4. априла прешла Босут и продужила без борбе наступање кроз босутске шуме ка селу Сољани које је заузела истог дана предвече. Покрет је вршен под врло тешким условима. На највећем дијелу марша борци су газили воду и до метар дубине.

Ноћу 4/5. априла бригада је усмјерила снаге ка Врбањи. Грешком штаба дивизије ниједан сусјед 5. бригаде није избио на потребне линије, тако да је њен продор остао усамљен и без ослонаца на сусједне јединице. Непријатељ је ту чињеницу искористио и у свитање 5. априла извршио противнапад jakim снагама. Пошто су јој бокови остали откривени, бригада се до 12 часова нашла потпуно опкољена у Сољанима. Око 15 часова је преко брисаног простора извршила пробој на исток у правцу шуме. Захваљујући снажаљивости и одлучности старјешинског кадра, избјегнуто је потпуно уништење, али су јединице претрпјеле велике губитке. Овог дана погинуло је 80, а рањено 150 бораца и старјешина. Поред осталих, погинуло је 11 командира и политичких комесара чета и командира водова који су у редовима бригаде од њеног формирања, и то: Васо Кајтус, Срђо Балабан, Милорад Вукмировић и Мирко Тубић, Драган Ђурђевић, Милан Шљокавица, Мишо Перовић, Душан Срдић, Душан Грујић, Вицо Којић и Милан Стевић. Њихов губитак утолико је теже

одјекнуо што су прешли читав дотадашњи ратни пут бригаде и пали на домаку слободе.

Тек доцније се сазнало да се на 5. бригаду у рејону Сољана, поред јаких снага НДХ, сручила главнина 22. њемачке дивизије, што је знатно олакшало 5. и 17. дивизији да пређу Саву и продру ка Жупањи и Винковцима. Међутим, ови ефекти могли су бити постигнути и уз мање губитке, да су везе између јединица биле боље и сарадња успјешнија.

Наредних дана 5. бригада је, са осталим јединицама 11. дивизије и 6. личке пролетерске дивизије, водила жестоке борбе пред Сољанима и Дреновцима, да би у ноћи 11/12. априла заузела ова мјеста. Пошто је те ноћи пробијен сремски фронт и на тежишном правцу, почело је опште повлачење непријатеља.

У гоњењу ка граници, 5. бригада је водила, концем априла и почетком маја, значајније борбе у рејону Славонског Брода код Сибиња и Слободнице и на ријечи Илови код Велике и Мале Барне.

Своју посљедњу борбу 5. бригада је водила од 8. до 13. маја 1945. у ширем рејону Цеља. У тим борбама јединице 11. дивизије, у чијој је претходници била 5. бригада, заробиле су 17.120 њемачких и квислиншких војника, а заплијениле 6.750 пушака, 645 митраљеза, 450 аутомата, 1.200 пиштоља, 25 минобацача, 5 пав-митраљеза, 32 топа, 795 аутомобила, 100 мотоцикала и велике количине муниције и остале опреме.

И док је на улицама европских главних градова трајало славље у част побједе над фашизмом у Европи, наши борци су и даље гинули. Тако рећи у посљедњим сатима и минутима рата на нашем тлу, последице званичне капитулације коју је потписала њемачка Врховна команда, 5. бригада је имала 38 погинулих бораца и старјешина и 85 рањених.

Пета крајишка козарачка бригада испалила је посљедње ратне хице прије подне 13. маја 1945. године. Тек тада је и за њу настао мир.

Од Палежа на Козари, па до Цеља, 5. бригада је превадила хиљаде километара, водећи борбе са непријатељима свих боја. У њеним редовима борили су се припадници свих наших народа и народности, а око 1.500 синова и кћери Југославије дало је живот под њеном заставом. У њеним редовима борили су се хероји као што су Јосип Мажар Шоша, Ранко Шипка, Петар Мећава, Раде Кондић, Машо Ибрахимпашић и стотине других знаних и незнаних јунака са Козаре и из осталих крајева наше земље.

Пета је била чувена по силовитим јуришима који су личили на живе таласе пуне исконске мржње према окупа-

тору и његовим слугама. Подједнако је силовито јуришала на родној Козари и у Босанској крајини, у централној и источној Босни, у Србији, Срему и Словенији. Она је знала побјеђивати, али су њени припадници јуначки и достојанствено умјели подносити и поразе. Њено поносито и пркосно козарачко коло „освојило“ је све крајеве наше земље.

Љубомир БОРОЈЕВИЋ
Душан САМАРЦИЈА

СА ПЕТОМ У СРЕДЊОЈ БОСНИ

По доласку 5. бригаде на Козару постављен сам на дужност комесара 1. батаљона, на мјесто Драгана Марина који је отишао на другу дужност. Непосредно пред покрет 5. бригаде у средњу Босну, маја 1943. радио-станица „Слободна Југославија“ јавила је да Ранко Шипка, командант 5. бригаде, крене на одређено мјесто. То је значило да наша бригада треба да крене у средњу Босну. Одлучили смо да покрет изведемо преко Клашњица. Добили смо обавјештење да тамо нема јачих непријатељских снага, него само мања жандармеријско-домобранска посада.

Мислим да је задатак да ликвидира непријатељске снаге на овом правцу добио 4. батаљон Раде Кондића. Преданили смо на Романовачкој коси. Страшно смо се намучили због жеђи, јер се нисмо смјели појављивати. Недалеко од мјеста гдје смо били налазили су се жандарми. У току ноћи кренули смо на далек и тежак пут.

Приликом избијања на цесту Бања Лука — Бос. Градишка, када је 4. батаљон разбио непријатеља у Клашњицама, стигло је наређење да наш батаљон крене напријед. У то вријеме у нашем батаљону налазили су се Душко Бојанић и Илија Стојановић. Они су раније били на овоме терену, па је требало да иду напријед. Илија је тада био обавјештајни официр у нашем батаљону, а Душко Бојанић замјеник команданта. Командант батаљона био је Вељко Стојаковић.

Одавде смо кренули према Деветинама гдје смо се одмарали. На овоме терену је до тада постојала четничка власт. Командант четничке позадине био је Лука Радић. Неке жене које су одраније познавале Илију Стојановића испричале су му да се четници са штабом налазе недалеко на једном брду. Послали смо једну чету која их је брзо открила. Проналазили смо их по кућама и шталама. Ухватили смо и Луку Радића. Код школе смо нашли и једног Хрвата у четницима. Ту је био и син Ђуре Ђурице учитеља који је пошао у партизане, па га ухватили четници. Био сам присутан када их је

Нико Јуринчић испитивао и ружио овога, што се као Хрват нашао у редовима четника.

У међувремену су наишли авиони и бомбардовали нас. Истовремено су јаче непријатељске снаге из Бање Луке кренуле према нама. Знам да је са њима водио огорчену борбу наш 2. батаљон и заробио доста њемачких војника.

Ускоро смо добили наређење да кренемо према Љубићу. Водили смо борбу са јачим снагама Нијемаца, усташа, домобрана и четника. У борби са овим снагама рањен је Остоја Жежељ, замјеник комесара батаљона који је умро касније у Чечави. Имали смо тада 16 рањених и 4 мртва борца. Међу погинулим био је Вукашин Бера, а рањен је и Душан Лазич звани Мрма. Одатле смо кренули према Вршанима и даље према Вијечанима и Љубићу код Прњавора.

Водили смо Луку Радића, заробљеног четничког команданта. Сјећам се како су се око њега окупљали наши партизани и чудили се како је брадат. На овом путу пред нама је, чини ми се, ишао наш 2. батаљон, пошто је 1. батаљон имао више рањеника. Уз пут смо сакупили више сточних запрега на којима смо возили рањенике. Морали смо мобилисати запреге, јер су овдје теже давали добровољно.

И на том путу водили смо жестоку борбу. Тада нам је погинуо Млађан Ђурић. Наш курир Сретко Марин био је пропао у једну увалу коју је непријатељ тукао јаком ватром. Ми смо били у једном усјеку пута недалеко од Сретена. Ни смо могли да му приђемо. Провјерили смо да ли је жив бацањем каменчића. И он нам је на тај начин јављао да је жив. У једном моменту скочио је иза заклона и успио да се извуче.

Стигли смо у Вршане. Командант батаљона Вељко Стојаковић био је оболио од тифуса. Морао сам преузети и дио његовог посла. Био сам и сам уморан. У једном тренутку прислонио сам се уз неко дрво да се мало одморим. Све је било добро док сам посматрао пролазак колоне. А онда сам онако уморан заспао. Када сам се пробудио око мене није било никога. Скочио сам и кренуо у правцу куда сам претпостављао да је отишао батаљон. Упао сам међу неке куће. На обје стране се налазила ограда. Свакога тренутка сам очекивао да испаднем пред четника. Пожурио сам напријед и сустигао наше борце.

Овдје у Вршанима формиран је још један батаљон за чијег је команданта постављен Млађо Обрадовић. Оцијењено је да је боље формирати бројчано мање батаљоне јер су покретљивији и ефикаснији у борби против четника. Иначе, главни задатак наше бригаде у средњој Босни био је борба против четника.

Једна чет^а из нашег батаљона са командиром Бранком Богићем налазила се у заштити рањеника. Када смо прилазили Деветинама према цркви почела је јака пуцњава. Ускоро су ступили у дејство и минобацачи. Закључили смо да то нису само четници, већ да ту сигурно има и других снага. Ускоро је почела жестока борба на широком фронту. Батаљон Млађе Обрадовића дејствовао је на нашем лијевој крилу. Упућена је и једна чета из нашег батаљона која се налазила у резерви. Наједном у току борбе јавио нам је десетар Царић да је, осматрајући непријатеља, видио како једна наша десетина иде да се преда четницима. Погледао сам кроз двојед. Претпостављао сам да би то морала бити варка. Предложио сам да сачекамо и видимо шта ће бити када изађу на неко брдашце гдје су их чекали четници. Када су избили на брдашце наши борци су на групу четника отворили ватру и ликвидирали их. Кренули смо даље. Упутио сам се пред колону рањеника и када смо били близу цркве у Деветинама почела је по нама ватра из непријатељских топова. Углавном су нас пребацивали.

Стигли смо у црквено двориште. Нас неколико пошли смо на звоник да осмотримо околину. У звоннику смо нашли два четника. Сишли су и предали се.

Продужили смо у борбеном поретку. У једном тренутку прим^јтили смо десно од нас групу домобрана. Налазили су се у једном усјеку. Пошто нису хтјели да се предају отворили смо на њих ватру. Рањено их је неколико, два су погинула, а остале смо заробили. Официр је упућен у штаб на саслушање, а ми смо кренули даље. Са мном се овдје налазио и Душко Бојанић.

Ускоро смо обавјештени да су наши борци заплијенили један топ. Поред топа лежао је мртав њемачки војник. Ту се налазила и кухиња. Била су три казана на колима. Кувани су макарони са кромпиром. Борци су на брзину узимали и јели кромпир. Онда су пожурили да гоне непријатеља.

Одавде смо сишли у јарак под ЈБубић. Већ се хватала ноћ. Дознасмо да је заплијењено још топова. Добили смо задатак да нападнемо ЈБубић. Требало је извести рањенике и смјестити у једну увалу гдје би преноћили. Суградан ћемо кренути према Кулашима гдје је формирана 11. дивизија. За нама је ишла једна непријатељска колона. Била је то сатнија домобрана. Нису пуцали на нас. Један домобрански официр кога смо касније заробили, причао нам је да смо тих дана могли у маршу проћи кроз Прњавор. Непријатељ је био разбијен и просто ошамућен.

Када смо били близу Прњавора, Драго Мажар је тражио артиљерце који би гађали варошицу. Јавио се Душан Бујић

који је раније служио у артиљерији. Иначе, топове нисмо могли да вучемо. Гранате смо испалили према Прњавору. Затим је Драго Мажар у топ стаои експлозив и уништио га. И ми смо уништили један топ пошто смо утروшили заплијену муницију.

Ја сам ускоро добио наређење да предам дужност у јединици и да кренем на Козару, Из средње Босне путовао сам 21 дан и дошао на Козару првих дана августа 1943.

Пут до Козаре био је дуг и напоран. Пратили су ме један борац из одреда и наш курир преко Лијевча поља. На овом путу најтеже је било прећи Врбас. Борац из одреда Саве Черјека, који ме пратио, презивао се Поповић, из Мартинаца. Као наш курир пошао је и Боро Барчета, родом из Сводне, иначе добар младић и сигуран борац.

Поповић је на путу предложио да навратимо у његову кућу да види породицу. Код куће смо му нашли оца. Спремљена нам је вечера. У току ноћи почела је да пада јака киша. Интересовао сам се колико има до Врбаса па су ми рекли да има нешто око пет километара. У једном моменту погледао сам кроз прозор и примјетио наоружане људе. Шапнуо сам куриру Марчети шта сам примјетио. Посумњао сам у Поповића. Упитао сам ко то пролази. На то ми је стари Поповић додао: „Ко био да био, ако нас нападне удрите“. Из куће је изишао Поповић и ускоро се вратио. Са њиме је ушао непознати човјек у кожном капуту. Ја и курир Марчета припремили смо се да га дочекамо ако буде потребно. Када је непознати ушао упитао сам га ко је. Одговорио ми је да се зове Лука (презиме сам му заборавио) и да је четнички командир. Марчета му је наредио да дигне руке увис, а он је одговорио да има само пиштољ који је дао куму Поповићу. За сваки случај смо га претресли и установили да нема ништа. Поздравио сам се са Луком и позвао га да сједне поред мене, да бих се обезбједио ако би пуцали из мрака. У току разговора рекао нам је да би ишао са нама на Козару, јер ће овдје погинути.

Вријеме је пролазило. Требало је кренути! на пут. Одлучили смо да се склонимо у један штагаљ недалеко од куће Поповића. Ту смо сада нас четири: ја, курир Марчета, Поповић и четнички командир Лука. Када смо се смјестили, ова двојица, Марчета и Поповић су заспали, док смо Лука и ја остали будни. Нисмо један другоме вјеровали — колико се он плашио мене, толико сам се плашио и ја њега. Разговарали смо много. Ја сам га увјеравао да му се код нас неће ништа десити. И даље смо посматрали шта се дешава око нас.

Када се Поповић наспавао опет ме је молио да га оставим до куће. Отишао је и ускоро се вратио. Касније је његова

мајка донијела ручак. Нестрпљиво смо чекали да прође дан како бисмо кренули на пут. Поповић ми је испричао како неки људи ту у селу траже да им нешто говорим. Договорили смо се да се сакупе у одређено вријеме. Навече их се сакупило стотинак у једном воћњаку. Међу њима било је и оних што су скинули кокарде, а били су у Лукиној чети. Испричао сам им какву борбу водимо, зашто се боримо, да се не боримо против српства и сл. Чим смо завршили кренули смо. Чули смо да је било и оних који су се припремили да нас пресретну и похватају, али нису успјели.

Кренули смо у току ноћи. Лука је ишао пред нама. Договорили смо се да нам у случају опасности да знак звиждук. Он је добро познавао овај терен и људе. Када смо дошли на једно брдо примјетили смо да у Мартинцима гори. Неки наши батаљони напали су ово мјесто.

Ту сам пронашао два Пољака. Пошли су са нама, помажући нам око ствари. Сад нас је било шест. Ишли смо у правцу Мартинаца. Тамо је још горјело. Ова акција наших снага онемогућила нам је да пређемо Врбас. Била је већ ноћ. Кренули смо напријед. У једном моменту на нас је отворена ватра и чула се галама. Неко је повикао: — „Нема их него шест.“ Била је ноћ, па нас ти четници нису напали.

Идући напријед стигли смо према Ножичком. Скренули смо улијево и избили на Врбас, али око два километра ниже од мјеста гдје је требало да пређемо ријеку. Ту смо пронашли једнога човјека кога смо присилили да нас води. Дошли смо на одређено мјесто прелаза. Отишли смо код човјека који је требало да нас превезе. Примјетио сам да на томе мјесту прелазе и кола па сам сматрао да можемо прегазити Врбас. Кренули смо на ријеку онако у одјећи и обући. На другој страни је било Лијевче поље. У том моменту чули смо да неко на другој страни Врбаса говори. Изгледа да је овај прелаз већ био откривен. Када су она четворица из наше групе била близу лијеве обале Врбаса на њих је отворена ватра, па су се морали вратити. Лука и ја нисмо још пошли. Пустио сам ону двојицу Пољака да иду кућама, а остали смо нас четворица. Није било другог излаза него да се вратимо. Изашли смо на пут и кренули према Ножичком. Знао сам да су ту негдје наши, неки од батаљона 5. бригаде. Прије мог поласка припреман је напад на Србац.

На путу смо срели човјека који је ишао и пјевао. Рекао нам је да је био код котла гдје се „пече“ ракија. Испричао нам је да је носио ракију и „нашој војсци“. Упитао сам каква је то — наша и ваша војска. Он ми је одговорио да четнике називају „нашом војском“. Кренули смо даље и прошли кроз ово мјесташце. Већ је свањивало. Сусрели смо једну жену и

*Смотра 5. крајишке бригаде на Козари код Моштанице
(1. мај 1943. године)*

упитали је куда је отишла војска. Рекла нам је да међу њима има један кога — зову Јоцо. Пошли смо даље у том правцу. Примјетили смо да су скренули са цесте. Били смо уморни. Поред једне шумице смо се мало одморили, а потом смо кренули уз неки јарак.

Ту нам је један човјек рекао да се недалеко налази војска. Ускоро смо дошли у везу са 1. батаљоном. Био је ту и Ранко Шипка. Другови су нам причали да су чули како су ме четници ухватили. Овдје, код мога бившег батаљона сам се одморио. Приликом поласка предао сам га Јоци Марјановићу на Великом Узломцу. Рекли су ми да се мало одморим. Дали су ми и оседлана коња са којим ћу касније на пут. Док сам се одмарао у Илови, један сељак је довео јуницу. Када сам га упитао гдје је пошао, рекао ми је да јуницу мора предати партизанима и да од стоке има само још краву. То му је, каже наредио одборник. Ускоро је стигао и одборник у кожном капуту. Упитао сам га колико има стоке. Одговорио је да има седам грла. Наредио сам му да доведе два грла, а овај стари човјек да врати своју јуницу. Напоменуо сам да на Козари прво дају одборници, а онда траже од других. (Иначе, овдје је међу одборницима било и таквих који су радили и за партизана и за четнике. Имали су по неколико штамбиља код себе.) Када је онај стари пошао кући, Боро Марчета је осјекао нешто материјала, шаренине што смо имали у ранцу, и поклонио му.

У међувремену је запуцало на нас са свим страна, а поче и ватра из минобацача. Удружене непријатељске снаге, као и на Деветинама, сручише се на наш батаљон. Чак су нам заплијенили и тешки митраљез. У том моменту Сретко Марин поче да жестоко туче из свог пушкомитраљеза. Курири који су се налазили уз штаб батаљона на јуриш су преотели наш тешки митраљез. Успјели смо за тренутак да зауставимо непријатеља. Повлачећи се под борбом, прешли смо неку рјечицу. Ту нам је погинуо Реља (мислим да се презивао Гојић) који је раније радио на терену као политички радник.

Изишао сам на неки вис. Ту су наишли и наши кувари са казанима. Са њима је ишао и Миле Згоњанин који је тада био болестан. На једној раскрсници непријатељ је настојао да нам онемогући повлачење, али смо га растјерали. Борба се и даље водила. Непријатељ је наваљивао, а ми смо га дочекивали и повлачили се. Ту се истакао храброшћу командир Богић са својом четом. Кад смо примјетили да борци имају само још по два-три метка, одлучили смо се на јуриш. У међувремену су стигли борци нашег 2. батаљона. Чули су да смо нападнути па су кренули у помоћ. На вријеме су се развили и избили на наше лијево крило. Тако смо успјели да створимо забуну у непријатељским редовима. Четници су почели да бјеже на све стране. Многи су бјежали међу наше борце и тако бивали заробљени. Када смо поново стигли на рјечицу нашли смо мртвог Рељу Гојића. Био је сав избоден ножевима. Наставили смо да гонимо и уништавамо разбијеног непријатеља.

Послије тога опет сам кренуо на Козару. Растао сам се од Јоце Марјановића и бораца 1. батаљона. У Кулашима сам нашао Османа Карабеговића и још неке другове. Испричао сам како сам прошао на путу до Врбаса и како нисам успио да се пребацим у Лијевче поље и даље за Козару. Осман ми је рекао да ћу поћи са њим. Кренули смо преко Корићана, па између Вакуфа и Јајца преко Врбаса на Купрес. Тамо смо нашли 10. дивизију. Дали су ми једну десетину бораца као пратњу. Требало је да идемо преко Гламоча. Борци који су нас пратили изразили су жељу да се врате у своју јединицу. Некако им се није ишло даље с нама. Иначе, требало је да нас допрате само до прве наше јединице која ће преузети на себе да нас даље обезбјеђује. Пустили смо их. На Гламочком пољу сусрели смо групу косаца. Обавјестили су нас да на правцу нашег кретања има четника. Препоручили су нам да идемо путем.

Ноћ нас је ухватила у Гламочком пољу. Наишли смо на партизанску патролу из јединице Пеле Гламочанина. Са

нама је ишао и један друг из Прекаје од Дрвара. Тако нас је било тројица — ја, курир Марчета Боро и овај друг из Прекаје. Преноћили смо код Пеле Гламочанина. Сутрадан нам је дао групу бораца са пушкомитраљезом која нас је пратила један комад пута. Онда смо продужили сами. Овај Дрварчанин добро је познавао терен, па је уепјешно водио. Стигли смо негдје на пола пута између Прекаје и села Роре у Гламочком пољу. Ту смо се срели са куририма који су из штаба 5. корпуса ишли у 10. дивизију. Напокон смо стигли у штаб 5. корпуса. Ту се налазила и Зага Умићевић коју нисам видео од устанка 1941. године. Славко Родић ми је рекао да се на Козари налази један партизански одред са командантом Драганом Марином. Препоручио ми је да преноћим ту у штабу, и да ће ми сутрадан дати групу бораца која ће ме допратити до Срнетице и Клековаче близу Бравска.

Прије него што је стигла Зага разговарао сам са једним тумачем из Енглеске војне мисије. Упитао сам га од када је у иностранству. Прије тога ме је питао одакле сам, па када сам му рекао да сам од Сводне и Бос. Новог, упитао ме је да ли познајем Тривуна Жујића. Испричао ми је како су његов отац и стриц правили Тривунову кућу. Он је касније отишао у иностранство гдје је завршио падобрански курс и тако доспио овамо као тумач. Док смо разговарали наишли су партизани са групом заробљених Нијемаца.

Послије ручка кренуо сам преко Бравска према Козари. Стигао сам у Подгрмеч, а затим преко Сане, тако да сам на Козару стигао првих дана августа 1943. године.

Лазо ЛАЗИЋ

ПЕТА ЈЕ КРЕНУЛА СА КОЗАРЕ НА СВОЈ ДАЈЛЕКИ РАТНИ ПУТ

Прије поласка наша бригада се темељито ирипремила за покрет. Све јединице попуњаване су новим борцима. Ми који смо се налазили при штабу бригаде знали смо за припреме. И радио „Слободна Југославија“ пренио је наређење за нашу бригаду да крене на задатак.

Било је више праваца о којима се размишљало прије него се кренуло. Један такав правац био је да бригада иде преко Саве у Славонију и да се отуда пребаци у средњу Босну, други је био преко Подгрмеча и даље на Мањачу. Међутим, пут преко Лијевча поља, кроз непријатељско упориште Клашњице, био је знатно краћи, али ризикант. Знало се да ће се на овом путу наћи непријатељске снаге са којима ћемо се сукобити. Били смо забринути — како прећи преко моста на Врбасу. Претпостављало се да непријатељ може на мосту поставити тенкове и тако онемогућити бригади пролаз. Иначе, сваки правац имао је своје присталице. Знам да се говорило — ако се буде ишло преко Саве, тај правац је утолико тежи и опаснији што већина бораца не зна да плива. С друге стране, тешко би се пребацила бригадна комора, тај неопходни пратилац сваке јединице. Пут преко Подгрмеча био је сувише далек и тежак, па би један број бораца изостао, јер не би могао издржати.

Тако је изабран правац преко Клашњица. Драго Мажар је путем својих обавјештајних канала испитао терен, те је овај правац испао најподеснији. Обавјештење смо примили као гром из ведра неба. Кренули смо усиљеним маршем. Стигли смо ближе Клашњица. Ту смо провели цијело једно послерије подне у шуми. Чекали смо ноћ па да кренемо даље. Стигла је и та дуго и нестрпљиво чекана мајска ноћ 1943. године.

Покрет је био брз, муњевит. Разбијена је непријатељска посада у Клашњицама. Наш заштитни вод при бригади заробио је два жандарма. Поред тога, приликом проласка кроз мјесто, у неким дућанима смо пронашли нешто намирница,

а посебно задовољство је било што смо нашли дувана. Нисмо се задржавали у Клашњицама. Продужили смо напријед и изашли у Деветине.

Непријатељ је сазнао за наш покрет и прелазак преко Врбаса. Већ првог дана у централној Босни сукобили смо се са четницима. Ту је заробљен Лука Радић, командант четничке позадине за западну Босну, један официр и још неки четници. Ослободили смо једну групу Бањалучана који су пошли у партизане, али су их четници ухватили.

У Клашњицама нам је повријеђен Васо Кајтаз. Улазећи у један дућан, одакле је требало изнијети плијен, Васо је, отварајући врата, добио ударац у око. Није то тада никоме рекао. Али, временом почео је да губи вид и коначно га је изгубио. Нешто му се навукло на око и није више могао, као остали борци, да туче са десног рамена. Васо се плашио да о томе прича, јер би, мислио је, био повучен из оперативне јединице гдје је једино желио да буде. Зато ме је замолио да о томе никоме не говорим. Остао је у јединици све до дана погибије, непосредно пред ослобођење земље, када је као командир чете погинуо на сремском фронту.

Преласком у средњу Босну почеле су борбе са четницима. Ми смо овамо и дошли због разбијања четничког покрета и утицаја. Знам да смо се тукли на Кокорима и да смо овим правцем кренули даље на подручје средње Босне.

Комора 5. козарске у покрету

Након извјесног времена овдје је за нас настао веома тежак временски период. Нисмо имали гдје да се одморимо, храна је била слаба или је уопште није било. Свакодневно смо водили борбе са четницима и другим непријатељским снагама. Бригада је ослабила. Остали смо и без муниције. Иако смо водили борбе са четницима и имали успјеха, на томе нисмо много добијали. Нарочито није било муниције. Четничка организација била је јака, имали су своје органе власти на терену, народ се бојао њиховог терора. Ту су се истицали четнички команданти Форкапа, Бундало и други. Они су наређивали сељацима шта све морају да им дају. Четници су унијели толико страха међу људе да су се плашили сваког сусрета са нама. Пријетили су им да ће их убити, запалити кућу и имовину.

Нарочито је тешко било обављати курирске дужности. Било је случајева да су нам хватали курире и убијали. Ми смо били опрезни водећи рачуна којим правцима ће се упућивати курири, постојала су обезбјеђења и сл.

У бригади је те 1943. било више кадровских помјерања. Негдје у септембру дошао је за замјеника команданта бригаде Раде Кондић који је до тада био командант 4. батаљона. У исто вријеме и ја сам био премјештен на дужност замјеника комесара, а након извјесног времена постао сам комесар 3. чете 4. батаљона. Командир је био Никола - Којо Радуловић. Чета је била састављена углавном од бораца родом из Стригове и околних села. Ова чета је из 1. батаљона ушла у састав 4. батаљона наше бригаде. Раде Кондић ме је упозорио међу какав борачки састав идем и да водим рачуна о односу према њима. Прије мене је на овој дужности био Гојко Шурлан, који је премјештен за комесара болнице наше бригаде.

Међу прве озбиљније акције, послије мог доласка у чету, био је напад на упориште Разбој на десној обали Врбаса. Прије поласка на акцију разговарао сам са борцима и упознао их о томе како о чети мисли штаб батаљона и дотадашњи командант Раде Кондић који се већ налазио на дужности замјеника команданта бригаде. Њега су борци много вољели, цијенили и уважавали његово мишљење, па су тако и овога пута прихватили његову критику стања међусобних односа.

Пошли смо у напад. Прва чета којој је придодата ударна група нападала је према цркви. Лијево од нас налазила се наша 2. чета са командиром Славком Пекићем. Он је у овој акцији теже рањен. Наша 3. чета налазила се у средини борбеног распореда батаљона. Успјешно смо извршили задатак.

Разбили смо одбрану и заузели жандармеријску касарну и школу. Ту је заробљено 60—70 непријатељских војника.

Послије овако успјешно извршеног задатка чета је стекла бољи углед и повјерење у батаљону. У борби се нарочито истакао водник Владо Харасемљук, родом од Козарца. Имао је обичај да пред акцију од својих бораца покупи бомбе и сам крене да ликвидира непријатељски бункер. Касније је отишао на дужност замјеника командира чете на којој дужности је и погинуо код Јелаха. Исто тако у чети се као борац истицао водник Ратко Јајчанин. Бити са њима значило је бити сигуран да ти се ништа неће десити.

Почетком јануара 1944. стигао сам са партијског курса у јединицу. Наше снаге су се повлачиле послије напада на Бању Луку. Стигли смо у село Стопан, недалеко од Шипрага. Добили смо задатак да будемо у заштитници док се не извуку рањеници. Четници и домаћа милиција довели су до нас Нијемце заобилазним путем. Били смо изненађени, јер непријатељ није дошао одакле смо га очекивали, него из позадине.

Батаљон се нашао опкољен и одсјечен од осталих снага бригаде. Дошло је до тешке борбе. Имали смо велике губитке, највише је страдало бораца из радног, минобацачког и митраљеског вода. Они су затечени у долини, поред потока који протиче кроз Стопан. Када је борба почела, борци из радног вода су потрчали према потоку и тако упали у непријатељску засједу. Чули смо када су дозивали. Нас неколико бораца из 3. чете настојали смо да им помогнемо, али нисмо успјели. Ту је погинуо стари Перо, шеф кухиње. Са собом је водио једног дјечака од десетак година, кога је волио као сина. Њ овај дјечак је погинуо.

Неки од бораца који су били рањени, сматрајући да су опкољени и да ће пасти непријатељу у руке, сами су себи прекраћивали живот, активирајући бомбе. Када је неколико нас стигло на лице мјеста да им пружимо помоћ, већ је било касно. Доста бораца је већ било мртво и рањено. Чули су се гласови: „Овдје се боре и гину скојевци“. Дозивали смо их да се не убијају, иако су тешко рањени, да ћемо их спасити. Али и ми смо се морали повући. Непријатељ је стигао до наших рањених и погинулих. Чули смо када су пуцали у наше немоћне другове који нису могли да се извуку из овог пакла.

Ипак смо се успјели извући из непријатељског обруча. И ја сам био рањен. Другови су ме носили. Стигли смо у једну кућу. Било је говора о томе да овдје останем, али су Милан Бокан, Мацура, коме сам заборавио име, Здравко и Ђорђе Балабан одлучили да ме носе. Било је рискантно остати овдје

јер се радило о четничком подручју, гдје је било доста мјештана у четницима.

Имао сам неки кожни капут на коме сам лежао, а затим би ме борци вукли. Милан Бокан, пошто је раније био на овом терену, у Ударном батаљону, познавао је овај крај. Пронашао ми је коња, па ме више нису морали носити. Иначе, мјештани су знали сакривати коње у пластове сијена.

У путу смо се срели са нашима. У почетку нисмо знали о којој се јединици ради. Када су нас питали ко је овамо одговорили смо да је 5. бригада, а онда се чуо глас — како Пета, када је овамо 5. бригада. Познали смо борца по гласу. Био је из наше 2. чете. Ми смо мислили да су они страдали, а они опет да смо ми. И једни и други смо били опкољени.

Кренули смо заједно. Дошли смо опет у село Стопан. У кући у којој сам лежао, на моје велико изненађење примјетио сам војничке упртаче и опасаче на којима су се налазила исписана имена и презимена наших бораца који су овдје у селу погинули. Позвао сам једног старог човјека који се ту налазио и питао га одакле ове ствари у кући. Скочио је на мене, али су притрчали Перо Катић, Милош Поповић и још неки који су тек стигли у село. Тада је откривено да су мјештани из овога села, који су били у четницима, учествовали са Нијемцима у нападу на наш батаљон.

Бригада је у то вријеме, шесте непријатељске офанзиве, поднијела тешке напоре. Нарочито око спасавања рањеника. Били смо исцрпљени, а и гладни, јер хране нисмо имали дозвољено. Међутим, као и последије сваког напора и акција, бригада се брзо опорављала. Јединице су попуњаване новим борцима. Тако су чете увијек имале 90 и више бораца. Биле су способне да самостално извршавају задатке.

Терен је био веома разнолик и тежак. Осјећао се утицај четника по појединим секторима, а с друге стране, било је села потпуно на нашој страни. Такво је било село Вијачани одакле је доста мјештана било у партизанима. И село Лишња нас је љубазно примало. Ту је претежно био насељен муслимански живаљ, који је стално био изложен четничким нападима. И на Вучјаку је било добро.

На овом крају нас је, када је стигла 5. бригада, дочекао Саво Чејрек са десетак партизана. Иако нам је у прво вријеме било необично, последије боравка на Козари и у Босанској крајини, ипак смо успјели да се зближимо са народом и да заволимо и овај крај. Тако нам је исто било тешко када смо морали да га напустимо као када смо полазили са Козаре. И овог пута имали смо извјестан број бораца који су остајали иза својих јединица, као што је то било случај и при поласку са Козае.

За вријеме нашег боравка формиране су и неке нове јединице у централној Босни. Неки другови отишли су за командире, комесаре и команданте. Међутим, увијек је код свих бораца постојала жеља да буду у нашој бригади. Остао ми је у сјећању Ахмет Мелкић звани хоџа, а имао је и надимак Урош. Био је неустрашив борац, али самовољан. Постављан је на разне дужности и са њих одлазио. Једном приликом је навратио код мене у болницу у Чечави. Са мном је лежао Драго Праштало, који је био теже рањен у кичму. Мелкић је био у завојима и тражио да са нама остане у болници. Када смо га упитали шта му се десило испричао је да му није ништа, него да жели да се врати у 5. бригаду, јер је дознао да ће ускоро у источну Босну и Србију. Он се оженио партизанком Сабиром, учитељицом, која је радила као теренски радник. Мелкића су настојали да задрже на овом подучју на дужности команданта одреда, али се њему није остајало. Пошао је са нашом бригадом говорећи да више воли погинути у 5. бригади, него остати у одреду. И погинуо је на пробоју бригаде у источну Босну код Махњаче. Имао је обичај у акцијама да дозива, виче. Тако је и овога пута искочио на једно узвишење и у шали викао — доље ситни догађаји. Смртно је погођен. Било је то под крај јула 1944. године.

Узеир ЗУБОВИЋ - Лембика

СА ПЕТОМ КРОЗ ИСТОЧНУ БОСНУ И СРБИЈУ

Под крај јула 11. крајишка дивизија, из чијег је састава изашла 14. средњобосанска бригада са партизанским одредима са подручја централне Босне, кренула је са 5. и 12. крајишком у источну Босну. Посљедњих дана јула 1944. она је покушала пријећи р. Босну у рејону Топчић поља и Беговог Хана. Међутим, ту су дошле јаке њемачке и усташко-домобранске снаге да би препријечиле пут 6. личкој и 11. дивизији из централне у источну Босну. Посљедњег дана јула вођене су веома жестоке борбе, када су 5. и 12. бригада претрпјеле знатне губитке. Том приликом је на вису званом Телике погинуо Раде Кондић, командант 5. крајишке НОУ козарске бригаде, истакнути борац са Козаре.

Прелаз на овом правцу није успио, па је након краћег одмора и сређивања јединица извршен поновни пријелаз преко Босне на другом мјесту на сектору Кожухе — Копривна, 7/8. августа 1944.

Када су јединице 11. крајишке дивизије са командантом Милошом Шиљековићем и комесаром Блажом Ђуричићем стигле на подручје источне Босне и укључиле се у састав 3. корпуса, упућен сам са дужности команданта 17. мајевичке бригаде на дужност команданта 5. крајишке НОУ козарске на мјесто погинулог команданта Раде Кондића. Пета крајишка била је претежно састављена од бораца са Козаре и зато је, поред назива крајишка, носила и назив козарска. Комесар бригаде био је у то вријеме Машо Ибрахимпашић кога су борци веома много цијенили као борца и руководиоца.

Послије смрти истакнутог команданта Раде Кондића, међу борцима је изражена жеља да им командант бригаде и даље буде Козарчанин. Уважавајући такву жељу бораца, штаб 11. крајишке дивизије предложио је штабу 3. корпуса да мене постави за команданта 5. бригаде, што је и усвојено. Првих дана септембра 1944. са дужности команданта 17. мајевичке бригаде прешао сам на дужност у 5. крајишку. Било

ми је веома драго што ћу се опет наћи са борцима са Козаре. Познавао сам многе старе борце, све команданте и комесаре батаљона, те командире и комесаре чета.

Другог септембра јединице 11. и 38. дивизије кренуле су са Бирча на подручје Требаве и Мајевице одакле је 11. дивизија пошла према Дрини ради преласка у Србију. Тај покрет је почео око 10. септембра правцем Мурати — Босанско Петрово Село — Омазићи — Доња Лукавица — Осмаци — Матковићи. Према наређењу штаба 3. корпуса, наша бригада, као и остале јединице које су биле одређене за Србију, растеретила се рањеника и болесника. Мислим да је то било у селу Осмацима, гдје је био и партизански аеродром. Стигли су савезнички авиони, па смо све теже рањенике упутили на лијечење и опоравак у Италију. То је много значило за наше јединице које су сада биле покретљивије и могле успјешније да воде борбе на правцу покрета према Дрини и даље кроз Србију.

Бригада је у току пута до Дрине водила веома жестоке борбе са јединицама 13. СС дивизије и четницима. Средином септембра је избила на Дрину код Костјерева између Зворника и Дрињаче и у току дана почела прелазити на десну обалу. Борци су се похватили рукама један за другог и направили дугу повезану колону у којој су прешли на другу страну Дрине у Србију. Било је и неких приручних средстава, али је то било недовољно тако да је прелазак углавном извршен гажењем ријеке која је у то вријеме била плитка.

Непосредно по доласку у Србију бригада је кренула у правцу Крупња, према Мачковом камену и Церу, пролазећи преко историјских мјеста гдје је српска војска водила борбе у првом свјетском рату. У току покрета имали смо мање сукобе са недићевцима који су представљали неку врсту одбране овог подручја, али је њихов отпор био незнатан у односу на снаге наше бригаде.

Главни задатак нам је био да заузмемо положаје на Мачковом камену и Церу и варошицу Крупањ. Уз јачи отпор четника на Мачковом камену успјели смо да их разбијемо и продужимо даље. У том нашем налету заузели смо и Крупањ. Неколико дана вођене су борбе са четницима у околини Крупња.

Бригада је извршила покрет по батаљонима. Прво смо заузели Мачков камен и сломили отпор четника, а затим кренули на планину Цер. Ту је била јача концентрација четничких снага. Јединице наше 5. бригаде нападале су у колонама, а не у стрељачком строју. Четници су нам добацивали

да је овдје српска војска победила, да ће и они — четници побједити.

Бригада је у силовитом налету просто разбила четнике и већи број их заробила, док су неки успјели да побјегну и да касније пријеђу Дрину и стигну у Босну.

У даљем покрету снага бригаде кроз Мачву у правцу Шапца стигли смо на Мишар, такође познато мјесто из прошлости. На овом правцу водили смо борбу не само са четницима, већ и са њемачким снагама које су биле ојачане тенковима. Пошто је бригада била добро наоружана разбили смо непријатељске снаге које су биле присиљене да се повуку у Шабац. Био је већ крај септембра и почетак октобра 1944. И даље смо држали подесне положаје за одбрану од Крупња преко Мачве до Мишара бранећи ово подручје од продора непријатеља.

Тих дана су ми курири довели једну жену која ме је обавјестила да јаче четничке снаге крећу од Горњег Милановца, Аранђеловца и Лазаревца према Крупњу и да их има — као на гори листа. Нисам повјеровао њеним обавјештењима, учинила ми се сумњивом, па сам наредио да је задрже. Упутио сам замјеника команданта бригаде са једним батаљоном правцем одакле су по ријечима те жене придолазиле четничке снаге. Послије неколико часова на правцу куда је отишао замјеник команданта бригаде са батаљоном чула се у прво вријеме нешто слабија, а касније све јача борба. Стигао је и курир и донио обавјештење од замјеника у коме је јављао да је батаљон ступио у борбу са четницима, да је борба веома тешка и да постепено одступа те тражи помоћ и појачање. Тек тада сам схватио да су обавјештења које нам је дала непозната жена тачна.

Са осталим батаљонима кренуо сам у правцу одакле су надирали четници. Веома жестока борба је трајала неколико часова. Колико се сјећам, то је могло бити 19. септембра 1944. када су четници продирали од Ваљева према Крупњу, бјежећи испред јединица нашег 12. корпуса. Бригада се морала повлачити до Крупња, чак и напустити ослобођени Крупњак и негдје у сумрак тога дана избила је на Столице. И ту су вођене жестоке борбе, али су у току ноћи обустављене. Четници су познавали овај терен и успјешно су се извукли. Сутрадан их више није било. Радило се, наиме, о већој групацији четника која је, под непосредном командом Драже Михаиловића и под притиском наших снага, кренула преко Дрине у Босну.

Послије ових борби, 5. крајишка је имала задатак да са осталим јединицама 11. дивизије напада Шабац. Наша бригада успјела је да очисти западну страну града све до Саве.

Пошто је Шабац добро брањен, није га било могуће иотпуно ослободити. Бригада је затим кренула према Обреновцу, али га није заузела. Доласком пред Обреновац установили смо да је непосредно прије нашег пристизања дошло до концентрације јачих њемачких снага на овом правцу. Даљи напад на Обреновац био би у то вријеме ризикантан, па је одлучено да се град опколи и онемогући даљи покрет непријатељских снага.

Овдје код Обреновца, наша 5. бригада ушла је у састав 12. војвођанског корпуса са задатком да продужи напад ка Београду. Када смо били код Обреновца добио сам обавјештење да сам постављен на дужност замјеника команданта 11. крајишке дивизије. Истовремено ми је саопштено да ћу и даље остати на дужности команданта 5. крајишке до ослобођења Београда.

На прилазима Обреновцу, нашу 5. бригаду смијенила је једна војвођанска бригада која је држала дио Обреновца у блокади, а ми смо продужили покрет према Железнику.

Покрет према Београду почео је 14. октобра 1944. Ослобођен је Железник, а затим се кренуло према Жаркову и Бановом брду.* На Бановом брду било је јако непријатељско

* О успјесима бригаде у борбама у октобру 1944. дају се детаљни подаци у њеном операцијском извјештају од 1. до 21. октобра 1944. године:

- „1. X. 1944 г. Бригада се налази у околини Шапца са сљедећим распоредом: I батаљон — Мала Врањска, II батаљон на Јевремцу, III батаљон у резерви у Великој Врањској и IV батаљон у Великој Врањској. Задатак бригаде на свом положају: блокирање непријатеља у Шапцу. Непријатељ је покушао испаде у разним правцима, али је повраћен у град. Навече IV батаљон извршио је напад на Хоцино Село и ликвидирао га, непријатељ је побјегао у град.
2. X. 1944 г. Батаљони на истим положајима као и 1. овог мјесеца. Навече I батаљон извршио је напад на село Думачу. Акција је трајала до 4 сата ујутру и није успјела због интервенције тенкова из Шапца. Непријатељ је у овој борби имао 5 мртвих и више рањених. Заробљено 4 пушке и два пара одијела. Наши губици: два мртва, два нестала. Непријатељ је са тенковима пошао у правцу Велике Врашке и послије краће борбе повраћен је назад.
3. X. 1944 г. Батаљони на истим положајима, промјене није било. Непријатељ није вршио испаде из града.
4. X. 1944 г. Распоред I и II батаљонска исти као и прошлих дана. Трећи батаљон постављен у село Корман — Орид, а Четврти батаљон у село Трбушац на цести према

утврђење које је доминирало овим дијелом Београда. Заузимањем ове отпорне тачке у систему одбране Београда значило је даље могућно надирање према Сави, Топчидеру и Кошутњаку а такођер према центру града. Десно од наше бригаде нападале су снаге 6. личке дивизије. Лијево од нас до Саве била је 12. крајишка бригада 11. крајишке дивизије.

Напад је почео у први сумрак 14/15. октобра 1944. Бригада се налазила на једном од главних праваца удара корпуса. Иначе, у нападу на Београд било је прикупљено више партизанских јединица и нису се све могле развити за напад, па су задржаване у резерви и постепено увођене у борбу.

Први ноћи, што се могло и очекивати, бригада није успјела да заузме Баново брдо, јер је непријатељ пружио

Обреновцу. Задатак читаве бригаде: блокирање непријатеља у Шапцу у потпуности и спречавање непријатељског саобраћаја од Шапца до Обреновца и обратно. Непријатељ овог дана није вршио испаде ни у ком правцу.

5. X. 1944 г. Први батаљон и други на положају Мала Врањска — Мишар са задатком спречавања непријатељског пролаза од Шапца према Обреновцу. Трећи батаљон кренуо преко цесте до Саве, до села Мрђеновац, ради пријема новог људства са територије Срема. Четврти батаљон у засједи код села Трбушца према Обреновцу. Прелаз нових регрута није вршен пошто нијесу били у близини Саве. Непријатељ овога дана извршио напад на наше положаје, на Малу Врањску, Мишар, Орид и Корман са тенковима. Од стране наших батаљона повраћен је назад. У овој борби непријатељ је имао 2 оштећена тенка, 30 мртвих и рањених војника. Наши губици 2 мртва и четири рањена.
6. X. 1944 г. Батаљони на истим положајима са истим задатком. Ноћу између 5 и 6 вршено је пребацивање нових бораца са територије Срема за XII корпус. Пребачено је око 800—900 нових бораца. Од ових бораца наша бригада добила је 260. Изјутра рано у 6 сати бригада је извршила покрет са просторије Мала Врањска, Корман, Орид, Мрђеновац и дошла на нову просторију и поставила се на просторију: Грабовац, Стублине, Велико Полје и Дражевац са задатком блокирања непријатеља у Обреновцу. На ове положаје батаљони су стигли 7 овог мјесеца око 12 сати. Непријатељ овога дана није вршио испаде.
8. X. 1944 г. Батаљони на истим положајима са задатком затварања правца и блокирања непријатеља у Обреновцу. Непријатељ није вршио испаде. Потргано је два километра пруге жељезничке од Стублина до Обреновца.

жесток отпор око Жаркова. Овај сектор бранили су Нијемци који су имали добро организовану одбрану, укључујући ту и најистуренију тачку Баново брдо. Овдје је било доста артиљерије и минобацача. Ту је био и веома јак окршај између њемачких и совјетских авиона. Иначе, напад наших снага подржавали су авиони Црвене армије.

За борце 5. бригаде био је то не само значајан задатак већ и признање што учествују у ослобађању главног града наше земље — Београда. Учешће у овако значајној акцији, нама руководиоцима представљало је посебно признање. Нико у тим часовима није ни помишљао на тешкоће и на смрт, већ је давао све од себе како би се постављени задатак извршио.

9. X. 1944 г. По наређењу Штаба дивизије са бригадом — са I и II батаљоном извршили смо напад на Обреновац а са III и IV батаљоном на село Мислођин. Борба је трајала 4 сата и није успјела због појачања непријатељских снага на овим положајима. Непријатељски губици у овим борбама су непознати, сем што је IV батаљон у Мислођину убио 10 непријатељских војника, заробио један пушкомитраљез, 8 пушача и остале ратне опреме. Наши губици: 10 мртвих и 20 рањених.
10. X. 1944 г. Са читавом бригадом поставили (смо) се у селу Јасенку према непријатељу који се налазио у Мислођину. Ноћу између 10 и 11 овог мјесеца извршили смо напад на непријатеља у Мислођину са читавом бригадом. Акција није успјела због упорности непријатеља, а и наши штабови батаљона нису били упорни у извођењу ових задатака. У овој борби непријатељски губици су непознати; наши губици: 6 мртвих и 11 рањених.
11. X. 1944 г. Са бригадом смо кренули у 4 сата ујутро из села Јасенка у село Малу Моштаницу, са задатком спречавања непријатељског саобраћаја Београд — Обреновац.
12. X. 1944 г. Батаљони на истим положајима.
13. X. 1944 г. Покрет читаве бригаде из села Мала Моштаница на просторију Гунцати, гдје смо стигли у 15 сати. На овоме сектору био је одмор и сређивање бригаде.
14. X. 1944 г. Са бригадом кренули смо са просторије Гунцати у 13 сати и стигли на просторију Жарково — Кнежевац. Исте ноћи у 22 сата добили смо наређење од Штаба дивизије да извршимо напад на непријатељско упориште Жарково. Око 24 сата батаљони су добили наређење за напад на Жарково. Напад на ово упориште отпочео је у ноћи 15 овог мјесеца и

Ујутро 15. октобра, негдје око 5 часова, оцијенили смо да се јединице налазе на веома неповољним положајима. Ако се ту борци задрже преко дана били би изложени јакој ватри и великим губицима. Зато сам наредио батаљонима да се по четама повуку 50—100 метара, зависно од терена гдје би могли наћи природне или направити подесне заклоне. Када су се повукли на одређену линију наредио сам да се јединице укопавају, а затим одморе, како би почетком наступајуће ноћи 15/16. октобра могле продужити напад. Прикупио сам податке о губицима бораца и руководиоца у бригади.

Приликом поласка на одређено командно мјесто сусрео сам команданта корпуса Данила Лекића и комесара Стефана Митровића. Рапортирао сам команданту, укратко износећи

то не једновремено, неки батаљони у два, а неки у 3 сата, тако да је борба трајала изјутра до 6 сати и послје неуспјеха батаљони се повукли на прве полазне тачке. Акција није успјела због непријатељске упорности, а и наши батаљони нијесу се у потпуности заложили ради ликвидације овог задатка, али у току дана батаљони су били упорни и у 12 сати извршили напад на непријатеља у Жаркову. Нашом упорношћу, извршеним јуришем, непријатељ је ликвидиран у Жаркову и присиљен на повлачење на Баново брдо и Кошутњак. По ликвидацији Жаркова батаљони су продужили стрељачким стројем према Бановом брду и Кошутњаку и у току истог дана ликвидиран Кошутњак и непријатељ блокиран на Бановом брду.

15. X. 1944 г. Ноћу између 15 и 16 овог мјесеца упорношћу наших батаљона непријатељ је ликвидиран на Бановом брду. Овом приликом заробљено је 6 противавионских далекометних топова, два противавионска митралеза, око два вагона муниције за топове и митралезе, 460 пушака и много остале ратне опреме.

У овој борби непријатељ је имао 30 мртвих, 40 рањених и 55 заробљених војника.

Наши губици у овој борби: 24 мртва и 32 рањена друга.

16. X. 1944 г. Батаљони држали положаје према непријатељу на Чукарици, а у 15 сати повучени у село Жарково и Кнежевац за одмор и сређивање и да служимо за резерву.
17. X. 1944 г. По наређењу Штаба дивизије са бригадом смо кренули усиљеним маршем на Бели Поток и Авалу, гдје смо стигли истог дана и ту се смјестили. Непријатељ овога дана није кретао у правцу на нас и батаљони су се одмарали.

ситуацију на сектору напада наше бригаде. Командант корпуса није ми ставио никакву примједбу. Међутим, комесар Митровић ми је добаацио: „Добро Егићу, заузеће се Београд и без 5. козарске бригаде!!“ То је за мене, команданта бригаде, као и за све руководиоце и борце била велика увреда. Свјесни смо били задатка и чињенице да у току претходне ноћи нисмо успјели да заузмемо Баново брдо гдје је непријатељ био веома добро утврђен. Наш десни сусјед у нападу били су дијелови 6. личке дивизије који су имали подеснији терен за напад а нису постигли већи успјех од наше бригаде. И они нису могли даље, већ су се задржали на достигнутој линији.

18. X. 1944 г. По наређењу Штаба дивизије са батаљонима смо се поставили рано у 6 сати на просторију Авала и десно од Авале на М. Чот, на Шупљи Кам (кота 295). Непријатељ је јачим снагама наступао од правца Врчина и одбио јединице које су били на положају око Авале, тако да смо ми при доласку на ове положаје поставили се пред непријатеља са IV батаљоном на Авали, са III батаљоном испод Авале, око Црвеног Брега и према жељезничкој станици Рипањ, а са II батаљоном заобишли непријатеља десно од Рипња и поставили га на коту Цигански гај, 252, 303, 312 и даље према Љутој страни. Борба је отпочела жестока, непријатељ је наступао према нашим положајима, не пазећи на губитке, али наши батаљони у заједници са Црвеном армијом послије жешће борбе повратили непријатеља, разбили га и продужили гоњење и уништавање разбијеног непријатеља.

19. X. 1944 г. Изјутра у 6 сати са читавом бригадом продужили смо гоњење и уништавање непријатеља од жељезничке станице Рипањ до Љуте стране, и ту се непријатељ задржао у јачини 1200 до 1500 и дао жестоко отпор нашим батаљонима, и послије неуспјела наша два јуриша извршили смо блокаду овога непријатеља.

20. X. 1944 г. У току ноћи око 3 сата наш Други батаљон привукао се непријатељу на Љутој страни и непријатељ деморалисан нашом блокадом и упорношћу, дошао је до распада, тако да је непријатељ већином био побијен, заробљен, мањи дио се разбежао пред снажном ватром наших јединица.

*

21. X. 1944 г. У 14 сати бригада је извршила покрет са просторије Рипањ — Љута страна на просторију Гунцати.

Непријатељ у борби око Авале — Рипња и Љуте стране имао је следеће губитке:
1130 убијених војника и 845 заробљених.

Било је око 5 часова изјутра, 15. октобра. Командант и комесар корпуса повукли су се у штаб корпуса. Веома тешко ми је пала примједба комесара Митровића. Био сам, просто речено, збуњен и љут. Позвао сам штабове батаљона. Бригада је имала четири батаљона, затим пратећу чету, 12 минобацача 82 мм и 12 тешких митраљеза. Извршио сам припреме за напад. Наредио сам да напад на Баново брдо почне у 11.30 часова, тако рекућ, усред дана, 15. октобра 1944. године.

И онда као и сада сматрам да је то било ризикантно повести бригаду од око 1.200 бораца усред бијела дана, на отвореном и брисаном терену, према јако утврђеном добро брањеном непријатељском утврђењу какво је било Баново брдо. То је иначе ријетко било у партизанском начину ратовања. Утолико је то било теже и одговорније што у свему томе нисам обавјестио вишу команду нити десног и лијевог сусједа.

Организација напада била је веома сређена, солидно припремљена, а трајала је од 5 до 11.30 часова. Сваки борац и руководилац знао је свој дио задатка. Распоредио сам чланове штаба бригаде тако да је у сваки батаљон пошао по један. Тако је било и са штабовима батаљона — команданти, комесари и њихови замјеници пошли су у чете са задатком

Ратни плијен:

2 тешка бацача, 45 п. митраљеза, 467 пушака, 30 стројница, 35 пиштоља, 80.000 пушчаних и митраљеских метака, 250 ручних бомби, више одјеће и обуће и осталог ратног материјала, и 80 товарних коња и мазги.

Наши губици: 46 мртвих и 108 рањених.

Укупан број убијених и заробљених непријатељских војника и остале ратне спреме у борби на Београду и Авали је следећи:

Губици непријатгља:

1100 мртвих
898 заробљених

Свега: 1998

У овој борби убијено је 5 виших и 30 нижих официра.

Плијен оружја:

6 противавионских далекометних топова
2 противавионска митраљеза,
2 тешка бацача,
45 п. митраљеза,
467 пушака,
30 стројница,
35 пиштоља,
3 неупотребљива тона.

да са њима крену на јуриш. Посљедњи задатак — (наређење) пренио сам куварима: „Кувајте ручак и ко се врати нека руча“. Писменог наређења није било. Тако рећи, свјесно сам повео бригаду на тежак задатак у неподесно вријеме.

Ни тада, а и сада када о томе размишљам, није ми јасно како то нису спријечили партијски руководиоци — комесар и замјеник комесара бригаде. Замјеник комесара, иначе партијски руководилац, био је Милош Пајковић, који је био веома оштар и све оно што је сматрао ненормалним, што је било тешко изводљиво и ризикантно, давао је отпор и партијским путем онемогућавао таква наређења. Међутим, овог пута нико се није нашао да стави примједбу на одлуку о нападу. Сви руководиоци били су спремни и прихватили наређење да напад почне у 11.30 часова.

Тачно у одређено вријеме бригада је кренула на јуриш који је био муњевит и изненадан. Само за један сат бригада је успјела да разбије непријатељску одбрану и да се нађе на другој страни Бановог брда. Непријатељ није успио да пружи отпор какав смо очекивали. Истина, мјестимично је било пушкарања и отпора, али све је то било кратко. Била је то, тако да кажем, и ратна срећа и изненађење за непријатеља. Он је вјероватно претпостављао да наше снаге неће кренути у напад у току дана, па је своје снаге повукао на

Муниције:

2 вагона топовске и митраљеске противавионске муниције,
80.000 пушчане муниције,
250 ручних бомби.

Одјећа и обућа:

500 пари одијела,
300 пари ципела.

Коња:

80 коња и мазги са самарима,
50 коња и мазги мртвих — убијено у борби.

Власти губици:

70 мтвих
140 рањених

Свега: 210 избачених из строја.

У овој борби сви наши батаљони показали су се са много воље, а нарочито се истакао II батаљон, што ће персонални отејек у сагласности са Штабом бригаде доставити приједлоге за похвалу појединих бораца и батаљона који су се истакли у овим борбама.

Извод из: Операцијског извјештаја штаба Пете крајишке (козарачке) бригаде Једанаесте НОУ дивизије од 24. октобра 1944. године Штабу дивизије за период од 1. до 21 октобра.

одмор. Отпор је био незнатан тако да смо за само један сат разбили одбрану и стигли на другу страну. Губитака нисмо имали. Била су само три лакше рањена, а и они су, након превијања, могли да наставе борбу.

Приликом заузимања Бановог брда, на другој страни према Топчидеру, заплијенили смо велико складиште оружја. Ту је било артиљерије, противавионских топова, минобачача, затим инжињеријског материјала и друге ратне опреме.

Заузећем Бановог брда био нам је отворен правац према Топчидеру. До предвече, негдје у сумрак, 16. октобра, бригада је избила изнад Завода за израду новчаница на сјевероисточној страни Бановог брда. Даљи је задатак бригаде био да наступа према Топчидеру, а затим према центру Београда.

Након извршења основног задатка обавјестио сам штаб корпуса да је бригада извршила свој дио задатка и гдје се тренутно налази. Истовремено сам обавјестио десног и лјевог сусједа, јединицу 6. личке дивизије и 12. крајишку бригаду.

Истог дана предвече добио сам наређење од штаба корпуса да нашу бригаду смјењује једна војвођанска бригада, те да се 5. козарска хитно упути према Авали, заузме положаје на сјевероисточној страни те планине и не дозволи избијање непријатеља на врх Авале. У обавјештењу је стајало да из Грчке наступа један њемачки корпус који има задатак да избије на Авалу и споји се са снагама непријатеља у Београду. С обзиром на такву ситуацију требало је хитно стићи на положаје, јер ће, објективно гледано, снаге које заузму Авалу стећи предност. Њемачка команда била је свјесна ове чињенице и зато је са својим снагама хитала према Авали.

Примивши овакво наређење, издао сам заповјест командантима батаљона да одмах крену на сектор Авале и да сваки батаљон остави по једну чету на сектору Бановог брда. Оне ће се ту задржати док не дођу јединице војвођанске бригаде које су већ пристизале. На овај начин извлачење батаљона са сектора Бановог брда обављено је врло брзо. Већ у току ноћи 16. октобра око 23 часа бригада је стигла на сектор Авале. Остало ми је у сјећању да сам са штабом бригаде стигао тамо негдје око 23.30 часова.

Успјели смо да на Авалу стигнемо прије непријатељских снага. Батаљони су упућени на сјевероисточну страну планине према Сави. Већ у току покрета, претходнице наше бригаде наишле су и сукобиле се са претходницама њемачких снага које су се кретале према Авали. Успјели смо да одбијемо претходницу. Нијемци су то осјетили и почели су да сређују и концентришу своје снаге. Журило им се да заузму

врх Авале, а задатак наше бригаде је био да их по сваку цијену онемогући. Због тога су се распламсале жестоке борбе. Чини ми се да је то била једна од најжешћих борби у којима сам од почетка рата учествовао. Било је доста напада и противнапада.

Остало ми је у сјећању како је у једном жестоком окршају са Нијемцима у наш борбени распоред просто улетео један њемачки официр кога смо заробили и спровели у штаб бригаде, гдје смо га преко тумача саслушали. Он је изјавио да њемачке снаге јачине једног корпуса који је кренуо из Грчке имају задатак да овим правцем продру у Београд.

Заробљени њемачки официр нам је рекао и да су њемачки официри добили задатак да се крећу иза својих јединица са пиштољима и сваког војника који покуша да се повлачи убијају. Њиховим војницима је саопштено да они који иду напријед могу да остану живи, а ако покушају да се повлаче биће стријељани. Можда је управо овакво наређење њемачке команде добрим дијелом допринијело да се развије тако жестока борба. За њемачке војнике није било другог излаза него ићи напријед. Негдје пред зору, 16. октобра, непријатељ је довукао веома јаке снаге и избио непосредно пред сам врх Авале. И на нашој страни било је знатних губитака — мртвих и рањених.

Борци 5. крајигике НОУ козарске бригаде на кратком застанку у току марша кроз Мачву августа 1944. године

Ситуација је била веома тешка. Било је тренутака када се могло очекивати да ће нас Нијемци потиснути и да ћемо бити присиљени да напустимо одбрану врха Авале. А то би било кобно за 5. бригаду. Управо у то вријеме пристиглоше нам четири чете које су остале на Бановом брду и свака уђе у састав свог батаљона. Пристизањем ових чета наређен је противнапад. Успјели смо да потиснемо њемачке снаге у подножје Авале према Сави. То је било одлучујуће у одбрани врха. У то вријеме бригада је самостално водила борбе са Нијемцима, јер ни на десном ни на лијевом крилу нисмо имали других снага које би садејствовале са нашом бригадом. Тек у саму зору, лијево од нас, пристигле су јединице 1. крајишке бригаде и још неке наше снаге које су се протезале све до Дунава, фронтално се постављајући према непријатељу. На десном крилу ни овога пута није било наших снага.

Настављене су даноноћне борбе са њемачким снагама. Тако смо три дана и три ноћи водили жестоке борбе са веома јаким њемачким снагама које су продрале према Београду.

У овим тешким борбама потпомагале су нас артиљерија и авијација Црвене армије чије су јединице, такође садејствовале са нашим снагама приликом напада на Београд. Веома значајну улогу у овим борбама одиграле су „каћуше“. Захваљујући одважности наших бораца, њиховој борбености и јунаштву, те садејству јединица Црвене армије успјели смо разбити и уништити њемачке снаге на обронцима Авале и у ближој околини. Убијен је или заробљен већи број њемачких војника, подофицира и официра са наоружањем и војном техником.

Четврти дан борби, када се већ видио крај, потпун крах и уништење њемачких снага, на једном брду према Рипњу на правцу Милановац — Авала појавила се повећа групација њемачких снага. Пошао сам са два батаљона да опколимо и разбијемо ову групацију. Успјели смо да их опколимо и присилимо на предају. Нијемци су били веома добро наоружани аутоматским оружјем, претежно пушкомитраљезима и аутоматима. Из ове акције скоро сваки од бораца из наше бригаде био је наоружан аутоматом или пушкомитраљезом.**

** За показане успјехе у борбама за ослобођење Београда похваљена је 5. крајишка НОУ козарска бригада.

„У борбама за ослобођење Београда наша V и XII бригада показале су видне резултате и од акције на Жарково, па до чишћења терена од Рипња до Обреновца сваки постављени задатак у потпуности извршиле.“

Кренуо сам опет према Авали. У путу нас је сусрела једна група совјетских официра. Они су захтјевали да им предамо заплијењено наоружање и заробљене Нијемце, али сам то одбио рекавши да смо их ми заробили и да нам припадају и заробљеници и опрема. Дошло је до несугласица, али сам остао упоран да све што је заплијењено припада борцима наше бригаде.

Овдје на цести према Авали доживио сам један тежак призор. Видио сам да је једна јединица, мислим моторизовани батаљон Црвене армије, страдала од њемачких снага које смо разбили. По свему судећи, на том правцу је совјетска јединица упала у клопку између знатно надмоћнијих њемачких снага, па је просто била уништена. Поред цесте на десној страни лежали су мртви борци и официри Црвене армије, а њихова возила онеспособљена и преврнута поред цесте. Тек након што су завршене борбе обавјестили смо о томе команду Црвене армије, па су погинули покупљени и сахрањени.

Посебно ме је потресла вијест о смрти комесара наше бригаде Маше Ибрахимпашића. Ту вијест добио сам од курира штаба бригаде. Сусрео сам их гдје иду са колима, па сам их упитао куда су пошли. Рекли су ми да иду да извуку са мјеста погибије комесара бригаде Машу. Нисам могао да повјерујем у ову тужну вијест, али знајући какве су се борбе

1. — V бригада на челу са својим Штабом бригаде освојила је Жарково, а потом продужила напад на Баново брдо, које је на јуриш заузела освојивши 6 противавионских топова који су затварали све прилазе Београду са запада и југа. У овом јуришу наступао је Штаб бригаде у стрељачком строју са својим борцима. У борби за одбрану Авале и совјетске артиљерије и моторизованих делова који су се налазили под Авалом, удар за разбијање непријатеља који је очајнички наваљивао на Авалу дали су батаљони V бригаде са западне и јужне стране, где је опет читав Штаб бригаде наступао са својим борцима и помогнут са црвеноармејском артиљеријом разбио непријатељско лијево крило.

У даљем гоњењу непријатеља преко Рипња до Љуте стране неуморни борци V бригаде, на челу са својим штабом, успевали су да брзим маневром пресеку отступ непријатељу западно од Љуте стране и да га присиле да се са јачим снагама заустави на Љутој страни где су га снаге У-е уз помоћ снага XII бригаде блокирале и ноћу 19/20 о.м. заменик команданта II батаљона упада у непријатељски логор и успева око 300 побити а око 700 Немаца заробити. Од Љуте стране до Обреновца V бригада успева хватати непријатељске групе и уништавати их. У свим овим биткама V бригада је нанела непријатељу:

губитке: 1255 мртвих
953 заробљена

Свега: 2208 избачених непријатељских војника из строја.

водиле, када су и у стрељачком строју били руководиоци, морао сам то схватити. Машо је иогиноу управо посљедњи дан ових тешких борби када су већ биле при крају операције за ослобађање Београда. Није стигао да уђе у ослобођени Београд.

За вријеме жестоких борби на Авали сјетио сам се једног пријатног догађаја пре рата који је био везан за тај крај. Као војник 1938. године, са делегацијом моје јединице присуствовао сам откривању споменика Незнаома јунаку на врху Авале. Послије релативно кратког времена од свега 6 година командовао сам једном прослављеном бригадом Народноослободилачке војске, бранећи врх Авале и споменик од њемачких фашиста.

За показану храброст и успјешно извршење задатка у борбама на Бановом брду и Авали 5. крајишка НОУ козарска бригада похваљена је од стране Врховног команданта, а велики број њених бораца и руководилаца добио је висока одликовања. И у првом броју листа „Борба“ који је изашао у ослобођеном Београду, налазила се наредба Врховног команданта о похваљеним јединицама, међу којима је била и наша 5. бригада.

Послије ослобођења Београда наша бригада се вратила у састав 11. крајишке дивизије и наставила борбе на сремском фронту. За комесара бригаде, на мјесто погинулог Маше Ибрахимпашића, постављен је Јово Мишљеновић Поп.

Бригада је прешла Саву и наставила борбе на сремском фронту. Правац њеног дејства био је преко Старе Пазове и Руме, Шида и даље према Товарнику. Ускоро је непријатељ предузео противофанзиву и опет заузео Шид. Ту је успостављен сремски фронт. У међувремену позвани су у Бео-

Губици V бригаде: 119 мртвих
209 рањених

Свега: 328 избачених из строја.

У борбама за ослобођење Београда, према горњим резултатима, наша V и XII бригада успеле су да изврше сваки пред њих постављени задатак, стога предлажемо за похвалу:

- 1.— V бригаду на челу са њеним штабом,
- 2.— XII бригаду са њеним штабом,
- 3.— II батаљон V бригаде на челу са командантом батаљона, а заменик команданта батаљона за изведени подвиг биће предложен за одликовање.

Извод из: Предлога штаба Једанаесте НОУ дивизије од 25. октобра 1944. год. Штабу Дванаестог корпуса НОВЈ за похвалу Пете и Дванаесте крајишке бригаде због показане храбрости у Београдској операцији.

град на савјетовање код друга Тита сви команданти дивизија и виших команди ради планирања даљњих борби на сремском фронту. Баш у то вријеме бригада се налазила према Шиду. Оцијенили смо да су непријатељске снаге у Шиду ослабиле, па смо извршили напад и поново ослободили ово мјесто. Послије тога бригада је продужила према Товарнику, о чему сам обавјестио штаб дивизије и команданта који су се тада налазили на савјетовању код друга Тита у Београду. У тим борбама сам рањен. Такође је теже рањен комесар бригаде Јово Мишљеновић Поп, који је након мјесец дана подлегао ранама. Ја сам повучен у дивизијску болницу V Руми и тако сам се растао од бораца 5. крајишке НОУ козарске бригаде са којима сам прешао тежак борбени пут из источне Босне преко Србије и са њима учествовао у ослобађању Београда и у борбама на сремском фронту. Бригада је даље водила жестоке борбе на сремском фронту и приликом завршних операција 1945. године, на свом борбеном путу стигла је на границу наше земље према Аустрији.

Душан ЕГИЋ

СА ПРВИМ БАТАЉОНОМ 5. КРАЈИШКЕ НОУ КОЗАРСКЕ БРИГАДЕ У ЦЕНТРАЛНОЈ БОСНИ

Још док смо прелазили Сану у Фебруару 1943. причало се да се нећемо дуго задржати на терену Козаре. Крајем марта или почетком априла, преко радио-станице „Слободна Југославија“ објављено је у два наврата да Ранко Шипка крене на одређени задатак.

Поред свег настојања, на овај задатак није се могло кренути прије маја. Из четврте офанзиве смо изашли осакаћени: са великим бројем рањених, промрзлих бораца. Уз то харао је тифус. Требало је доста времена да се залијече ране. Новопримљене борце — омладинце требало је обучити, а уз то смо морали извести неколико акција због подизања морала и снабдјевања муницијом. На свим тим задацима штаб 1. батаљона радио је интензивно, па успјех није изостао. Да смо раније отишли у централну Босну не бисмо постигли жељени ефекат.

Први батаљон је тада био по броју, квалитету наоружања, обучености, један од војнички најбољих у Босанској крајини. Из његових редова је издвојено преко стотину бораца и руководилаца и упућено у друге јединице не рачунајући пратећу чету која је остала у саставу 12. крајишке бригаде. Његових 650 бораца сврстаних у четири чете, вод пратећих оруђа, јединице за снабдјевање, заштиту и санитет, представљали су јединицу високог квалитета.

Извршене су и неке кадровске измјене и попуне у батаљону. Драган Марин политички комесар батаљона, одлази за команданта новоформираног Козарског одреда. Са њим одлазе командири: Стеван Јањетовић, Рајко Ивановић, Свето Зељић, Остоја Мијић, замјеник комесара батаљона Лутво Ахметовић, комесари чета: Павле Марин, Милан Калинић, Гојко Бјелајац, већи број командира водова и десетара.

За политичког комесара батаљона постављен је Лазо Лазић, а за његовог замјеника Остоја Жежељ. Командир 1. чете био је Драган Милашин, комесар Љубан Шевић; 2. чета — командир Гојко Маринковић, комесар Милан Гајић, 3. чета

— командир Драгољуб Ресан, комесар Драган Кнежевић; 4. чета — командир Мирко Богић, комесар Мирко Станић. Командир пратећег вода био је Мирко Глигић, командир заштитне јединице и дијелова уз штаб батаљона Мићо Стојковић, референт санитета Невенка Милановић - Згоњанин, интендант Душан Јандрић, задужен за обавјештајне и административне послове Војин Жујић.

Борцима који су имали породице дозвољено је да се још једном виде са својима. Многима од њих то је било посљедње виђење. И ја сам искористио близину батаљона и једне ноћи скокнуо у село, опростио се од родбине. И поред ове дозволе нико у селима није дознао да ће батаљон напустити родни крај.

Ујутру 25. маја стигли смо у село Котурове испод Козаре. Даље смо ишли у саставу бригаде, искључиво ноћу. Тридесетог маја пред зору стигли смо у шири рејон села Бакинци — сјеверозападно од Клашњица, гдје смо се размјестили за преданак у чирем рејону Змајевца. Поред свих мјера обезбјеђења и предострожности, у поподневним часовима су из околних села кренуле групе жена и омладине, према мјесту нашег размјештаја, носећи храну за борце. Њима у сусрет упућено је неколико другова да их задрже. Још од јутрос знали су да смо ту, па чак и приближно колико нас има. Када је већ тако, дозвољено је да храну подијеле борцима. Ово нам је био посљедњи ратни ручак на ширем подручју Козаре.

Навече је бригада кренула у правцу Клашњица. У доадашњем покрету батаљон се налазио у заштитници бригаде. Пре поласка из рејона Змајевца добили смо наређење: 4. батаљон креће као претходница, ликвидира посаду у Клашњицама, а потом поставља обезбјеђење на друму Клашњица — Бања Лука и не дозвољава продор непријатеља из тог правца; 1. батаљон креће иза Четвртог, а задатак: по ликвидацији Клашњица прелази ријеку Врбас, преко моста, напада четнике на десној обали ријеке и развија дејство у правцу села Деветине. Други батаљон се налази у заштитници и обезбјеђује колону од Босанске Градишке.

У зору 31. маја 1943. батаљон је прешао Врбас, а са Првим и дио штаба бригаде.

Четврти батаљон је успио да без борбе разоружа непријатељску посаду у Клашњицама. Под његовом заштитом Први је брзо прешао Врбас преко моста, упутио бочна осигурања и наступио у правцу Деветина. Још није свануло, непријатељ није пружао отпор, а ја сам кренуо у претходници батаљона. Од Врбаса до Деветине као да смо прелетјели. Уз пут смо разоружали две четничке патроле. Сада се још

више журимо. На платоу угледасмо неколико пластова сијена и сламе. Тамо даље према истоку виде се прве куће села Деветине. Брзо опкољавамо сењак, наилазимо на четнике који спавају. Узимамо им оружје, а потом их будимо. Не могу се снаћи. Пробудили смо и Луку Радића и његовог ађутанта Љубана Зеца. Нисам знао да је то Лука, а Љубана сам препознао. Пред нама је стајао стари импозантан човјек бијеле косе, браде и бркова, сав збуњен и скамењен, ни ријечи да проговори. Од Љубана дознадосмо да је то Лука Радић четнички командант позадине за западну Босну. До сада смо без иједног метка заробили и разоружали око 30 четника. Све смо их постројили западно од пластова, сачекасмо штаб бригаде и предасмо заробљенике. Остависмо обезбјеђење и пођосмо у Деветине. Из села се огласи неколико пуцњева. Брзо јурнусмо кроз село са узвиком „напријед Пета козарска“. Уз јаку пушчану и митраљеску ватру стигосмо до цркве, до центра села. Дијелом батаљона запосједосмо источну ивицу села, а са осталим јединицама претресосмо куће. Четника нема, побјегли су. По причању мјештана, није их много ни било. Највећа група била је у пластовима сијена коју смо заробили. У селу по неки, углавном код дјевојака.

Извлачење тона на Козари 1943. године

До 9 часова у село стиже цијела бригада. Постигли смо што смо жељели. Наша радост пренијела се и на мјештане. Доносе и нуде све што имају. Командант Ранко Шипка, Раде Кондић и Раде Башић познају многе мјештане, са неким су стари пријатељи. Овдје су боравили са Ударним батаљоном прије годину дана. Прилазим једној лијепој дјевојци и питам је за име. Одговори да се зове Анкица, пољубих је уз извињење и додадох: „И ја хоћу да преко тебе postanем пријатељ овога села". Она ми стисну руку и узврати пољубац. Касније је постала партизанка и члан КПЈ.

Ово је велико село. У њему живе: Украјинци, Русини, Пољаци и Галцијани. Добар и поштен народ. Привржен је НОБ, али у 24 сата зна се промјенити и по пет војски: Ниемци, усташе, домобрани, четници и партизани. Свако има своју државу и власт, а они морају све да слушају и свима дају. Четници су већ стријељали неколико мушкараца због сарадње са партизанима, и да би село држали у покорености.

У село је стигло неколико омладинаца из Бање Луке. Дошли су у партизанае, а међу њима и Александар Ђурица. Пошто нису могли одмах добити везу, остали су илегално у селу, а ето, дошао је и њихов дан, стигла је 5. козарска и они су постали партизани. Неће више живјети илегално, а од сада и оружје могу носити.

Ађутант Луке Радића, Љубан, син је Илије Зеца из Добрљина. Има још два млађа брата, Милоша и Савана, обојицу у партизанима. Милош је овдје у 1. батаљону замјеник комесара чете и члан КПЈ. Саван је борац у Козарском одреду. Љубана познајем још из дјетињства, из школе, са посла из пилане, а дуже вријеме били смо у истој соколској чети, те смо били и добри пријатељи. Скупа смо одлазили код дјевојака, на прела и забаве, а заједно смо пред изборе и штрајкове разносили и лијепили плакате и летке. Био је и члан Урсових синдиката. Како се и зашто одлучио за четнике, остаје необјашњено. Одвојио сам га од осталих четника и убјеђивао да остане у партизанима, нагласивши да ћу настојати да му све буде опрштено. Није хтио ни да чује, рекавши: „Ви сте комунисти, а ја то не желим да будем". Рекао сам му да су његова браћа партизани, и да му је брат ?Лилош овдје са нама, да ли жели да га види. Одговорио је да не жели. Поставио сам код њега стражу и упутио курира да пронађу Милоша. Тешка срца саопштио сам Милошу да се међу заробљеним четницима налази његов брат Љубан, рекао му шта сам са њим разговарао и какав сам одговор добио. Питао сам га да ли жели да види Љубана и тражио да ми каже шта мисли о судбини свог брата. Одговорио је да га не

жели видјети и да му се суди као и свим окорјелим непријатељима. О свему што сам предузео обавјестио сам команданта и комесара бригаде. Истог дана састао се бригадни војноратни суд који је четницима изрекао заслужену казну. ЈБубан је биједно изгледао, био је лоше одјевен, лијева рука му је висила сува. Ја сам сматрао хуманим да му помогнем, то сам и учинио, али он није желио моју помоћ и сам је крив за своју судбину.

Дан је освануо тих. Врбас смо прешли још у току ноћи, није било мјесеца, а добро се видјело. Око 6 часова оросила је слаба кишица, али се брзо разведрило. Сунце је тако лијепо и тихо гријало, како, чини ми се, никада до тада. Кувари су прегли на посао, а и народ је доносио храну. Како ми се чини, штаб бригаде намјерава да се овдје одморимо, нахранимо и предвече кренемо даље. Од Врбаса на исток закорачили смо у дубину 15 до 20 км. Земљиште је било погодно и пружало је повољне услове за одбрану и напад, ако устреба.

Између 10 и 11 часова појавише се прво један, а затим и други непријатељски авион, тзв. „рода“ и „брегејац“. Прво су кружили, извиђали, а потом пустило неколико митраљеских рафала по селу и околини. Прелетјеше још неколико пута село и у центар села код цркве бацише неколико свежњева бомби, а потом се изгубише у правцу Бање Луке. Од овог напада нисмо имали губитака. Око 12 часова примјетисмо мање групе четника и то са свих страна. Први батаљон добио је задатак да крене правцем: Кокори, Вршани, Шаринци, Вијачани. Недалеко од Деветине сукобили смо се са четницима. Из покрета смо их разбили и кренули даље. Мало затим наше десно крило и бок нападоше четници у огромном броју. Тако нешто нисмо видјели. Маса четника на коњима и пјешице са заставама, уз свирку и лупу труба, добоша, канти, чегртаљки, уз огромну вику, псовку, нагрнула је на нас. Оријентисах дио батаљона према овој руљи. Предње таласе одбацисмо, али други јуришају. Ово је трајало све до села Кокори. Око 16 часова уведох цио батаљон у борбу. Из с. Кокори. осу нас јака минобацачка и митраљеска ватра. По жестини и режиму ватре, четници нису сами. Наш стрелачки stroj био је на источној ивици шуме. Послије јаке ватрене ирипреме непријатељ је прешао у јуриш из села и сјеверно од њега. На наше лијево крило у великој маси јуришале су Швабе, а на десно крило четници. Први јуриш одбисмо. Непријатељ се сређује и поновно јуриша, али и овај јуриш смо одбили. Непријатељ се повлачи у село и запосједа тврде зграде, узвишење сјеверно од села на које поставља два тешка митраљеза. Остављам мањи дио батаљона према Нијем-

цима, а осталим јединицама разбијамо у разгонимо четнике који се повлаче у неред. Сада цио батаљон оријентишем према селу. Од ивице шуме низ једну благу падину спуштамо се према долини која нас дијели од села. Насред падине прикова нас јака минобацачка и митраљеска ватра. Имамо мртвих и рањених. Видим да је непријатељ јак и да би даљи напад био фаталан, па наређујем повлачење. Већ почиње и ноћ. Наређујем поновни напад мањим снагама, да бисмо извукли мртве и рањене. У међувремену стиже и командант бригаде. Предложио сам му да још један батаљон нападне са сјевера. То је, међутим, било неизводљиво јер су остали батаљони, користећи нашу борбу, кренули даље на исток. У први сумрак повучен је и наш 1. батаљон са положаја и кренуо са осталим батаљонима.

Сахранили смо мртве, а носећи рањене наставили смо покрет за бригадом. У овој борби батаљон је имао 5 погинулих и 11 рањених. Погинули су: Остоја Жежељ замјеник политичког комесара батаљона, Младен Ђурић командир вода, Душан Дера десетар и борци Гвозден Крнета и Љубан Шкондић. Међу теже рањеним, ради којих смо морали поновити напад, налазио се и десетар Драган Прошић из Добрљина. Рачуна се да је 1. батаљон овога дана нападао око 1.000 Нијемаца и 3.000 до 4.000 четника. Нијемци су припадали 741. и 721. пуку 114. ловачке дивизије из Бање Луке. То је она дивизија чије смо војнике и офицере потукли и дијелом заробили 18. маја у разрушеном возу.

Батаљон је сада у заштитници бригаде. Првог јуна освојили смо у ширем рејону села Вијачани. Овдје смо се одморили. Наређено је да пошаљем једну комплетну чету у састав новоформираног 3. батаљона. Упућена је 3. чета са командиром Драгољубом Ресаном и комесаром Драганом Кнежевићем. Ноћу је росила кишица. Дан је освануо ведар, а јутро хладњикаво. Борци су били преморени и исцрпљени. Гдје ко сједне ту и заспи, а нарочито се спавало када је угријало сунце. Око 10 часова заштитнице јавише да са запада, одакле смо дошли, виде јаче непријатељске снаге. Сада је 2. батаљон пребачен у заштиту. Још се одмарамо и пратимо покрет непријатеља. Око 12 часова наређен је покрет. Само што смо кренули, наједном се сручи ураганска пушчано-митраљеска ватра. Пожурисмо напријед. Југоисточно од с. Вијачани — западно од планине Љубић, непријатељ је, јачине до једне бојне домобрана са батеријом артиљерије, успио на брзину да запосједне неколико брежуљака. Највеће узвишење је Лавово брдо (к. 363). Четврти батаљон се у претходници бригаде сукобио са непријатељем. У борбу је уведен и новоформиран 3. батаљон, а потом и дијелови 1. батаљона.

Послије краће борбе непријатељ је разбијен. Убијено је око 30, а заробљено 66 непријатељских војника. Заплијењене су 3 хаубице 105 мм са 600 граната, 3 тешка митраљеза, 8 пушкомитраљеза, 30 коња са цјелокупном опремом. Остатак непријатеља разбјежао се на све стране, највећи дио повукао се југозападно од планине ЈБубић.

Из батаљона су позвани артиљерци. На брзину су формиране послуге за сва три топа. Два топа окренута су на Прњавор, а један у правцу непријатеља који је наступао за нама. Паљба је трајала док је текло граната, а три су употријебљене за уништење топова. Непријатељске снаге и власти напустили су Прњавор и три дана владало је у граду безвлашће. Нијемци који су наступали за бригадом оставили су даљи покрет и повукли се у правцу Бање Луке. Највише ее истакао командант 4. батаљона Раде Кондић и Станко-Голуб Маринковић борац 1. батаљона, који се као војник 1941. налазио у артиљеријском пуку који је пружао последњи отпор Нијемцима са Баља изнад Босанске Костајнице. Том приликом Голуб је својим топом уништио митраљеско гнијздо, погодивши торањ цркве Св. Антона у Хрватској Костајници. Срушен је торањ, а усташе су ради одмазде до темеља порушиле православну цркву која се налазила у непосредној близини цркве Св. Антона. Заробљене домобране смо пустили, топове уништили, а са осталим плијеном кренули на планину ЈБубић, гдје смо преноћили.

Наш долазак у централну Босну био је од огромног значаја. Каква је паника завладала код непријатеља показује и овај податак. Када смо прешли Врбас и стигли у село Деветине, четници су изјестили Нијемце у Бањој Луци, да је из Козаре прешло 5.000 партизана. Послије сукоба са 1. батаљоном Нијемци су изјавили да су четници мало претјерали, да нас нема 5.000 већ 3.000. И они су оvdје претјерали, тукли су се само са 1. батаљоном који је тада бројао око 650 бораца.

Наша два дана боравка брзо су се чула циром централне Босне. Заробљавање Луке Радића четничког команданта позадине за западну Босну са још 30 четника, неуспјех Нијемаца и велике масе четника у борби на Кокорима, разоружавање 2. бојне и заплијена топова, тучење Прњавора и положаја Нијемаца њиховом артиљеријом, дјеловало је поражавајуће на четнике и уносило деморализацију у њихове редове. Ово нарочито важи за ону сељачку масу која није ни пошла да се бори за четничке идеале, већ само зато да има пушку и да када год жели може да оде кући. Сада више ни то није било сигурно, пошто је Пета свугдје.

Оног момента када смо растјерали домобранску бојну и заплијенили топове, борбени морал код наших бораца био је

на највећој висини! Деведесет одсто бораца било је за то да се крене на Прњавор, а многи су то и предлагали. Са три хаубице, 600 граната и довољним количинама пушчане муниције, веома лако бисмо ослободили Прњавор који је непријатељ напустио. Сада смо имали 4 батаљона скоро подједнаке снаге. Прњавор и ширу околину могли смо држати два до три дана, а за то вријеме нашом артиљеријом тући Дервенту, њену околину, па и нека друга мјеста. Непријатељ је био збуњен и начетог морала, па га је требало тући без обзира на премореност сопствених бораца и јединица. Немање везе са претпостављеном командом није смјело умањити нашу иницијативу. Бригада је била толико јака да је могла десет дана самостално да дејствује, а толико смо и остали самостални и тек 10. јуна успоставили смо везу са штабом дивизије. Умјесто активног дејства ми смо се последије преспаване ноћи на ЈБубићу и његовој широј околини вртјели нуних десет дана.

До успостављања везе са штабом дивизије нисмо имали већих сукоба са непријатељем. Сада се и он више активирао и свакодневно крстарио овом територијом; долазило је до мањих сукоба, али никако до праве борбе. Теже се долазило до хране у овим, па и наступајућим данима, нашто наши борци нису навикнути.

По успостављању везе са дивизијом, добили смо задатак да чистимо села од четника јужно и југозападно од планине Љубић. Ефекат је био слаб. Четници нас нису сачекивали па праве борбе није ни било. На овај начин ратовања и оваквог непријатеља нисмо навикли. Борци нису штедели муницију. Послије преласка ових села 19. јуна пренусмо на ширу околину Котор-Бароша против четника Лазе Тешановића. На овом подручју остали смо до 1. јула.

Одморили смо се у ширем рејону Масловара, а потом кренули на сјевер, правцем Клупе, Прибинић, Булетић и 8. јула стигли смо у рејон Љубића. Ноћу 9/10. наша бригада је у садејству са 2. крајишком ослободила Прњавор.

Ових 40 дана за Пету и њен 1. батаљон били су најтежи од када постоји, ако се изузме четврта непријатељска офанзива. Стални даноноћни покрети, крајеви пасивни, успјеси у борби веома блиједи, стално смо у покрету, а никад јаче борбе; о плијену да и не говоримо. Четници бјеже, а ако некога убијемо или заробимо, мала корист. Једна обична пушка везана теркијом-канапом, неколико метака, од одјеће и обуће ништа, а о ранцу, опасачу и фишеклијама да и не говоримо. Ако нас нападају то чине у већим масама и редовно уз помоћ Нијемаца и усташа. Ако су притјешњени нашом потјером, скривају оружје, узимају ратарски алат, копају, косе, жању,

сијеку шуму итд. Ми поред њих пролазимо, разговарамо, питамо за четнике, одговарају да су побјегли и то редовно у супротном правцу. Чим прођемо узимају оружје, а понекад знају да нас с леђа нападну. Њихова села су празна, нема хране, а о одјећи да се и не говори, Обавјештења не можемо добити или су врло шкрта. Храну крију у што смо се у неколико наврата увјерили. У селу Шњеготина пронашли смо подземни магацин хране, али за нас прегладњеле то је мало.

Од сталних покрета и спавања, исцрпљени, преморени на крају смо снаге. Одјећа и обућа поцијепана, а имамо и босих бораца. Штабови бригаде и дивизије настоје да куповином, па и реквизицијом дођу до хране, али је то немогуће за толику масу. Муниције нема, па је рационално трошимо. Овдје смо и првог коња појели. Неколико дана се одмарамо на ширем подручју Масловара. Први батаљон је на обронцима Борја у селу Борци. У једном од заселака налази се чета командира Богића и комесара Станића. Сви смо гладни. Синоћ смо послје толико времена добили нешто мало качамака. Нисмо ни глад утолили. Ујутру рано одлазим да обиђем чете. Командир Бојић и комесар Станић излазе на рапорт. Питам их „јесу ли борци гладни“, они се погледаше и насмијешисе, Нису се договорили ко ће да ми саопшти необичну вијест. Командир рече комесару „говори“. Овај ми рече да је ноћас једна кобила сломила ногу, па су је заклали и за данас ријешили проблем исхране. Пођосмо у кухињу гдје су кувари навелико радили. Кувају ручак — месо које до сада никада нису кували. Умјесто доручка борцима је подијељено парче цигерице и срца и сада то цврчи на жару. И мени је запало једно парче. Ја их похвалих и рекох да је месо укусно. Договорили смо се да и осталим четама пошаљемо мало меса. Нисам хтио да им приговорим, а они су морали тако поступити, иако су изабрали најљепшу кобилу. На крају сам рекао да њен самар не оставе, а она је носила шарац са постољем.

Несташица хране, муниције, дотрајала обућа, одјећа, а посебно стални покрети, спавање, а скоро никаква материјална корист у борби са четницима, уноси у извјесној мјери неповјерење код једног дијела бораца, а нарочито код оних који теже издржавају несташицу хране. Услијед овакве ситуације неколико бораца са једним командиром чете самовољно је напустило батаљон и отишло на Козару. Прогласили смо их дезертерима. Посласмо патролу да их разоружа и врати, али до тога није дошло, јер су се мимоишли. Док је патрола стигла на Козару они су већ били у јединицама. Отишли су кућама, замјенили одјећу и обућу, добро се најели и за пут понијели, и снабдјели се муницијом. Кажњени

су, али не строго, јер су били добри и храбри борци. Када су стигли кућама изјавили су да су дошли на одсуство. Да нису тако изјавили лоше би се провели.

Ослобођење Прњавора је имало велики морални значај, како за борце и јединице тако и за народ. Иако нисмо дошли до нарочитог плијена, ово је било од непроцјењиве важности за наше борце. Крај је богат, густо насељен, а народ добар. Овдје смо се могли одморити, опрати, поправити обућу, одјећу, а што је најважније храна је почела редовно да стиже. У односу на вријеме проведено у пасивним крајевима сви смо се препородили. Сада су борци и старјешине љепше изгледали. У Прњавору је пронађено нешто муниције и то је подијељено јединицама.

Четници су деморалисани а донекле и разбијени. Долази до масовнијег отказивања послушности, дезертерства. Код народа су се компромитовали и изгубили повјерење. Притјешњени нашим покретима, напуштају села и траже уточишта у непријатељским гарнизонима, а наше јединице нападају скупа са Нијемцима и усташама. Народ то види. Наш рад са народом је појачан и сваки наш борац претворио се у политичког радника. Довољно је било при јуришу поменути 5. бригаду и четници се одмах дају у бјекство. Њеним именом служиле су се у борби са четницима и друге јединице. Што је најважније, непријатељ никада није могао дознати ни оцјенити њену стварну снагу и увијек је сматрао да је јача него што јесте.

Ја сам скоро цио јули боловао од тифуса. У селу Борци послите спавања у прљавој кући пуној вашки, добио сам тифус. На коњу сам пренесен до Јбућића, а послите ослобођења Прњавора у бригадну амбуланту у село Вучјак. Др Хајро Куленовић и болничарка Нена нису се од мене одмицали. Захваљујући овом добром човјеку и љекару остао сам жив. Да ли ми је он стварно давао лијекове не знам, али је тако радио да сам био убјеђен да ме стварно лијечи. Када би ми било зло, он би ми дао инјекцију и ја сам се осјећао боље. Можда је то била обична дестилирана вода, али сам се осјећао боље. Није било дана да и са веће удаљености неко из штаба бригаде дојури на коњу да би се интересовао за моје стање. Обилазили су ме команданти и комесари других батаљона и моји борци. У првој половини августа оздравио сам и отишао у батаљон.

Пред крај августа долази до персоналних промјена у батаљону. Политички комесар Лазо Лазић одлази на терен Козаре на нову дужност. За политичког комесара батаљона долази Јоцо Марјановић, мој стари друг и пријатељ и искусни комесар чете, батаљона и бригаде. Иако долази са ове по-

сљедње дужности, то не умањује његову вриједност у нашим очима. Добро сам га познавао, пошто смо и раније били заједно као командир и комесар у истој чети. У исто вријеме замјеник команданта батаљона Душко Бојанић одлази за команданта 3. батаљона. На његово мјесто долази Раде Чекић, остаје свега недјељу дана, потом одлази за команданта батаљона у 12. бригаду. За замјеника команданта 1. батаљона постављен је Драган Милашин.

У посљедњим данима августа 1. батаљон креће правцем Прњавор — Велика Илова — Царева Гора — Мотајица ради чишћења од четника. Тридесет и првог августа батаљон прелази Мотајицу и око 12 часова стиже на њене сјеверне падине на десну обалу Саве. Успјех као увијек: мало убијених, још мање заробљених. Четници су се опет извукли. Овдје ћемо се одморити. На лијевој обали ријеке угледасмо велико село, кажу да се зове Давор. На нашој страни узводно је село Стрбац. Питамо да ли у Давору има војске. Рекоше свега два вода уеаша, већином мјештана. Упутисмо неколико митралеских рафала у правцу села. И они се огласише са неколико метака. Гледамо групу усташа како се групише иза насипа, пребацује и запосједа насип. На нашој страни два везана дрвена чамца. Помислих како би било напасти Давор. О томе разговарам са комесаром Јоцом и он се слаже. Тражимо добровољце, сви би жељели кренути на ону страну ријеке, али смо одлучили да то буду борци који знају пливати. Од пријављених изабрали смо 28, толико може у два таласа стати у чамце. Јоцо и ја не можемо се погодити ко ће од нас двојице поћи. Хтјели бисмо обојица, али не може, није ред напустити батаљон. Кренусмо у непознато, а повратак је неизвјестан. Сложили смо се да пође Јоцо. На нашој обали поставили смо два минобацача, тешки митраљез и више пушкомитраљеза. Отварамо паклену ватру по насипу и усташама. Они бјеже. Отискује се наш први талас. У сваком чамцу по осам бораца и један пушкомитраљез. Првим таласом руководи Милош Поповић замјеник комесара чете. Са половине Саве отварају ватру. Непријатељ више не пружа отпор. Ми преносимо ватру даље. Први талас се искрцава и посједа насип на лијевој обали. Чамци се враћају. Са другим таласом одлази Јоцо. Прекидамо ватру, упућујемо неколико минобацачких граната на село. На насипу 8 мртвих усташа, остало је и неколико рањених, а остали су се разбјежали. Ми без губитака.

Борци крећу у село за усташама, ови се нису зауставили. Наши остају четири сата у селу. Народ се окупљао као на чудо. До сада нису видјели партизане. Јоцо држи говор. Народ доноси поклоне и дарује партизане. Одушевљење на јед-

ној и другој страни. Послије обављеног задатка наши се враћају са плијеном: 10 карабина, једна писаћа машина, један радио-апарат на батерије и веће количине санитетског материјала. Акција мала, још мања материјална корист, али је оставила врло велики утисак на становништво села Давор и Србац. Штаб бригаде похвалио је учеснике ове акције, а популарност 1. батаљона у свим јединицама бригаде још је више порасла.

Док је бригада била ангажована у нападу на Теслић, обезбјеђење Прњавора, наше базе и свих позадинских установа било је повјерено Прњаворском одреду и једној чети 1. батаљона 5. бригаде. Знајући да нисмо ту, четници концентришу јаче снаге и 12. септембра 1943. са сјеверозапада нападају Прњавор. Прњаворски одред и чета 1. батаљона успјешно се одупиру великој маси четника. Пред притиском јачих снага морају се повлачити. Четници упадају у западни дио Прњавора и пале неке објекте. Све установе, па и команда мјеста на челу са Михајлом Гачићем напуштају град. Огромна маса народа бјежи на исток у правцу села Вучјак и Глоговац.

Први батаљон у раним јутарњим часовима стиже са Теслића и смјешта се у село Глоговац. Борци се одмарају. Ускоро јавише да гори Прњавор и да се чује пуцњава. Без много размишљања позвао сам батаљон и наредио командирима да трчећим кораком чете крену у правцу Прњавора. Раздаљину од 4 до 5 км чини ми се да смо прелетјели. Уз пут сретамо масу народа. Јурећи поред њих довикујемо да се враћају назад. Из покрета развијам батаљон и отварамо јаку ватру. Четници су заузели половину града. Док су осјетили нашу јаку ватру и узвике „јуриш, напријед Пета“, дали су се у бјекство. Јачег отпора није било. Између 16 и 17 часова град је био слободан и четници протјерани. За гоњење четника на запад упућен је Прњаворски одред. Први батаљон остаје у граду. Народ се вратио. На малом тргу настаје весеље. На импровизованој трибини омладина града и борци батаљона дају заједничку приредбу. Веселе траје цијелу ноћ. Народ доноси толико хране да би било довољно за читаву бригаду.

У Прњавору остајемо до 14. септембра. Четници поново нападају и потискују Прњаворски одред до периферије града. Уводимо 1. батаљон у борбу и разбијамо четнике. Тог дана стижу још два батаљона 5. бригаде, а 1. батаљон креће на нови задатак у село Појезну.

По одлуци штаба 11. дивизије, 23. септембра 1943. године 5. и 12. бригада крећу сјеверно од Прњавора према де-

сној обали Врбаса, разбијају четнике и припремају се за напад на село Разбој. За продор у Лијевче одређени су 1. и 4. батаљон 5. бригаде. Два батаљона остају на десној обали Врбаса ради заштите. Лијево од нас у правцу Клашњице иродире 12. бригада. Први батаљон добија задатак да ликвидира стражу на мосту преко Врбаса и омогући осталим јединицама прелаз на лијеву обалу. Двадесет четвртог септембра у 2 часа почиње напад. Једна чета 1. батаљона ликвидира посаду на мосту, прелази на лијеву обалу, шири мостобран и обезбјеђује прелаз осталих снага. Две чете 1. батаљона потискују жандарме и блокирају их у касарни. Једна чета продире поред Врбаса, пролази с. Разбој и поставља обезбјеђење са југа и југозапада од Клашњице и Бање Луке. Иза 1. батаљона прелази Четврти, оријентишући једну чету на обезбјеђење од Нове Тополе и Босанске Градишке. Са једном четом и 1. батаљоном напада село Разбој, а остали дијелови остају у резерви. Жандарми се повлаче у касарну, а њих око 70 пружају снажан отпор. Штабови 1. и 4. батаљона налазе се у борбеном распореду чета. Непријатељ се не предаје. Борба траје до пред зору. Жандарми се не могу извући. Успјевамо убацити кроз прозоре неколико бомби, али се они не предају. Тражимо добровољца. Јави се љешљански рудар Гојко Мачак из Прусаца, кога због храбрости зову „Чаруга“. Брзо је направљен пакет од експлозива. У само свануће под јаким заштитом наше ватре Гојко пуже према отвореном прозору касарне. Стигао је до зида испод прозора. Наслоњен леђима на зид пали шибицу, запали упаљач, мало се издиже и преко главе убацити пакет експлозива. Брзо се повуче у заклон, а ми отворисмо још јачу ватру. Експлозија је јака, све се дрма, па и зграда у којој се налазимо. Црни дим сукља на прозоре. Све се утишало, не чује се ни пуцањ, а умјесто тога бијеле мараме на прозорима. Отварају се врата на касарни, у дворишту се постројавају 62 жандарма. Сви су без оружја, гарви од експлозије. Изгледају као глувоними. У касарни десетак мртвих и рањених. Покуписмо оружје и осталу опрему. Жандарми су своје сахранили, а потом су са заплијењеним материјалом упућени на десну обалу у штаб бригае, одакле су пуштени кућама.

Два дана и две ноћи чистимо лијевчанска села од мањих непријатељских група. Народ нас дочекује као усред Козаре. Мало се спава. Држе се састанци, конференције са народом, а борци и омладина приређују игранке. Добровољци — омладинци јављају се у партизане. Народ нуди: храну, одјећу, једном ријечју све што има.

Око 9 часова 26. септембра непријатељ од Бање Луке и Клашњица потпомогнут авијацијом и тенковима, напада нас

јачим снагама. Батаљон се брани на широком фронту. Комесар Јоцо и ја смо са групом курира и два пушкомитраљеза у једној кући поред самог пута, пред нама је 3. чета, а наши замјеници су код других чета. Нападају с југа и југозапада користећи гомиле посјечене кукурузовине коју пале и крећу се под заштитом дима. Са прозора преко нашег стрељачког с-троја отварамо ватру. Од јаке митраљеске и пушчане ватре, грмљавине авиона и детонација бомби ништа се не чује. Сав уплахирен приђе Јоцин курир, мали Гороња зв. „Црни" и рече: „Друже команданте, тенкови". Наређујем повлачење. Четири тенка зауставила се пред вратима кроз која се морамо повући. Брзо излазимо. Повлачимо се равном и широком пољаном која је сва у прашини и диму од експлозије, авионских бомби, митраљеске и пушчане ватре. Обазирем се и гледам гдје смо и видим Јоцу како се примиче једном шумарку. Пољана је пуна наших бораца, једва се видимо од прашине и дима. Док сам гледао околу притрча ми један пушкомитраљезац сав обливен крвљу и пружи митраљез. Зрно га је погодило и сва му уста разнијело, па не може да говори. Узимам пушкомитраљез и рањеника вучем до једне кукурузовине, гдје заустављам групу бораца и наређујем им да га понесу. Знам једино да му је име Вељко и да је из централне Босне. Рана му је превијена, али поред свих настојања да му се живот спасе, предвече је умро. Под доста тешким условима и дејством непријатељске пешадије, авијације и тенкова у другој половини дана прешли смо на десну обалу Врбаса. Тог дана се највећи дио непријатељских снага и технике сручио на 1. батаљон, а најтеже је прошла 3. чета и дио штаба батаљона. Пошто смо се нашли између тенкова и стрељачког строја имали смо да бирамо правац за повлачење. Тога дана имали смо око 20 рањених другова.

У општој офанзиви наших јединица у октобру 1943, 1. батаљон је 12. октобра чистио села око Појезине, и предвече преко Сочанице и Малог Прњавора стигао у једну шуму, гдје је поставио обезбјеђење. Пред сумрак се спустио на пругу Дервента — Добој, поставио mine и засједе. Послије поноћи наишао је воз. Палимо mine и дижемо га у ваздух. Слупано је неколико вагона и то оних у којима се налази пратња воза. Петнаест домобрана је преживјело експлозију, остали су изгинули: 6 Нијемаца и око 20 домобрана. Када смо савладали непријатеља видимо да нису имали због чега гинути. Од 26 вагона, 23 су била натоварена сламом и сијеном, а један вагон је био пун меда. Једино што вриједи. Мед је евакуисан, а 26 вагона и локомотива запаљени. У повратку водили смо борбу са усташком милицијом. Заплијењени мед подијељен

је нашим болницама, а један дио послат Врховном штабу у Јајце. Јели су га делегати Другог засједања АВНОЈ-а.

О тој акцији, у депеши 15. њемачког армијског корпуса, упућеној 2. оклопној армији, каже се: „Непријатељ појачава притисак на пругу Дервента — Добој. Воз запаљен. Пруга привремено прекинута . . . жељ. упориште савладано. 6 Немаца и 35 домобрана побијено. Наређене су мере одмазде“.

Крајем октобра батаљон чисти села сјеверно од Прњавора према Мотајици, Сави и Врбасу.

Наређено је да кренемо у Котор Варош на прославу октобарске револуције. Из Нових Мартинаца 1. новембра и послје подне стижемо у село Драговић. Овдје ћемо преноћити. Са комесаром Јоцом договорих се да са једном четом кренем у Деветине. У први сумрак стижемо у Деветине, сукобљавамо се са четницима и брзо их разбијамо. Губици: 1 убијен, 3 рањена, 5 заробљених, остали се разбјежали. Ако је вјеровати становништву било их је 4.000—5.000. Четници су концентрисали своје снаге на линији: Клашњица — Деветине и у ноћи између 1. и 2. новембра требало је да крену на сјевер и нападну наше снаге. Овог пута то им није успјело, били су разбијени и план пропао.

Послије разбијања четника добро смо се обезбједили и отишли на одмор. Послије поноћи пробуди ме јака минобацачка и митраљеско-пушчана ватра. Истрчах напоље: борба у с. Драговићи, наши су нападнути. Према јачини ватре, нису четници. Стављам чету у приправност. Још мало чекам на развој ситуације. Ватра је јака, чини ми се да тако нешто нисам слушао. Чује се само аутоматско оружје, бомбе и по која минобацачка граната. Жестина слаби. Према режиму ватре удаљују се од села. Неко се повлачи, наши или непријатељ. Није потрајало дуго, а ватра се утиша. Шаљем патролу на коњима да извиди ситуацију.

Ујутру око 8 часова батаљон стиже. На лицима бораца видим да се нешто значајно десило. На неколико бораца и комесару Јоци видим дијелове униформе коју до сада нисам видио. То су виндјакне са два лица од сивог и бијелог непромочивог платна, са капуљачом и више џепова који се добро затварају. И панталоне су од истог материјала. Јоцо ми укратко исприча како и ко их је напао.

Батаљон је био у школи и поповској кући, које су грађене од камена. Борци су спавали са малим обезбјеђењем. Иза поноћи командир чете Рајко Бундало је изашао да обиђе стражу и пред школом иза оgrade примјетио групу војника. Питао их је ко је тамо, а они су одговорили ватром из аутоматског оружја. Борци су скочили из сна и са прозора отворили јаку пушчану и митраљеску ватру и бацили бомбе. Од

првих иаших рафала погођено је неколико непријатељских војника. Под заштитом митраљеске ватре наши су испали напоље, а непријатељ се повукао. Иза оgrade нађена су два мртва, а у даљем гоњењу седам их је заробљено. Остали су се разбјежали.

Напад је извршила диверзантска група (труп). Ово је нова формација њемачке војске, специјално обучена за борбу против партизана. Групе су бројале 15 до 20 војника. Када нападају употребљавају једну, а назвише двије групе. Не упуштају се у дужу борбу. Нападају изненада, енергично и брзо и онда се повлаче. Када потјера престане, прикупљају се на одређено мјесто. Наоружани су аутоматима, пушкомитраљезима, тромблонима и снајперским пушкама. Снабјевени су топографским картама, бусолама и сувом храном за више дана.

Обуку су завршили у Њемачкој, а специјализацију у Бањој Луци. Ово им је прва — пробна акција и није успјела. Обично се убацују на нашу територију помоћу падобрана, а по завршеној акцији враћају се до првог гарнизона пјешнице. Овог пута од Бање Луке до Клашњица пребачени су камионима. Четници су знали гдје смо заноћили и јавили у Бању Луку. Комесару Јоци признао сам да се добро снашао у улози команданта. Успут смо разбили неколико четничких група и 5. новембра стигли у Котор-Варош.

Послије прославе октобарске револуције батаљон је остао у Котор-Вароши све до 17. новембра. У међувремену одржана је омладинска конференција. У то вријеме доживио сам једну малу незгоду. Батаљон је био у Котор-Варошу. Падала је слаба киша, а ја се докопао бицикла, па га тјерам до изнемоглости. Занесен као дијете новом играчком кренуо сам цестом у правцу Челинца. Изненада сретох се са четником, очи у очи. Ја сам се брже снашао, нагло сам зауставио бицикл, подигао га увис и викнуо „бацај оружје“. Четник престрашен баци пушку. У међувремену извадио сам пиштољ и уперо у њега, претресао му џепове, извадио затварач из пушке, и на четника натоварио пушку и бицикл па заједно пјешачисмо око два километра до Котор-Вароши. Ноћу смо слали вод војника да разоружају четнике, за које је заробљеник тврдио да зна гдје су. Ноћ је прошла, а четници нису пронађени.

Још за ноћи 17. новембра крећемо на сјевероисток. Послије подне поче да пада киша. Предвече стижемо у село Јошавку. Овдје нас дочекаше четници. Брзо смо их распршили, остао је један мртав, плијен као и увијек: 2 пушке и нешто метака. Истурамо јаче обезбјеђење и остајемо у селу. Штаб се смјешта у једну већу кућу. У кухињи на огњишту

гори ватра. Гријемо се и сушимо одјећу. Кувари спремају вечеру. Упаде мој курир Милаи Ђурашиновић сав уплахиран и рече: „Друже команданте, неко је украо седло са вашег коња". Нисам се забринуо и рекао му: „Тражите, ту је негдје". Седло су нашли. Доведоше дјевојчицу стару 15—16 година. Признала је да је украла седло. Има брата у четницима и он јој је рекао, када дођу партизани да му набави седло.

У штабу вијећање какву казну примјенити. Дат је приједлог да се дјевојчица ошиша. Цио се штаб сложио, само треба извршити. Наредих да дјевојчицу одведу у другу просторију и да је нико не смије дирати. Мало сам ћутао, размишљао чепркајући штапом по ватри, а затим сам промијенио раније донијету одлуку обзиром да је дјевојчица малољетна, да је одрасла у четничкој средини и на тај чин наговорена. Наредих да је доведу. Рекох да је овога пута нећемо ошишати. Изружио сам је и рекао да више никада не чини тако нешто.

Тако сам извршио улогу комесара. Послије пола сата дође Љубан Вујановић Микеља који се бринуо о снабдјевању штаба исхраном и шапну ми на уво: „Команданте, зове те она старија дјевојка у зграду да те части што ниси дозволио да јој сестру ошишају". Одбио сам понуђену част. Ујутру сам добио на поклон пешкир, мараму и двије јабуке.

У ово село касније нисам долазио, али сам дознао да су добро примали партизани.

У батаљону сам остао до 12. децембра 1943. када сам премјештен на нову дужност. Тог дана сам се опростио од старих другова и добрих бораца из 1. батаљона у коме сам као командир чете, замјеник команданта и командант провео двије године. Са њима сам провео најтеже и најрадосније дане. Скупа смо туговали за онима који су остајали на бојиштима и радовали се успјесима, гладовали и веселили се. Што је најважније, читаво то вријеме нико није отказао послушност, ни појединац ни јединица.

Нисам хтио да појединачно набрајам борбе са четницима, то би ме далеко одвело, будући да смо крстарећи централном Босном, стално долазили у веће и мање сукобе с њима, увијек их разбијали и сваку акцију ријешили побједом. Колико смо побјеђивали оружјем, још више смо дјеловали политички. Сваки наш борац је био политички радник понашањем према становништву централне Босне. Као доказ наше борбе и успјеха је формирање три бригаде на тлу централне Босне за нешто више од годину дана боравка на том подручју.

Вељко СТОЈАКОВИЋ

СА ПЕТОМ У ЦЕНТРАЛНОЈ БОСНИ 1943. И 1944. ГОДИНЕ

Средином јуна 1943. године 5. крајишка НОУ козарска бригада налазила се на планини Узломцу у централној Босни. Шеснаестог јуна дошао сам у 1. батаљон за комесара, пошто је дотадашњи комесар Лазо Лазић — чика Лазо, отишао на Козару на дужност члана Окружног народнослободилачког одбора. Сматрало се да сам послјије чика-Лазе можда најпогоднији, с обзиром на то што сам из овог батаљона никао и у њему, док је још био у саставу Козарског одреда, вршио дужност комесара чете.

У батаљону сам нашао Вељка Стојаковића, команданта батаљона. Са њиме сам се одраније познавао. Заједно смо једно вријеме били у Куљанској чети — он командир, а ја комесар. Било је то негдје у почетку 1942. године.

Батаљон је у то вријеме имао три чете. Једна чета је отишла у састав 3. батаљона који је формиран по преласку бригаде у централну Босну на мјесто ранијег 3. батаљона од кога је настала 12. крајишка бригада.

У 1. батаљону сусрео сам се са многим старим борцима ратним друговима из ранијег Каранског батаљона. Бројно стање батаљона у вријеме мог доласка, тако сам записао у дневнику, било је 274. Од наоружања је имао 21 пушкомитраљез, 1 тешки митраљез, 1 ручни бацач, а остало су биле пушке.

Основни задатак наше дивизије у чијем саставу су се налазиле двије крајишке бригаде — Пета и Дванаеста, састављене углавном од Козарчана, те Бањалучки НОП одред, био је борба против четника и њиховог утицаја на том подручју. Овамо се пошло по одређеном плану.

Почели смо да чистимо терен, између Скендер-Вакуфа и Котор-Вароша, тамо према Чемерници. Ту ћемо се задржати преко недељу дана, ако не и више.

Штаб дивизије налазио се у то вријеме у Скендер-Вакуфу који смо ослободили, протјерали усташе и почели да вршимо притисак према Котор-Варошу. Непријатељске сна-

ге — Нијемци, усташе и домобраи налазили су се у гарнизонима и постајама, док су четничке формације биле на терену у селима. У другој половини јуна дејствовали смо на сектору између Котор-Вароша и Скендер-Вакуфа и вршили притисак према упориштима у долини Врбаса. Разбили смо четничку формацију у Боканима, затим смо ишли на познато четничко упориште Липовац код школе, гдје је у борби рањен др Младен Стојановић. Прије нашег доласка четници су побјегли из Липовца.

Тако смо за релативно кратко вријеме просто раздрмали ово подручје, прогонећи четнике, а успјели смо и нешто бораца да мобилишемо, односно својим дјеловањем смо утицали да се добровољно јављају у наше јединице.

Донесена је одлука да се чим прије ослободи Котор-Варош или Прњавор, како бисмо се још јаче учврстили на овом терену. Одлучено је да то буде Прњавор. Учинило нам се да ћемо га лакше заузети због географског положаја који је био нешто повољнији од осталих непријатељских гарнизона, а с друге стране, Прњавор се налазио у центру подручја на коме смо дјеловали.

Пред нама је стајао задатак да, после Скендер-Вакуфа, овладамо мањим мјестима као што су биле Масловаре, раније рударско насеље које је такође било у нашим рукама. Шипрагама смо овладали, а сада је било у плану да се чим прије ослободе Прњавор, Котор-Варош и Србац. На тај начин требало је да овладамо читавим овим подручјем централне Босне. У том склопу биле су и припреме за напад на Теслић. Такође једно од првих мјеста били су Кулаши које је требало ослободити. Дакле, у првом плану била су мања мјеста и насеља, а потом и јачи гарнизони.

Деветог јула 1943. године кренули смо у напад на Прњавор. Наш батаљон осигуравао је од Бање Луке. Били смо у Галиповцима. Са једне градине држали смо цесту према Бањој Луци. Прекопали смо је на једној окуци близу једног већег села насељеног муслиманским становништвом.

Овдје у Галиповцима сељаци су нам доносили храну. Раније, у 1941. години, ово је био устанички и партизански крај. Међутим, четници су ту почетком 1942. године низом пучева потисли наше снаге и стварали свој утицај, убијали комунисте и на тај начин застрашили народ. Ту је убијен и др Младен Стојановић. Током 1942. године овдје су ојачали четници са Радом Радићем на челу.

Када смо стигли народ нас је са чуђењем дочекивао. Пред четврту непријатељску офанзиву, овамо је продрла 1. пролетерска дивизија и заузела Прњавор, Србац и Котор-Варош. За нас је ситуација била нешто тежа, будући да се

оно партизана који су се овдје скривали и људства што је ступило у партизане, укључило у пролетерске јединице и отишло са овог подручја. Сада су овдје добрим дијелом били проријеђени наши сарадници и присталице, јер су отишли са пролетерима. Нешто ће се од њих касније вратити и ући као командни кадар у новоформирану 14. средњобосанску бригаду.

У договору са командантом батаљона Вељком Стојаковићем одлучили смо да преговарамо са четничком јединицом под командом Бранка Веселиновића, која се налазила недалеко од нас, на другој страни цесте. Ишао сам доле на цесту у Галиповце и преговарао са четницима. Основно моје настојање је било да пређу на нашу страну, да ћемо их распоредити у Бањалучки одред или у јединице наше бригаде. Зашто сам отишао на те преговоре? Из два разлога: знао сам да је ово раније био терен Црновршке партизанске чете, да је ова четничка јединица састављена углавном од бивших партизана из чете која је била на Ометаљци.

Примили су ме неки који су својевремено били партизански одборници а касније су радили и са четницима. О преговорима са четницима обавјестио сам штаб бригаде и ускоро је читава ова јединица (ранијих партизана, а сада четника) прешла на нашу страну.

Из Галиповаца кренули смо према Кремни и ту смо дејствовали на терену према Јбућићу. Онда смо пошли преко Чупкола па Бубња, Лишње и даље према Иловама. Има више Илова. Избили смо испод Илова. Ту се налази један вис, звани Сто. Стигли смо у Горње Смрчиће. У току пута затицали смо понеког четника. Знао да смо ујутро 16. јула избили у Смрчиће.

На овом терену дјеловао је један од истакнутих четничких команданата Владо Винчић. Имали смо обавјештења да још није почео да чвршће сарађује са Нијемцима и чак се тукао са усташама и домобранима, али исто тако и са партизанима. Рачунали смо да ћемо овакво његово држање моћи искористити и постићи неки споразум.

По доласку у Смрчиће били смо се размјестили и спремили казане за дезинсекцију, тзв. партизанску бурад, а почеле су и кухиње да раде. Негдје око пола девет часова изјутра, изненада су нас напали четници Владе Винчића. Били смо неопрезни. Ту кроз село Горње и Доње Смрчиће пролази рјечица и са обје стране налазе се окомита узвишења, а кроз село иде и цеста. Захваљујући нашој неопрезности четници су нас изненадили. Једва сам успио да нађем чизме и да истрчим. Настао је прави кркљанац. Ипак смо успјели да се У реду повучемо. Претрпјели смо губитке у људству. Поги-

*Штаб 3. батаљона, 5. крајишке бригаде у централној Босни 1943. год.
Момир Капор и Никола - Којо Радуловић са јоги два борца*

нуо нам је један водник вода, а тројицу наших бораца четници су ухватили.

Четници су наставили да нас прогоне. Повлачили смо се од девет до 16 часова. Са четницима кретао се и народ са овога терена. Поред људи било је и жена које су са четницима ишле за нама. То нас је изненадило. У једном моменту нашли смо се на брисаном простору, опкољени од четника и цивила. Строј је ишао према нама. Пред нама је био само један гај мале површине, из кога смо мислили пружити четницима отпор. У међувремену опазили смо десно од нас концентрацију четничких снага, а доље на цести од Дервенте примјетили смо пет-шест камиона.

Ми смо пружали отпор и пуцали, али је одједном попустио наш организован отпор. Команданта батаљона Вељка Стојаковића није у то вријеме било у батаљону јер је био болестан. Нисмо имали ни замјеника команданта, тако да сам у штабу био једини од руководиоца батаљона заједно са помоћником комесара Ђуром Ђурицом.

Примјетивши да батаљон напушта гај, осјетио сам да ћемо бити поражени, јер ако се четници дохвате гаја, батаљон ће се наћи у још тежој ситуацији. Даље пред нама, на око два километра, била су поља, прије рата насељена њемачким породицама које су их обрађивале. Ту није било ни грма ни меће. Ту су прије рата употребљавани трактори.

У посљедњем моменту истрчао сам пред борце који су били у повлачењу и повикао: „Напријед, комунисти! Командири и комесари за мном, пуцају!“. Пуцао сам увис из аутомата. На брзину је настала промјена. Команде чета су се одвојиле, одлијепило се и нешто пушкомитраљезаца и у посљедњем моменту пружили смо отпор. Управо када су четници били на домаку гаја, ми смо се средили и грунули унутра. Четници су налетјели на наш плотун. Пали су први покошени четници, а ми смо поново добили борбени морал и почели смо да гонимо четнике оним истим путем куда смо се повлачили, да не кажем бјежали. Сада је настало бјежање четника. Успјели смо да заробимо већи број. Заплијенили смо 2 пушкомитраљеза и 15 пушака.

Када смо дошли у село десило се нешто што није било у складу са линијом и политиком партизанског ратовања. Био сам љут и озлојеђен због четничког напада на нас, па сам наредио да се село запали. Пришао ми је један од бораца са Козаре, помоћник политичког комесара једне чете, мислим Јубан Боројевић, и комесар чете Мирко Станић који ће касније погинути на Сојилима, те ми добацили: „Комесару, по чему се ми онда разликујемо од Шваба? Овако су Швабе наређивале да се пале наше куће“. Смирио сам се, одустао од те намјере, али смо запалили шталу четничког команданта Владе Винчића. Ту су били жена и дјеца којима сам рекао да нећемо спалити кућу, већ само шталу као знак освете. Послије сам и сам закључио да ми ни то није требало.

Читаву ову нашу борбу са четницима посматрали су из далека чланови штаба бригаде. Када су видјели у каквој смо ситуацији упутили су нам у помоћ један батаљон, али док је он стигао ми смо се већ средили и разбили четнике. Послије сам се у штабу бригаде и дивизије оправдавао за ово. Речено је да постоји олакшавајућа околност што није било команданта батаљона. Морам напоменути да ће на истом мјесту, након извесног времена, четнички командант Владо Винчић изненадити дијелове 2. крајишке бригаде. Шоша ми је касније рекао да оно што се недавно десило са нашим батаљоном није било невојничко држање, него да је Владо Винчић са својим четницима заиста подмукао и кадар да организује изненадне нападе на наше снаге.

Раније сам поручивао Влади Винчићу да се преда, јер тада још није био огрезао у злодјелима. Међутим, када је напао наше јединице и заратовао са нама, више није имао куд него у издају, па је са осталим непријатељима водио борбу против наших снага. (Крио се последије рата око Прњавора и тамо је ухваћен. Причао је да ме је неколико пута виђао када сам у 1945. години ишао на конференције у Прњавор, посматрајући ме из неког бункера. Када сам га питао зашто није пуцао, одговорио је да то није учинио из два разлога — да се не открије и што је дознао да се према његовој породици коректно поступа. Кћерка му је последије рата завршила филозофски факултет и ради као професор, а он је због злодјела која је починио у току рата као четнички командант осуђен на смрт.)

Двадесет првог јуна 1943. Жарко Згоњанин, комесар 5. козарске бригаде, дошао је за комесара 11. дивизије, а на његово мјесто дошао је Нико Јуринчић.

Јули и август 1943. проводили смо у сталним борбама са четницима. Избили смо 25. јула на Гојаковац и разбили четнике. Ту је сада била читава бригада.

Одавде ћемо кренути на веома ризичну акцију на Тешању и Тешањ. Тешањка лежи одмах до Добоја, а Тешањ је код Теслића. Одлучили смо да нападнемо та упоришта између Теслића и Добоја.

Наш батаљон је добио задатак да напада Тешању и постави засједу ради обезбјеђења од Добоја. Два батаљона нападала су Тешањ, док је један држао засједу према Теслићу и требало да нападне Јеллах.

Иако су батаљони који су нападали Тешањ упали у град, ипак га нису могли заузети. Сутрадан су се наше снаге повукле. Наш 1. батаљон успио је да заузме Тешању, поруши мостове и постави засједу према Добоју. У Тешањи смо упали у један дућан и узели нешто робе, а власнику смо дали обвезнице зајма које је издао АВНОЈ. Узели смо скоро сав дуван, со и шећер, а мало смо оставили и власнику дућана. Услиједило је наређење да се повлачимо, али смо претходно хтјели да спалимо тврде зграде да их последије не би могао користити непријатељ. То су биле жељезничка станица и основна школа. За извршење овога задатка отишао је курир Рајко Влаисевић. Претражујући по школи пронашао је у једној фиоци моју фотографију. Када је било све припремљено за паљење школе, чуло се дозивање двеју учитељица које су радиле у овој школи и становале на спрату. Једна од њих, родом из Бање Луке је мене препознала. То је био мој други сусрет са њом. Први је био у Горњим Подградцима

1941. године, када сам јој нудио да иде у партизане. Није јој се ишло, па смо је пустили. Била се уплашила. И она и њена колегиница молиле су нас да не палимо зграду. Плашиле су се да ће их непријатељ оптужити да су сарађивале са партизанима, да ће остати без услова за живот и сл. Рекао сам им да школу нећемо запалити, али ако им када дође који партизански курир са мојим потписом, да му укажу помоћ. Послије тога напустили смо Тешањку.

Крајем јула мобилисали смо људство у наше јединице на терену Гојаковца. Јавило нам се 15—16 бораца. Иначе, у почетку смо настојали да примамо добровољце, а не да их мобилишемо.

Од 30. јула до средине августа 1943. кретали смо се у околини Кулаша. Ту смо чистили Крњин од четника. Онда смо, чини ми се, 22. августа кренули у акцију на Дрен. Ту се налазила четничка предстража за Календеровце и Детлак, гдје су били стационирани домобрани и усташе.

Карактеристично је сада на овом терену, послије потискавања четника са извјесног дијела територије, то што су сада постали нека врста спољне одбране гарнизона. Зато смо имали много тешкоћа када смо кретали у напад на поједина упоришта да обиђемо четнике и изненадимо непријатеља у гарнизонима и постајама* То је нарочито дошло до изражаја

* Снаге 5. крајишке НОУ козарске бригаде водиле су у ово вријеме даноноћно борбе:

„29. VII. 1943 год. I и II батаљон налазили су се на линији Гојаковац — Церовица — Криж. III и IV батаљон на линији Мачино Брдо — Гаљиповци — Лишња — Вршани — Вијачани, са задатком одбране Прњавора. Истог овога дана снаге II батаљона вршиле су чистење усташког села Омањске, у селу је било 300 наоружаних домородаца (легионара). Борба је трајала 1 сат. Непријатељ је дао доста јак отпор, али је протјеран. Наши губици 1 мртав, непријатељски непознати. Становништво овога села је врло непријатељски расположено према нама. Запаљена је 1 кућа која је служила непријатељу за становање.

Истог дана увечер, око 21 час, вршено је чистење села Буковице од четника. Послије борбе од 20 минута четници су разбијени и протјерани. Рањен је четнички командир Видовић Алекса, који је успио побјећи. Заробљен је 1 чет. болничар, који је остао у нашим редовима. Народ је у овоме селу пријатељски расположен према нама. Поступак наших бораца на висини.

30 — VII — 1943 год. III и IV батаљон остали су на положајима код Прњавора. I и II батаљон на повратку из акције са Тешња и околних гарнизона, били су на линији Љескове Воде — Појезна.

31 — VII — 1943 год. III и IV батаљон остали су на ранијим положајима. I батаљон смјестио се у Појезни, а II у Брестову, са задатком контроле и затварања праваца од Дервенте и Тешња.

у нападу на Бању Луку крајем децембра 1943. године, када је један од тактичких задатака био — како избјећи четнике да нас не открију када пођемо у напад. И доцније у неким другим акцијама на жељезничким комуникацијама исто се десило.

И сада у акцији на Дрен. Било је јутро, тек свануло. Јашемо на коњима. На челу батаљона је командант Вељко Стојаковић, Душко Бојанић, замјеник команданта и ја са замјеником комесара батаљона Ђурицом Ђуром. Пред нама је претходница. У једном моменту Душко Бојанић скочи с коња и повика да и ми силазимо. Набрзину смо сјахали. Упозорио нас је да се крећемо полако. Бојанић је прошао поред патроле и повикао да идемо за њим. Тек тада сам схватио о чему се ради. Душко је примјетио четничку патролу на гробљу пред нама. Посматрао је дурбином и видио да четници спавају. Кад су се пробудили примјетили су нас,

1 — VIII — 1943 год. Сви батаљони остају на ранијим положајима. Врши се војна обука, прање и парење веша и мобилизација људства у бригаду.

Истог дана једна чета III батаљона поставила је засједу четницима Раде Радића према Бранешцима. Наишла је једна патрола од 5 четника. Два четника убијена и 1 рањен.

2 — VIII — 1943 год. Сви батаљони овога дана извршили су смотру и организовали прославу двогодишњице Нар.ослободилачке борбе (Илин-дан). Смотра и прослава одржани су и уз присуство позадине.

Истог дана до 20 часова батаљони су узели следећи распоред: Брестово — Табак — Илова — Мачино Брдо — Гаљиповци — Лишња — Гајеви — Вршани — Бранешци — Лавово Брдо — Рељевац, са задатком затварања праваца од Дервенте и Клашница, као и од четника Радића, Бундала, Форкапе и Винчића.

3 — VIII — 1943 год. I, II и III батаљон остали су на старим положајима и одмор искористили у раду са новоуписаним друговима, војничким егзерцирима, прању и купању бораца. IV батаљон овог дана у зору напао је четнике Љубе Бундала у Орашју и Скуцанима, да би обезбиједио жетву швапског жита код Лишње. Четници су имали 3 мртва и 1 рањенога. Навечер батаљон се вратио на свој стари положај, пошто је претходно извукао пољевено жито.

4 — VIII — 1943 год. У зору четничке банде Раде Радића напале су положај III батаљона у Вршанима и Гајевима. Четничке банде Љубе Бундала мало каеније напале су наш IV батаљон на Гусаку и Лишњи. У исто вријеме чет. банде Форкапе, Малешевића и Винчића капале су на положај нашега II батаљона (Мачино Брдо — Табак Илова). У овом нападу учествовало је укупно око 2.000 четника и цивила. Напад није почео једновремено. Борба је са прекидима трајала до 11 часова. У овоме нападу четници су били успјели једино да заузму Гусачко гробље, одакле су касније протјерани. Циљ овога општега напада четничких банди био је заузимање града Прњавора. Једна јача група четника Раде Радића директно је напала штаб нашега III батаљона у Вршанима. У овоме нападу четници су концентрисали све своје аутоматско и тешко оружје (5 тешких митралеза, 1 теш. и 1 лаки бацач). У 11 часова непријатељ је био протјеран

али је већ било касно. Бојанић их је из стројнице покосио. Ту смо заплијенили и један пушкомитраљез. Сви смо били узбуђени овим изненадним избијањем пред четничку патролу и Душко би као за себе говорио: „Па, ја оно њих проштепах“. Иначе, да ми нисмо примјетили четничку патролу и да је Бојанић није ликвидирао, вјероватно би она нас пошто смо им правили добру мету на коњима.

Негдје око 9 часова напали смо Календеровце и Детлак. Ту смо имали доста успјеха. Заробили смо нешто четника и домобрана. Детлак је у непосредној близини Дервенте, па смо одатле посматрали Дервенту и чак пуцали из митраљеза према граду да покажемо да смо у непосредној близини.

Од Детлака смо кренули према Прњавору, гдје смо се мало одморили. Крајем августа пошли смо на један други крај централне Босне, према Жупи. Имали смо задатак да и овај терен прочистимо од четника и да заузмемо Србац. Врло

на свим правцима откуда је нападао. Четници су имали 22 мртва и преко 30 рањених. Наши губици 5 лакше рањених другова.

5 — VIII — 1943 год. Батаљони остају на ранијим положајима, непријатељских покрета није било ни на једном правцу наших батаљона.

6 — VIII — 1943 год. Батаљони остају на ранијим положајима. Истога дана пред вечер око 17 часова четници су припуцали на једну чету II батаљона на Мачиноме Брду. Са мањим снагама наши су их растјерали. Један четник рањен.

Истога дана снаге нашега I батаљона, снаге Прњаворскога одреда и I батаљон II бригаде у два часа изјутра добили су задатак да прокрстаре просторијом између Добоја и Дервенте и да избију на линију Вел. Сочаница — Мал. Сочаница — Тисовац, у циљу проналажења енглеских падобранаца који су се 5—VIII— спустили на ту просторију. Наш I батаљон без борбе доспио је до Мале Сочанице. У Малој Сочаници и Малом Прњавору налазила се је домаћа легија, која је око села имала изграђене бункере. У 7 часова изјутра извршили смо напад на та два села и после краће али жестоке борбе протјерали легионаре до пруге Дервента — Добој. Извршен је претрес кућа. Борци су се одлично држали и није било ниједнога самовољнога акта. Око 9 часова повратили смо јединице на линију Црнча. У томе међувремену непријатељ је сконцентрисао и добио појачања из осталих усташких села, настојећи да врши противнападе. Наши су их сачекивали и наносили им губитке. Разлог што смо снаге I батаљона брзо повукли на Црнчу је тај што снаге одреда и II бригаде нијесу још биле избиле на Вел. Сочаницу и Тисовац, а наш I батаљон предубоко је био продро у комплекс усташких села. Непријатељски губици: 9 мртвих и више рањених. Наши без губитака. Заплијењено: 2 пушке, 350 метака, 1 војно-државни пиштољ, 10 бомби, 5 пари ципела и 1 чизме. Истога дана навечер, пошто је ухваћена веза са снагама Прњаворскога одреда и II бригаде, батаљон се вратио на стари положај у Брестову. У овоме покрету и I батаљон добио је нешто добровољаца.

7 — VIII — 1943 год. Батаљони остају на истим положајима, промјена никаквих није било.

брзо смо стигли и читава бригада се нашла на овом сектору испод Мотајице.

Били смо и на Појезини. То је једно истурено мјесто гдје се налази православна црква, школа и неколико дућана. То је крајњи дио села према западу гдје смо долазили. Рачунао се као полуслободна територија. Разбили смо четнике на Појезини и околини. Ту ћемо добити прве добровољце и створити нашу оmlадинску организацију.

Са Појезине смо дошли у Шибовску. Често смо били на сектору Шибовска — Појезна, Штрпци — Појезна итд. Сада смо кренули у акцију на Жупу. Правац нам је р. Врбас. На том сектору треба да потиснемо четнике и ослободило Србац.

8 — VIII—1943 год. До 16 часова батаљони су остали на ранијим положајима. Бригада је добила задатак да истага дана до 20 часова изврши концентрацију на линији Вијачани — Вршани — Лишња — Чорле — Паремиде, у циљу напада на четнике Раде Радића и Љубе Бундала, који су се налазили на просторији Јошавка — Црни Врх — Орашје — Просјек. У покрету са Мачина Брда до Чорла наш II батаљон имао је борбу на Царевој Гори која је трајала пола сата. Четници су у шуми били поставили засједу и сачекали нашу патролу претходницу. Четници су разбијени и растјерани. У овој борби имали смо 3 рањена (1 је касније подлегао ранама).

У 20 часова батаљони су са наведене линије кренули у акцију. I батаљон добио је задатак да избије на линију Бранешци — Дубрава, III батаљон на Кокоре. IV батаљон фронтално је нападао четнике Љубе Бундала преко Мрачаја — Орашја — Скуцана и Просјека. II батаљон заобилазно преко Отпочиваљке и Гумијере добио је задатак да избије на линију Драговићи — Милосавци. На својим правцима једино је IV батаљон имао краћу борбу у Скуцанима и Просјеку. Четници су бјегали. Губитака није било ни са једне стране. У овоме покрету заробљено је 3 четника, 1 карабин, 100 метака и 2 бомбе.

5 — VIII—1943 год. Снаге бригаде до 9 часова доспјеле су, и у току дана остале, на линији Дубрава — Бранешци — Кокори — Деветина — Драговићи — Милосавци. У Милосавцима заробљен је 1 четник, заплијењен је 1 карабин, 2 бомбе и 80 метака, а он је пуштен кући. Дан раније заробљен је чет. водник Лука Врховац, и стријељан је јер је био велики разбојник и много је зла нанио Нар. ослободилачкој војсци на овоме терену.

Истага дана навечер у 17 часова сви батаљони извршили су покрет у циљу напада на Гошавку. IV батаљон са Деветине нападао је директно центар Јошавке. III батаљон добио је задатак да избије на просторију између Брезичана и Јошавке. I батаљон обухватним покретом долином Укрине и преко Средње Шњеготине добио је задатак да избије на Карач и Тронежу. II батаљон добио је задатак да иреко Кадињана, Слатине и Црнога Врха избије на Радониће и Штрбе и постави засједу на цести Јошавка — Челинац. У овоме покрету краћу борбу у Јошавци имао је наш IV батаљон; иначе четници су се испред наших снага на вријеме повукли према Котор Вароши, Бањој Луци и Клашницама. У Слатини под самим Црним Врхом једна чета II батаљона наишла је на групу четника [у] којој је био Раде Радић и командант чет. батаљона Рачић. Пошто је била ноћ успјели су побјећи. У овом покрету убијен је 1 четник (Ивановић Милош из

Избили смо 29. августа у Раковац испод Мотајице. Четници су побјегли. Код школе у Иловој заробили смо само три четника. Ишли смо у борбеном поретку захватајући што више терена. Читава бригада овако је прошла у стрељачком строју. Наш батаљон је прешао Мотајицу и избио са сјеверне стране према Српцу. Били смо у селу Каоце. Пред нама је била непријатељска јединица, састављена од мјештана. Ишао сам у штаб бригаде са приједлогом да нападнемо ову непријатељску посаду која се налазила на другој страни р. Саве. Рачунали смо да Саву пријеђемо скелом која је овдје постојала. У штабу бригаде су ми рекли да то уопште не долази у обзир. Можда ћемо минобацачима дејствовати на постају, а треба водити рачуна да се не крећемо поред Саве да нас непријатељ не би открио.

Кадивана). Заплијењено је: 1 карабин, 50 метака, 4 коња и 1 кожно седло.

Ноћу између 9 и 10 о.м. снаге нашег I и IV батаљона на просторији Карач — Јошавка сусреле су се са снагама I Пролетерске бригаде, које су исту ноћ од Шњеготине и Узломца вршиле напад на Јошавку. Захваљујући присебности команднога кадра с обје стране до сукоба није дошло.

10 — VIII—1943 год. До 9 часова снаге бригаде избиле су на линију Карач — Трмеђа — Јошавка — Радовићи — Штрбе, гдје су остали у току читавог дана. Вршен је претрес чет. кућа и конфискација имовине од изразитих чет. бандита. ... Истога дана предвечер око 18 часова 3 непријатељска авиона у два наврата бомбардовала су и митраљирала мјесто логоровања нашега III батаљона. Од бомбардовања погинуо је командир 2 чете III батаљона друг Башић Душан, лакше рањен командир 1 чете и још 4 борца. Из митраљеза непријатељ је запалио сијено гдје су се налазили наши борци и том приликом крај сијена сагорио је 1 наш пушкомитраљез и ранац са муницијом. Предвечер сви батаљони промијенили су мјесто логоровања у самој Јошавци, да би избјегли жртве у евентуалним даљим бомбардовањима које смо очекивали идућег дана.

Приликом претреса кућа нађено је нешто бомби, пушчане муниције и 1 пиштољ. Народ овога краја непријатељски је расположен према нама, а четници су приликом свога повлачења успјели да са собом одведу добар дио становништва и стоке, док су храну претходно посакривали. Па и поред тога поступак наших бораца био је врло правилан.

11 — VIII — 1943 год. Батаљони су се налазили на линији Карач — Трмеђа — Брезичани — Јошавка —¹ Радужковићи до Црнога Врха. Јединице су се одмарале и вршиле патролирање на својим правцима и протјеривале мање четничке групе које су припуцкавале на наше патроле из Скатавице. (10 о.м. заробљена су два четника а два убијена).

Истога дана послје подне Нијемци су са два тенка изашли из Челинца према Јошавци и митраљирали положаје око цесте гдје се налазе наше засједе. Четници су нам ранили 1 друга који је био у патроли.

То је било 30. августа 1943. Тада сам се вратио из штаба бригаде. Ипак, савјетовао сам се са замјеником команданта Душком Бојанићем, пошто смо били у Каоцу гдје је било неколико чамаца, да и поред становишта штаба бригаде, пређемо Саву и изненадимо непријатеља. Био је 31. август. Претпостављали смо да се непријатељ неће надати нашем нападу који ћемо извести по дану.

Поставили смо једно бацачко одјељење на овом правцу и саопштили да се ту задрже док не добију наређење. Командант батаљона Бељко Стојаковић сложио се са мојим и Бојанићевим планом да се иде преко Саве, али да и он пође с нама. Нисмо били за то, па смо онако у шали вукли шибице и Вељко је морао остати. Договорено је да нам он штити одступницу. Тако је штаб батаљона, без одобрења штаба бригаде, одлучио да се ова акција изведе.

Пошли смо у 15 часова када се обично послвије ручка одмара. Био је 1. септембар 1943. Са 25 бораца прешли смо Саву. Ликвидирали смо непријатељску посаду. Ту је било 7 мртвих усташа. Заплијенили смо 3 пушке, 1 пушкомитраљез, апотеку, нашли смо један радио-апарат, а два дућана

12— VIII — 1943 год. Батаљони остају на истим положајима и са истим задацима.

13 — VIII—1943 год. До 14 часова батаљони остају на истим положајима. У 14 чаоова батаљони су извршили покрет преко Шшеготина, Липља и Узломца да би узели нови распоред и нове положаје према наредби штаба дивизије тога дана.

14 — VIII—1943 год. До 12 часова бригада је избила на одређену линију: Растуша — Укриница — Прибинић — Булетић — Маеловаре — Ободник. Са задатком затварања праваца од Теслића и Котор Вароши, као и протјеривања и разбијања мањих чет. група на тим просторијама. У Укриници и Прибинићу наше снаге су наишле на мање чет. групе које су побјегле према Теслићу. У току дана није било непријатељских покрета ни на једноме правцу.

II

За протеклих 15 дана одржана су савјетовања и војнички часови по четама и батаљонима и то:

I батаљон, једно савјетовање са командама чета, водницима и десетрима, гдје се указало на недостатке у патролирању, извиђању и слабом гађању.

II батаљон, одржано по једно савјетовање са командним кадром чета а у двије чете по један војни час, гдје се указало на војничке недостатке и дата упутства за даљи рад.

III батаљон, одржан је зојнички час са командним кадром чета и борцима по питању што бољега учвршћења војне дисциплине, извршавања наређења и војничке будности и опрезности на овоме терену. Даље, одржани су четни састанци гдје се указивало на војничке недостатке у борби као и поступке према позadini.

смо потпуно испразнили. Повукли смо се под борбом, јер је нека непријатељска јединица кренула од жељезничке пруге. Прешли смо Саву, не чамцима, него скелом која је саобраћала на овом дијелу Саве. Сада су нам и остали дијелови бригаде, пошто је командант батаљона Вељко Стојаковић обавјестио штаб бригаде о нашем подухвату, притекли у помоћ. Ми смо, да тако кажем, сретно прешли Саву, а да нисмо имали ни једног рањеног,

Душко Бојанић и ја рачунали смо да ће нас похвалити за овај смјели подухват, али су нас строго дочекали командант бригаде Ранко Шипка и комесар Нико Јуринчић, те командант дивизије Шоша. Ипак, код Шоше сам примјетио мали осмјех на уснама као знак задовољства и прећутног одобравања. Држали су нас неколико минута у ставу мирно, упозоравајући да ћемо бити партијски кажњени. Просто су нас ружили, а ми смо само ћутали. У међувремену је дошао курир и донио неко грожђе, па смо почели да га једемо и на томе се завршила наша одговорност. Послије су нас чак хвалили због ове смјелости.

Касније смо се на рачун ове акције смијали и истицали како смо извршили десант на лијеву обалу Саве. Сава је на

IV батаљон, одржана два савјетоваша са командним кадром чета гдје су се претресали недостаци у посљедњим акцијама, стање у четама и дата упутства за даљи рад.

Командант бригаде одржао је један час са командним кадром II батаљона, гдје се радило читање карата.

Редовно у покрету и у борбама практично, на терену, указује се командном кадру батаљона и чета на војничке недостатке, те се дају савјети и упутства да би се то исправило.

За протеклих 15 дана мобилисано је 76 бораца, од којих је 24 дошло добровољно — и то са сектора између Добоја и Дервенте.

Дезертерства је било за посљедњих 15 дана. Дезертирали су новомобилисани. Посебно прилажемо списак дезертера. Подузели смо кораке да прикупимо те дезертере. 12 их је побјегло са пушкама.

Исхрана јединица за протеклих 15 дана била је добра.

Културно-просвјетни рад посљедњих дана је оживио, што се очитује у културним приредбама које наши батаљони организују за војску и позадину.

За ових 15 дана војнички живот јединица боље се одвијао него раније, јер су чете и батаљони углавном били на окупу. У свим јединицама за вријеме логоровања вршене су војничке вјежбе.

Команде чета у односу на штабове батаљона у потпуности извршавају наређења, као и штабови батаљона у односу на штаб бригаде. Још увијек има недостатака по питању извјештаја, али по томе питању направљен је велики напредак и ускоро ће бити потпуно ријешен.

Морал и дисциплина командног кадра и бораца у бригади је на висини, осјећа се жеља за већим акцијама."

(Из петнаестодневног извјештаја штаба бригаде за период од 1—15. августа 1943. год.)

лијевој обали знатно плића, док је на нашој, десној страни, дубља.

Одавде смо кренули Жупом према цести Прњавор — Клашњице — Бања Лука. Дошли смо на Деветину. Ту смо се задржали врло кратко, кад стиже наређење да хитно идемо према Теслићу. За врло кратко вријеме смо из Деветине стигли у Прњавор, а из Прњавора на колима, коњским запрегама, наша три батаљона, цестом која је била у нашим рукама стигла су на Глоговац. Ту је била приредба. Одморили смо се и присуствовали приредби. Претходно је била конференција на којој сам одржао предавање на тему: „Човјек господар природе“. Више се не сјећам одакле ми ова тема.

Наша 3. чета која је нешто заостала дошла је у састав батаљона. Стигло је наређење да се иде у акцију на Теслић. Тај градић смо нападали 8. септембра 1943. Акција није успјела. Имали смо 8 рањених и једног мртвог. Повукли смо се изнад Ружеваца. Приликом извлачења батаљона изгубио сам некако везу и заостао. Сви су мислили да сам погинуо. Нашао сам се у чудној ситуацији, сам, без курира. Како сам залутао не знам, а ни сада ми није јасно. Нашао сам се у једној шуми. Ту сам нашао једног рањеника и болничарку. Рањеник чак није имао ни пушке, а болничарка је носила само бомбу. Пошто сам имао аутомат и пиштољ, рањенику сам дао пиштољ. Чекали смо први сумрак. Нисмо смјели да се покрећемо и откријемо, јер су непријатељски бункери били у непосредној близини. Негдје пред сумрак док сам осматрао кроз двоглед, зачух да ме зове мој пратилац Рајко Влаисевић Црни. И он је био опрезан и полако се јављао. Сачекали смо први сумрак и у једном моменту претрчали брисани простор пред нама. Понијели смо и рањеника. Рајко ми рече да су у батаљону сматрали да сам погинуо, па су њега кривили зашто ме је напустио, како ме је изгубио и сл. Када сам се извукао и дошао у батаљон био сам мало љут што нису нешто предузели да ме извуку, а и на себе сам био љут што сам дошао у овакву ситуацију, али нисам знао како се то десило.

Међутим, сада је поново стигло наређење од дивизије да се опет иде на Теслић и градић ликвидира. Обновили смо акцију. Знам да смо прво морали да ликвидирамо Криж и неку Стрижницу, па поново напад на Теслић 9. септембра у 24 часа. Повукли смо се око 6 часова 10. септембра.

Тада сам отишао на Чечаву и Клупе, а послерије ће наш батаљон кренути у Масловаре. Испричаћу и једну анегдоту из овога другог напада на Теслић.

Са штабом бригаде нашли су се сви штабови батаљона. Из 1. батаљона били су: Вељко Стојаковић и Јоцо Марја-

новић, командант и комесар, из 2. батаљона — Драгутин Ћургуз командант, Перо Ћургуз комесар, из 3. батаљона — Ђорђе Вучен, командант и Момир Капор комесар, а из 4. батаљона — Раде Кондић командант и Раде Башић, комесар. Обично се на оваквим састанцима расправљало о појединим акцијама. Штабови 1. и 3. батаљона увијек су некако били истог становишта и изражавали, понекад, и своје неслагање са оним што треба предузети. Ова два друга штаба батаљона дружичје су прихватала наређења или, како би се рекло, без поговора.

То се нарочито осјетило приликом наређења за поновни, други напад на Теслић. Ми смо опонирали. Командант бригаде Ранко Шипка, изађе са приједлогом и образложи га. Пошто је Теслић у низини и од нас према граду води једна мала низбрдица, пронаћи ћемо два, три кипера (ту се налази шумска пруга), па ћемо их натоварити балванима, на њих поставити два-три ојачана вода и пустити одозго низ брдо. Тако ћемо направити брешу у непријатељској одбрани, а са стране ове пруге кретаће се двије наше чете. То је образложено и тиме што је Теслић био ограђен бодљикавом жицом у коју је укључена струја високог напона. Ранко је веома озбиљно излагао овај свој план. Али у ријеч му упаде Душко Бојанић, замјеник команданта 1. батаљона и добаци: „Нека међеди сједају у овај кипер, моји борци неће.“ Наста тајац, а затим смијех. Душко је био електричар, па је додао да би се једино могло са дрвеним точковима. Ако је већ наређење да се напад на Теслић мора поновити, онда ћемо то извести на други начин. Прављене су неке дрвене клупе које смо пребацивали преко жичане оgrade. Било је ту и маказа за сјечење жице које су биле добро изолиране. Иначе, пошто нам први напад на Теслић није успио, просто је владао неки страх од новог напада. Није нам се ишло, јер је у првом нападу било доста мртвих и рањених. Ипак смо на концу пристали, али је отпао приједлог да се употребе кипери са балванима. Теслић ипак нисмо заузели. Стигло је наређење да се и трећи пут нападне, али се одустало. Почела је и киша. Повукли смо се са теслићког терена.

Батаљони су сада почели самостално да се крећу. Терен су добрим дијелом очистиле 5. и 12. бригада, па су се батаљони могли сами кретати по овом терену.

Крајем септембра је одлучено да пређемо преко Врбаса у Лијевче поље. Сада ћемо се поново од Теслића преко Прњавора упутити према Врбасу. Дванаеста крајишка ослободиће Котор-Варош и она ће са тога правца поћи према Лијевчу.

У Лијевче смо пошли са два задатка — да се снабдијемо храном и новим борцима, а истовремено да ликвидирамо жан-

дармеријску станицу (оружничку постају) у Разбоју, а ако будемо могли — да избијемо у Тополу и ликвидирамо и ово упориште.

Двадесет трећег септембра 1943. у ноћи прешли смо Врбас и напали Разбој. Борба је трајала читаву ноћ. Жандарми су пружали жилав отпор. У посљедњем тренутку борба за Разбој је одлучена. Пробијен је зид, а бацили смо и неку велику даску преко зида и коначно успјели ликвидирати касарну.

Послије акције на Разбој кренули смо у Лијевче. Наш батаљон је стигао до Караизоваца. Народ је излазио пред нас и радосно нас дочекивао. Частиио нас је ракијом, цигаретама, храном и другим. Дочекивао нас је као ослободиоце. Ту је одраније дјеловала партијска и омладинска организација, а у нашој бригади било је бораца са овог подручја. Задржали смо се два дана у Лијевчу. Одржали смо и конференције са народом.

Али једног дана напао нас је непријатељ. Рано изјутра, са цесте Бос. Градишка — Бања Лука кренули су тенкови са Нијемцима. Било је ту и фолксдојчера. Истовремено употријебљена је и авијација. Знаи да су нас гањали авиони и тенкови по Лијевчу, па смо се једва успјели извући и пребацити на другу страну Врбаса, одакле смо прешли у Лијевче. Били смо просто натјерани на Врбас. Имао се утисак да смо разбијени и да ћемо имати знатне губитке. Међутим, ми смо се подијелили, или боље речено, расули по групама, водовима и четама, што је тактички било боље него да смо се групно повлачили. Наишли смо на Врбас и прешли га. У веома кратком времену Јединице су се искупиле. Наш батаљон је имао 1 мртвог, 8 рањених и 3 нестала. За ове нестале касније ћемо дознати да су се негдје склонили и накнадно су стигли у батаљон.

Поред успјешне акције на Разбој и нашег присуства у Лијевчу, посебно је значајно то што се јавио велики број нових бораца. Само у наш 1. батаљон стигло је 19 нових бораца. То је у оно вријеме значило много и представљало је снагу једног вода.

Кад смо се вратили на сектор централне Босне задржали смо се око Мартинаца, према Селишту и Куновима. Ту смо имали једну акцију за сакупљање жита када смо се сукобили са четницима. Убијено је неколико четника. У пратњи 3. батаљона отпремљен је један караван ове хране у Шипраге и даље према Јајцу.

Трећег октобра 1943. године, записао сам тада у дневнику, изашле су прве „Зидне џепне новине“ у 2. чети 1. ба-

таљона. Нема спора да је то била заслуга политичког коме-сара и његовог замјеника у чети.

Десетог и 11. октобра ишли смо у акцију на воз на прузи Дервента — Добој. Рачунало се да ће се нападом на воз доћи до муниције и друге опреме. Већ смо располагали неким обавјештењима да се овом жељезничком комуникацијом транспортује муниција и оружје, али та наша обавјештења нису била тако поуздана.

Минирали смо пругу и уништили воз са 30 вагона које смо запалили. На жалост, није било ни оружја ни муниције. Заплијенили смо огромне количине меда. Било га је неколико тона. Мобилисали смо по селима сточне запреге које смо натоварили заплијењеним медом, па је дуга колона кренула слободном територијом према Прњавору и до наших пунктова у Кулаше и даље. Тога меда било је по свим нашим командама све до Јајца. Правили смо и вицевице на рачун овог меда, па смо на приредбама у „врапцу“ пјевали да смо умјесто пушака заплијенили мед.

На повратку са ове акције ишли смо са Гојакова преко села Прњавора и Сочанице, гдје смо дошли у сукоб са усташким зликовцем Антићем који је руководио усташком милицијом у једном селу. У сукобу са Антићевом усташком милицијом заробили смо неколико припадника ове непријатељске јединице.

Тринаестог и 14. октобра 1943. стигли смо у Прњавор. Ту је била припрема за смотру 11. крајишке дивизије. Смотра је одржана 17. октобра. Биле су постројене 5. и 12. крајишка и 14. средњобосанска која је као новоформирана бригада први пут била постројена у саставу дивизије.

За непуна три мјесеца потпуно смо овладали овим тереном централне Босне. Створена је и нова 14. средњобосанска бригада, а 12. крајишка је са три попуњена на четири батаљона. И 5. крајишка је добила нове борце са овог подручја. Све бригаде су имале по четири батаљона, а формиран је и Тешањско-геслићки одред, затим Мотајички и према Бањој Луци и Котор-Варошу један одред.

На овај начин смо за само три мјесеца потпуно растјерали и разбили четничке формације у централној Босни.

Вратили смо се опет на сектор Жупе, гдје смо ишли у тзв. економску акцију. Требало је да реквизирамо и откупимо храну, нарочито пшеницу, кукуруз, маст и нешто мање стоке. Основно нам је било жито и масноћа. Тако смо дошли до знатних количина ових прехранбених артикала.

Око 2. новембра 1943. изненади нас пуцњава по ноћи. Затекао сам се тада у Деветинама. Били смо на сектору Повелић — Ножићко — Мартинац. Непријатељ нас је изнена-

Пета у покрету од Шипцага према Коричанима јануара 1944. године

дио у селу Друговићи. Ту се налази православна црква и основна школа, те соколски дом. Ту је био и учитељ са којим сам играо шаха те вечери. Учитељ ми је препоручио да се распремим и легнем у кревет. Нисам се распремιο. Скинуо сам само чизме и легао. Спавао сам на сећији, нисам хтио ићи у собу. Чим сам легао зачуо сам пуцњаву. Повикаше ме наше патроле. Било ми је одмах јасно да су нас напали четници. Дотрчао је и командант батаљона Вељко Стојаковић и рекао да то нису четници. По дејству оружја оцијенили смо да су то њемачки шарци. Ни часа нисмо часили него смо јурнули напријед и разбили непријатеља. Био је то њемачки труп, састава око 50—60 војника. Заробили смо двојицу са комплетном опремом. Имали су пушке-снајперке, затим пиштоље и бомбе, а у торбама резервне ципеле. Отпремљени су за штаб бригаде.

Ми смо са прикупљеном храном брзо прешли преко цесте и продужили преко Лађеваца, Клупа и Масловара и ту предали храну за Шипраге.

Потом смо кренули у Котор-Варош, гдје смо стигли 5. новембра 1943. У току тог мјесеца било је још интересантних покрета и борби. Међутим, крајем новембра сам се разболио. Двдесетог новембра у 12 сати кренуо сам према Прњавору и тек око 19 сати по киши стигао у Лишњу. Онако мокар легао сам и заспао. Ујутро ме је пробудила дрхтавица. Одни-

јели су ме у Прњавор мислећи да је тифус, али је била упала плућа. Лежао сам у Прњавору.

Баш у то вријеме однекуд је потекла вијест да усташе, домобрани и четници спремају акцију на Прњавор. Брзо су нас евакуисали. Мене су болесна под високом температуром, вукли по неком беспућу од Прњавора до Чечаве, гдје просто није било путева. Када сам стигао у Чечаву тешко сам дошао себи. Ту сам у нашој дивизијској болници добио инјекцију за јачање рада срца. Одатле сам хитно отпремљен у Масловаре. Опорављао сам се дуже вријеме и устао сам тек 17. децембра.

У то вријеме почеле су припреме за бањалучку операцију и напад на гарнизон у Бањој Луци.

Док сам био одсутан десиле су се знатне кадровске промјене у батаљонима бригаде. Због понашања и личног живота низ наших другова изведен је пред партијске комисије, па је дошло до казни и смјењивања. Док сам био на опоравку долазио ми је руководилац политичког одјела Милош Пајковић и причао ми много тога, интересујући се да ли се слажем са кажњавањем и смјењивањем. Нисам могао ништа да му кажем. Негдје 13. децембра наишли су ти другови које смо називали „осма колона“. Пролазећи кроз Масловаре навратили су код мене да ме посјете. Изљубили смо се. Сваки је испричао шта се збило с њима. Отишли су према Јајцу на распоред Врховном штабу. Знао да су скоро сви по доласку у Јајце унапређени и упућени на више положаје у друге јединице. Командант нашег 1. батаљона касније је постао и командант једне бригаде.

Тада су са дужности команданта и комесара дивизије отишли Јосип Мажар Шоша и Жарко Згоњанин, те низ руководећих другова из бригаде и батаљона. Било је то заиста престрого.

Након оздрављења, из Масловара сам кренуо у Котор-Варош. Ту смо имали једну малу прославу. Ако се већ говори о ратним успоменама, напоменуо бих још и то да ми се 10. октобра 1943. родила кћерка која је била овдје у Котор-Варошу. Прво је била у Масловарама, па онда у Котор-Варошу те сам ради тога тамо и ишао.

Јоцо МАРЈАНОВИЋ

У прољеће 1943. године, после је четврте непријатељске офанзиве, наредбом Врховног штаба 5. бригада је ушла у састав 11. дивизије чији је командант био Јосип Мажар Шоша, а политички комесар Жарко Згоњанин.

Крајем маја бригада је била организационо и војнички спремна за покрет са Козаре ка централној Босни, у нове окршаје.

Двадесет деветог маја 1943. године, 5. бригада је кренула са Козаре, прошла изнад Подградаца, па преко Грбаваца и касно иза поноћи стигла на Романовачке косе близу непријатељског упоришта Клашњица. У свитање 30. маја заједнута је шума „Романовачке косе“ и послато обезбјеђење, како нас у току дана непријатељ не би открио а ни цивили који би прилазили шумама.

Са „Романовачких коса“, на којима смо остали цио дан без хране и воде, могло се видјети насеље Клашњице и цеста Бања Лука — Босанска Градишка, којом су се кретала моторна и запрежна возила.

У први сумрак почеле су припреме за покрет и напад на упориште Клашњице које су бранили жандарми. Овај задатак добио је 4. батаљон, док је Други био на осигурању од Бање Луке и Босанске Градишке. По добивеним задацима батаљони су кренули својим правцима и у ноћи 30. маја за непуних пола сата упориште је ликвидирано. Тиме је омогућен прелаз бригаде преко бетонског моста на десну страну Врбаса у централну Босну.

Настављајући покрет према положајима код села Деветине, у само свитање ухваћен је Лука Радић — четнички командант поздине централне Босне (брат Раде Радића, четничког војводе из Јошавке) са својом пратњом.

У току дана Лука Радић је, са још неколико својих четника кољача, стријелан.

Тог дана је бригада заузела положаје Деветина, Кокари, Вијечани. Те положаје су надлијетали непријатељски изви-

ђачки авиони и убрзо након тога, батаљони бригаде су се сукобили с јачим снагама Нијемаца, усташа, домобрана и четника.

Први батаљон водио је борбу у правцу села Кокари, Четврти према Вијечанима, а наш, 2. батаљон на прилазима Деветинама. Тог дана, предвече, борци 2. батаљона, разбијајући непријатеља од ког је заплијењен један пушкомитраљез и веће количине друге ратне опреме, ступили су у борбу с непријатељским снагама, које су нападале наш 1. и 4. батаљон и гонећи га преко Хрваћана и Поточана у правцу Прњавора, пред свануће стигли у Вршане, гдје је уморним борцима дат краћи одмор.

Борцима наше 3. чете, мјесто за одмор одабрано је испод дебелих крошњатих стабала храста, на трави.

Тиха и топла ноћ пред свануће дјеловала је на уморне борце, па су прислоњени један уз другог брзо заспали. Остали су будни само стражари. Док су се уморни борци одмарали, Жарко Губић, интендант батаљона, знајући да су борци гладни јер су од поласка са Козаре врло мало јели, трагајући по селима за храном, пронашао је моторни млин са доста кукурузног брашна и одмах ангажовао кухаре наше чете Божу и Милутина да кухају пуру.

Убрзо је свануло и указао се лијеп сунчан дан, а до полубудних бораца допирао је мирис нагорјеле пуре. Тако се одмарајући под дебелим храстовим стаблима, чекајући знак кухара Боже за доручак, од Вијечана, гдје се налазио 4. батаљон, зачуло се штектање митраљеза. Дремовни борци, још трљајући очи, брзо су прихватили оружје, послушкујући митраљеску ватру која је све јаче допирала до њих. Убрзо иза тога од Прњавора до положаја 4. батаљона почела је да туче непријатељска артиљерија. Борба се све више распламсавала, па би понека граната профијукала изнад наших храстових стабала. Борци наше чете били су окупљени код наших кухара, ишчекивајући наређење за заузимање положаја и подјелу пуре. У том часу стигли су командир и политички комесар чете Ђорђо Вучен (Вученовић) и Милан Кнежевић с наређењем штаба батаљона (Драгутин Ђургуз је био командант, Перо Ђургуз политички комесар, Раде Чекић замјеник команданта, Милан Будимир замјеник комесара) да наша чета одмах у стрељачком строју крене у правцу мјеста одакле је тукла артиљерија.

Нисмо дочекали доручак већ смо одмах кренули у сусрет непријатељској артиљерији, а наши кухари су тужна срца морали преврнути пуне казане недокухане пуре и на брзу руку кренути за нама.

У наступању нашег стрељачког строја преко неравног и ниско шумљеног терена, изнад наших глава почеле су да експлодирају артиљеријске гранате, од којих нико од бораца није рањен. Наилазећи крај сеоских кућа, људи и жене, уплашени борбом која се водила недалеко од њихових домова, излазили су пред нас и радовали се нашем доласку, нудећи нам хљеб, млијеко и ракију говорећи: „Чувајте се, народни борци, непријатељ има и топове". Не заустављајући се ми смо их поздрављали и захваљивали на понудама.

Наш стрељачки строј није наилазио на непријатељске снаге, па смо брзо савладали испресијецани терен. Пењући се уз једну нискошумовиту страну, избили смо на косу с које смо, на наше изненађење и велику радост, у долини на удаљености од око пет стотина метара угледали артиљерију, која је свом жестином још тукла положаје 4. батаљона.

Видјећи да се наш стрељачки строј неопажено привукао у бок непријатељу и близу топова, командир чете је везом преко бораца пренио наређење да се припремимо за плотунску ватру и јуриш на топове.

Убрзо након тога, на дати знак отворили смо јаку ватру. Снажним јуришем кренули смо низ голу страну према топовима. Изненађен ватром и јуришем наших бораца, непријатељ је, уз мањи покушај отпора, брзо одступио низ падине према Кулашима, остављајући топове и сву осталу ратну опрему.

Док су борци наше чете заузимали упориште са напуштеним топовима, чије су цијеви још биле топле од великог броја избачених граната, борци других чета нашег батаљона наставили су гоњење разбијеног непријатеља.

Том приликом су заплијењена три тешка топа (хаубице 1. батерије 8. артиљеријског пука) са неколико стотина граната, једна радио-станица, четири пушкомитраљеца, више пушака са неколико хиљада метака, трисетак коња, велике количине ђебади и остале ратне опреме и једна комлетна пољска кухиња са готовим ручком који су наши кухари по завршеној борби подијелили борцима. У овој борби убијено је 50, а заробљено 40 непријатељских војника и два домобранска официра, а наш батаљон је изгубио само једног борца.

Послије разбијања непријатеља, наши борци су са старим артиљерцем Милованом Плавањцем, са заплијењеним топовима код Мравице-Дренова, недалеко од Прњавора, почели да туку упоришта која су се налазила на прилазима Прњавору.

Тако су борци 5. бригаде у дводневним борбама разбили јаке непријатељске снаге, наносећи им велике губитке у

људству и ратној опреми. Народ околице Прњавора радовао се доласку и првим успјесима 5. козарске бригаде, а од тада су Нијемци, усташе и четници све више страховали од наше бригаде на терену централне Босне.

Првом половином јуна 1943. године 5. козарска бригада кренула је из Кулаша који леже на путу Прњавор — Јелах, у правцу планине Чавка и Шњеготине.

Наш 2. батаљон заузео је положаје иза Љубић-брда према Прњавору. Четрнаестог јуна у јутро 1. вод 3. чете, чији сам био политички делегат, а Миле Влајсевић Звјездан, водник, добио је задатак да осматра терен у правцу Вијачана. Остале чете су заузеле положаје у другим правцима. За осматрање терена заузет је најпогоднији положај и на њега је постављен тешки митраљез.

Лијеп и топао дан омогућио нам је да добро осматрамо терен који је био доста шумовит а било је и нешто засијаних површина.

У правцу Вијачана, на удаљености од двије хиљаде метара, уочили смо једно доста високо голо брдо, на коме су се истицала два крошњаста стабла. Брдо је окружавала шума, испресијецана дубоким јарковима. Негдје око десет сати на брду смо опазили људске фигуре, али се ни двогледом није могло установити о коме се ради. Могло се само закључити да се на брду нешто ради.

Ка том мјесту упутили смо неколико бораца са Симом Котуром. Они су установили да се на брду налазе непријатељски војници и да копају ровове.

О овоме је одмах обавјештен командир чете и штаб батаљона, па су убрзо на положај вода стигли командир и комесар чете, Ђорђо Вучен и Милан Кнежевић, с командантом нашег батаљона, Драгутином Ђургузом.

Након краћег договора донесена је одлука да се непријатељ нападне.

За напад је одређена наша 3. чета, с тим да наш 1. вод напада с лијеве, а други с десне стране голог брда. За успјешније извођење овог напада одлучено је да у њему учествује и тешки митраљез и то с мјеста на ком се већ налазио. Тешки митраљез требало је да, када се борци приближе голом брду и дођу до ивице шуме, на уговорени знак отвори јаку ватру. Послије упознавања бораца о нападу, 3. чета је по водовима кренула одређеним правцима према непријатељу. Користећи се високом шумом и дубоким јарцима, наш вод је брзо и неопажено стигао до ивице шуме, иза које се видјело голо брдо.

Распоређујући борце на ивицу шуме, и чекајући отварање ватре из тешког митраљеза, водник Звјездан успио је да ухвати једног домобрана, којег је затекао у шуми гдје чучећи бере јагоде.

Од њега смо дознали да се на брду налази око педесет домобрана са неколико Нијемаца и да су послије копања ровова сада на одмарању.

Оцијенили смо да би ово био најподеснији тренутак за напад, па смо, не чекајући уговорени знак, дали нашим борцима знак за напад. Они су отворили плотунску ватру, брзим јуришем избили на брдо и измјешали се са изненађеним непријатељем који није стигао дати отпор. У овој гужви многи непријатељски војници су искористили ситуацију, па су се дали у паничан бијег низ стрму падину западне стране шуме према Прњавору коју нису контролисале наше јединице

У нападу на ово упориште заробљено је 10, а убијен 1 непријатељски војник. Заплијењен је 1 тешки митраљез, 2 пушкомитраљеза, 30 пушака, неколико хиљада пушчаних метака, 2 коњска сампра, тридесетак шаторских крила, доста љетних војничких одијела и веће количине осталог ратног материјала. У овој борби нико од бораца нашег вода није погинуо нити је рањен.

Прикупљајући са борцима заплијењено оружје запазио сам да је читаво брдо прекопано рововима, а на самом врху био је тешки митраљез спреман за дејство.

По завршеној акцији, са заробљеним непријатељским војницима и заплијењеним оружјем кренули смо у састав своје чете. Том приликом, пролазећи крај једне сеоске куће, од сељака сам дознао да се брдо на коме се налазио непријатељ зове Клепало. Са њега се путем клепала које се налазило на стаблу на врху брда, позивао народ ради разних обавјештења.

Доласком у састав чете, заробљени непријатељски војници предати су штабу батаљона, па су већ други дан пуштени кућама. Заплијењено оружје било је посебна радост за борце.

Деветог новембра 1943. године 2. батаљон 5. бригаде затекао се у селу Појезни које се налази с лијеве стране пута од Прњавора према Јелаху.

У знак сјећања на годишњицу октобарске револуције, за борце батаљона одржана је мала свјечаност на којој је, о значају октобарске револуције, говорио Перо Ћургуз, политички комесар батаљона, а хор батаљона с дилетантском групом, под руководством политичког делегата вода треће чете

— Дуле, извео је културни програм. Отпјевано је неколико пјесама: химна „Хеј Словени“, „Партизанска“, „Јесен стиже“, „Ој Козаро“ и изведен краћи позоришни комад из партизанског живота.

Послије ове свјечаности, око 14 сати, борци нашег батаљона су по сусъежици кренули преко Љескових вода према жељезничкој прузи Добој — Дервента, на терен близу станице Руданка, у села у којима су се налазили четници Илије Малића. С његовим четницима наш батаљон се сукобио 23. јула и 23. септембра 1943. у Церовићима и Чукалима, гдје су четници имали 7 мртвих и 2 рањена.

Пут од Појезне до Љескових Вода био је врло тежак. По хладном времену, клизавом и блатњавом путу било је тешко пробијати се. Услијед густе помрчине и неравног терена, у колони је долазило до прекида везе, па се често чуо повик: „Веза — веза, лакше чело, нема везе“. Стигавши ноћу око десет сати на Љескове Воде, борцима је дат краћи одмор. Киша и снијег су престали, а уморни борци, прислоњени уз стабла дебелих букава, одмарали су се од напорног пута.

Послије одмора батаљон је поново био у покрету. По добивеним задацима, чете су кренуле у одређена села ради разбијања четника. Наша 3. чета добила је задатак да иде у Буковицу. До овог села које лежи недалеко од жељезничке станице Руданка, остало је још неколико километара стрмог и неравног терена. Село је на висоравни и сачињава га већи број малих кућа и црква која је касније служила Черкезима као упориште.

По мрклој ноћи, пролазећи крај једног потока, наишли смо на стари млин поточар из којег је допирала свјетлост. Јак шум набујалог потока и клопарање старог млина омогућили су нам да му се неопажено приближимо. Отворивши врата угледали смо четника који је, сједећи да малом трношцу, занесен буком, буљио у млински камен што је вртећи се мљео кукурузно зрно. Његова стара аустријска пушка манлихерка стајала је прислоњена уз врата. Изненађен, угледавши групу партизана, није се ни помакнуо с мјеста. Од њега смо сазнали да се зове Стево, да припада четницима Илије Малића, одређен је за мељаву жита, а остали су из његове групе на спавању по кућама у Буковици.

С ухваћеним четником кренули смо према селу. Наредили смо му да нас води по кућама у којима су спавали четници да их буди и зове по имену, наводно због покрета „бригаде“. Наше приближавање селу и лавез паса нису узнемирили четнике. Мирно су спавали не очекујући долазак партизана. Идући од куће до куће с нашим водичем, није

било тешкоћа око буђења. Одазивајући се позиву „брата Стеве“ по густој помрчини, још сањиви и трљајући очи обучени и спремни за покрет, излазили су из малих сеоских кућа и упадали равно у руке наших бораца.

На тај начин је наша чета ухватила 34 четника из такозване бригаде Илије Малића који су били наоружани пушкама и снабђевени са нешто муниције и ручних граната.

Од похватаних четника није се могло дознати гдје су то вече законачили њихов командант и остали из штаба „бригаде“.

Иза поноћи с похватаним четницима наша чета је напустила Буковицу и преко ЈБескових Вода кренула натраг у Појезну гдје смо изморени стигли око подне. Ту су нас дочекали наши кухари с топлом говеђом чорбом и са доста меса. Према похватаним четницима борци су се односили врло лијепо, јер су то били све млађи људи. С њима је вођен пријатељски разговор, упознати су са циљевима наше борбе против окупатора и осталих непријатеља наше земље. Том приликом речено је да ће им се опростити што су се као млади и заведени налазили у четничким редовима, па су позвани да остану у нашим јединицама, што су са задовољством прихватили.

Поред злочина што су их четници починили над нашим народима и борцима партизанских јединица, овакав помирљив став према овој групи четника био је само покушај штаба бригаде и нашег батаљона да се да могућност и осталим четницима да пређу у наше јединице и да скупа с нашим борцима наставе борбу за ослобађање земље.

О хватању четника и разговору који је с њима вођен обавијештен је штаб бригаде, па је 12. новембра у штаб батаљона дошао политички комесар бригаде Нико Јуринчић. Тог дана су у мали проријеђени храстов гај стигле чете и постројен батаљон. Међу постројеним борцима налазила се и група заробљених четника — њих 34. Рапорт је команданту батаљона Драгутину Ћургузу предао командир 2. чете Мирко Шиљак. Потом је политички комесар бригаде говорио о војно-политичкој ситуацији у земљи и свијету. Том приликом је истакао издајничку улогу четничких главешина: Раде Радића, Лазе Тешановића, Николе Форкапе, Илије Малића и осталих који су велика зла нанијели нашем народу и завели велик број младих људи. По завршеном говору политичког комесара бригаде, дојучерашњи четници распоређени су по четима, па су с још једним бројем новопридошних бораца положили партизанску заклетву.

Послије тога се у малом храстовом гају заорила партизанска пјесма и заиграло козарачко коло. Дојучерашње чет-

нике борци су прихватили као своје другове. С њима се разговарало и пјевало.

Тога дана увече одморни и весели борци нашег батаљона кренули су у нове акције: на рушење возова и тргање пруге између Дервенте и Добоја око станица Фоча и Јоховац, а касније на разбијању и гоњењу четника по Становима и Буковици.

За неколико дана сви из групе похватаних четника који су положили партизанску заклетву и дали обећање да ће се раме уз раме са борцима нашег батаљона борити против окупатора успјели су да неопажено побјегну. У даљим борбама које су наше јединице водиле на терену централне Босне одбјегле четнике није мимоишла заслужена казна. Многи од њих су изгубили живот као и остали издајници свог народа.

Наша 3. чета се 18. априла 1944. налазила на положајима код Укринице према Теслићу. Тог јутра, по наређењу штаба батаљона, у саставу осталих чета наставили смо пут преко Станова и Буковице према прузи Добој — Дервента. Циљ нашег покрета, како нам је саопштио штаб батаљона, био је напад на воз који је долазио од Славонског Брода. У њему се налазила ратна опрема за њемачке јединице око Сарајева.

Тај прољетни дан био је лијеп и топао. Поља и брежуљци преко којих смо се кретали мирисали су пољским цвијећем и зеленом травом, а шума и њено набубрено растиње само што нису пролистали. Борци су тога дана били посебно расположени. Дуж колоне чула се пјесма „По шумама и горама“, јер се знало да се нападом на возове, осим ратног материјала, могло наћи соли, духана, а понекад мармеладе и меда.

У колони се налазило неколико непознатих бораца. Ишли су уз запрежна кола, натоварена с неколико омањих авионских бомби које нису експлодирале приликом бомбардовања наших положаја, насеља и болница. Не питајући, закључио сам да су то диверзанти који су придодати нашем батаљону како бисмо лакше уништили воз и дошли до великог плијена.

На путу према прузи, послје подне, негдје на висовима ЈБескових Бода, наишли смо на партизане с терена источне Босне. Тада сам међу овим партизанима сусрео Хусеина Јашаревића Тутека, мог друга и познаника из Бање Луке. Сусрет је био срдачан, али кратак јер се наша колона није дуго задржавала.

Истог дана ноћу, око 22 сата, наш батаљон је стигао близу жељезничке пруге, ниже станице Руданка, па су чете

за напад на воз одмах добиле задатке. Наша 3. чета добила је задатак да, након минирања воза, ступи у напад и ликвидира пратњу.

Ради осигурања наше чете и успјешног напада, 1. чета је добила задатак да осигурава правац према жељезничкој станици Руданка, а 2. чета од станице Јоховац, јер су се тамо налазиле непријатељске снаге. Друга чета 4. батаљона имала је задатак да, по минирњу воза и ликвидирању његове пратње, помогне око извлачења заплијењене ратне опреме.

Мјесто за минирање и напад на воз одређени су ниже станице Руданка у близини села Чивчије. По добивеним упутствима чете су кренуле на положаје.

Док су диверзанти са неколико бораца постављали бомбе под жељезничке трачнице, командир чете Душан Цикота је у присуству команданта батаљона Драгутина Ћургуза, с водницима водова размјештао борце на погодна мјеста крај пруге. По обављеном послу диверзанти су остали близу постављених бомби, нестрпљиво очекујући долазак воза који је требало да наиђе око 23 сата. До његовог наилаaska борци су на брзу руку осигуравали своја мјеста од експлозије бомби. У тихој и топлој ноћи вријеме је споро пролазило, казальке наших сатова показивале су поноћ, а воза ни на помолу није било.

Брзо иза поноћи из правца Добоја од жељезничке станице Руданка зачуо се звиждук воза. Наши диверзанти брзо су се нашли на пруги код бомби и скинули им упаљаче. Трбало је пропустити све возове који долазе од Добоја према Славонском Броду.

Убрзо иза тога наишао је оклопни воз с наоружаном посадом који је контролисао жељезничку пругу Добој — Дервента, а да његова посада није могла слутити да их свега десетак метара од пруге, лежећи у граби, шаши, на камењу и трави мирно посматрају борци 5. козарске бригаде, спремајући им изненађење.

Одмах иза проласка оклопног воза диверзанти су поново, на постављене бомбе ставили упаљаче. Око нас је све било тихо и мирно, само се понекад из даљине јављао пијетао и чуо лавез паса. Топла прољетња ноћ је на уморне борце успављујуће дјеловала, тако да су почели дријемати, па их је често требало обилазити и будити.

Ту ноћ у близини обале Босне, у ишчекивању воза, борци су дочекали свануће, па смо видјели да се налазимо на доста отвореном простору и прилично удаљени од шуме. Помишљали смо да одустанемо од даљег чекања и да се повучемо прије сванућа.

У том размишљању на својим мјестима крај пруге дочекали смо 4 сата. Увелико се разданило. Убрзо иза тога, од станице Јоховац зачуо се звиждук и маневрисање локомотиве, па је одлучено да се сачека још неко вријеме. Тада смо примјетили да се 2. чета већ почела повлачити са својих положаја — правац Јоховац. У том часу видјели смо како одатле долази воз. Били смо узбуђени очекујући детонацију.

Композиција са десетак вагона брзо се приближавала. Чим је локомотива наишла на бомбе одјекнула је снажна експлозија, након које се воз зауставио. Док је из парних котлова шибала врела вода, Милован Плавањац је са својом противтенковском пушком настојао да је још више прорешета и уништи.

Расањени снажном експлозијом бомби, борци су навалили на заустављену композицију воза и без тешкоћа ликвидирали пратњу од неколико њемачких војника. Једног Нијемца ухватили смо живог.

Уплашени машиновођа, кондуктери и путници, њих око тридесет, изведени су из воза и са неколико бораца упућени у штаб батаљона који се налазио на висовима шуме недалеко од пруге. Затим смо брзо поотварали теретне вагоне, од којих су два била пуна нових ципела, а остали њемачке одјеће (шињели, блузе, хлаче везане по десет комада) и друге робе.

Док су једни истоварили вагоне, борци 2. чете 4. батаљона носили су одјећу преко једне равнице према шуми, гдје су се налазили другови за преузимање ратног плијена са запрежним колима.

Заплијењена роба је избацивана и преношена врло брзо.*

* У овој акцији заплењене су знатне количине војне одјеће:

„Достављамо Вам извјештај о акцији на прузи која се извела у ншн 18/19 о.м. Уништен је непријатељски воз од 14 вагона као и локомотива. У борби заробљено је 4 домобрана, 3 жељезничара, а убијено 5 непријатељских војника, од којих су два њемачка официра. Заробљене су ствари и то (заробљени материјал):

- 1 пуш. мптраљез
- 7 пушака
- 2 стројнице
- 4 пиштоља
- 136 шињела
- 670 копорана
- 770 хлача
- 320 ципела (пари)
- 250 кошуља
- 150 чарапа (пари)
- 40 опасача

Након извјесног времена иза минарања воза, извлачење већих количина одјеће онемогућила је непријатељска интервенција која је услиједила уз пругу, од станице Јоховац.

Пега у покрету — источна Босна, август 1944. године

Пошто је воз срушен између непријатељског упоришта Руданке и Которског, која су упоришта близу једни других, а воз је избачен из трачница у 6 сати и 20 минута ујутру и на интервенцију непријатеља није се могао сав материјал евакуисати. Остатак материјала у возу запаљен је и уништен.

Упућујемо Вам заробљене домобране као и жељезничаре."

(Извод из Извјештаја 5. крајишке НОУ козарске бригаде од 20. IV 1944. године).

Видјећи да куршуми све гушће обасипају воз и да се више у њему не можемо задржавати, на брзу руку смо вагоне и преосталу робу запалили и по наређењу командира нете одмах напустили вагоне.

Повлачећи се према шуми пред непријатељским снагама које су се приближавале минираном и запаљеном возу, успјели смо прикупити нешто одјеће која је била расута путем, приликом преношења. Већих тешкоћа око изласка на висове шуме нисмо имали, јер непријатељ није наступао за нама.

Ту ноћ лежећи крај пруге и ишчекујући воз више од шест сати, борци су изгубили стрпљење, али доласком у састав батаљона били су сви задовољни, јер је наша упорност уродила плодом. Уништена је још једна локомотива, убијено неколико њемачких војника и заплијењене велике количине војне одјеће и осталог материјала, а од наших бораца нико није рањен.

Прије напуштања овог подручја штаб батаљона је пустио кућама све путнике из воза. Били су веома уплашени од снажне експлозије на локомотиви, али им је било драго што су имали прилике видјети партизане. Од њих смо сазнали да су на жељезничкој станици Јоховац од поноћи чекали на полазак воза за Сарајево.

Тог јутра, по повратку наших чета на раније положаје, сва шума је пролистала, птице су цвркулале, па нам је кретање било још драже.

Нашим проласком кроз села, многи сељани почели су да напуштају своје куће, мислећи да смо њемачка војска. На себи смо, од раније наше одјеће, имали само капе партизанке (остало је била њемачка униформа), па смо имали тешкоћа око смиревања људи и доказивања да смо партизани.

Тако су борци 5. козарске бригаде у јутро 19. априла 1944. забиљежили још једну од својих значајних акција.

Мустафа КУШМИЋ - Дуле

КАЖЊАВАЊЕ УБИЦА др МЛАДЕНА СТОЈАНОВИЋА

Крајем маја 1943. године, 5. бригада напушта терен Козаре и одлази у централну Босну. Врбас је форсиран ноћу у Клашњицама. Мост је бранила једна сатнија домобрана и нешто жандарма. Десну обалу Врбаса контролисале су мање снаге четника. То за бригаду, каква је била Пета, није представљало никакав проблем. По преласку Врбаса бригада се кретала цестом Бањалука — Прњавор. На челу колоне био је 1. батаљон. У првим јутарњим часовима, у кућама поред цесте, заробљено је неколико десетина четника. Све се завршавало брзо. Отпора није било. Сви су били збуњени и нису вјеровали да се ради о партизанима. Мислили су да се то неко од њихових шали. И тако је трајало неколико километара у току кретања. Доласком у село Деветине, удаљено од Клашњица око 10 км у једној кући код школе заробљен је штаб Луке Радића са цјелокупним обезбјеђењем, које је бројало 25 четника. Укупно са штабом било их је око 30. Старјешина обезбјеђења био је неки Љубан Зец, трговачки помоћник. Сам Радић ухваћен је на спавању. Када је један од наших другова захтјевао да се дигне и пође с њим (наши су били у домобранским униформама), Радић је одговорио: „Жалићу се њемачкој команди у Бања Луци на ваше поступке. Мени је обећано да ме нико неће узнемиравати. Ја сам задужен да овдје будем са сједиштем“. Када је дознао да су партизани, да је читав штаб заробљен, дуго није могао да проговори. Личио је на неког непокретног болесника. Спроведен је у штаб бригаде и након саслушања стријељан. Тако је поступљено и са Зецом и још неколико кољаша, док су остали пуштени кућама.

Касније, готово сваки дан, јединице бригаде су се сукобљавале са четничким групама које су пратиле покрет бригаде и припуцавале на њене поједине дијелове. Јачих сукоба није било.

Крајем јула, у Шибовској код Прњавора, 1. батаљон се изненада сукобио са четницима Раде Радића. Борба је била

кратка, али оштра. Најтеже је било 3. чети која није имала довољно муниције. Поред тога, терен није био погодан за борбу. Са четом је био Јоцо Марјановић, комесар батаљона. У једном тренутку чета се покушала повући у гај више села који је био нешто погоднији за борбу. Међутим, четници су то схватили да се одступа са положаја, па су отворили јаку ватру и почели да јуришају. Комесар батаљона, видјевши озбиљну ситуацију, наредио је чети да се врати и изврши јуриш на четнике. Чета се вратила, али јуриш није био јединствен због недостатка муниције, па је поново командовао: „Комунисти и скојевци напријед — јуриш!“ Сви су као један јурнули на четнике. Више није требала команда. Чета је растурила четнике борбом прса у прса, заплијенила један митраљез и неколико пушака. Настало је опште бјежање четника уз велике губитке.

Послије пуних пет мјесеци крстарења бригаде по централној Босни, четничке снаге су дошле у стање расула. Јединице бригаде су их толико разбиле да се више нису могли средити и представљати неку оружану снагу. Јављале су се мање групе окорјелих издајника који су настојали да се склоне на мјеста са којих могу наставити свој издајнички рад.

Средином октобра исте године бригада је изводила акције на четничке гупе на широј просторији: Вијачани, Вршани, Деветине, Бошковићи, Клашњица, Кадињани. У том захвату убијено је 10 и заробљено 20 четника. Међу заробљеним био је и поручник Марко Ћетојевић, обавјештајац. Његов пратилац био је Илија Борчић. Обојица су припадали групи која је учествовала у ликвидацији рањених пролетера у Јошавки, када је убијен и Младен Стојановић. Код Ћетојевића је нађена кожна торбица Младена Стојановића. Торбицу је препознао Ранко Шипка, командант бригаде. На саслушању су признали да су учествовали у покољу пролетера у Јошавки. Открили су и остале учеснике у нападу на пролетере. Након саслушања стријељани су. Материјал није сачуван.

Послије ове акције командант бригаде, Ранко Шипка, кратко је саопштио својим друговима: „До сада смо учинили пуно. Дошли су на ред кољаши из Јошавке. Они су, као што знамо, поклали наше рањене пролетере и са њима рањеног Младена. Код заробљених је нађена Младенова кожна торбица. То значи да су четнички бандити потпуно разбијени. Њиховој издајничкој дјелатности дошао је крај. У то више нема сумње“.

Борце је обрадовала вијест да су ухваћени кољаши команданта Младена и кажњени. Многи су жељели да виде

Група бораца 5. крајишке бригаде у централној Босни

Младену торбицу. Код многих је ово подстакло и оживјело сјећања на Младена. Причали смо о њему доста дуго. И ја сам испричао једну причу о сусрету са др Младеном прије рата.

Негдје у прољеће 1935. године први пут сам се сусрео са др Младеном Стојановићем у његовој кући у Приједору. Био сам слабуњав и болестан, па ме мој ујак Никола Брдар из Марина одвео Младену, свом добром пријатељу. Мада је у Приједору у то вријеме било још љекара, о њима се јако мало знало, а о Младену је знало широм Крајине.

Код Младена смо затекли неколико грађана из Приједора и Поткозарја који су чекали на преглед. По завршеном прегледу повео је разговор са пацијентима. Питао их је како живе, каквог су имовног стања, а сељаци колико има сиромашних у њиховим селима, како се издржавају, како се према њима односе имућнији сељаци и о чему се највише прича на селу. Затим се интересовао како се жандарми понашају на селу, шта их највише интересује, код кога се најчешће задржавају, како се понашају шумари у погледу чувања шуме, објашњавајући да шуме треба чувати и да и сами чине што је могуће да се избјегне непотребна сјеча. Надаље се интересовао колико домаћинстава броје њихова села, какво је здравствено стање, какво је стање у сусједним селима и како им се школују дјеца.

Разговор се водио у једној собици. Окружен нама, Младен је иушио на своју омиљену лулу и слушао одговоре. Пацијенти су износили тешкоће и причали управо о оном што га је највише интересовало. Када је разговор био готов, примио је новац од два-три имућна човјека. Остале је посавјетовао како да се лијече и на што треба нарочито да обрате нажњу, одбијајући да прими од њих накнаду за преглед. Када су пацијенти вршили притисак на њега да прими новац, он им је смјешкајући се одговорио: „Чувајте ви себе и своје здравље, лако је за мене, имам ја пара за своје потребе. Камо среће да су и ваши услови бољи, да и ви имате све што вам је потребно за живот. Али доћи ће једном крај и тим вашим тешкоћама. Стрпите се. Доћи ће једном дан када ћемо се сви боље осјећати и љепше живјети. Овако не може остати". Када су му неки на крају ипак хтјели да угурају новац у џеп, касмијани доктор их је одбио додајући: „Чини ми се да се ми још недовољно познајемо. Али, доћи ће дан када ћемо се боље познавати". На растанку се руковао са свима, испоручујући поздраве својим пријатељима и познаницима из њихових села.

Дирљив је још један тренутак из тог мог првог сусрета са легендарним херојем Младеном. Једном од пацијената, јако сиромашном човјеку, Младен је објашњавао како треба да се лијечи и кад треба поново да дође на преглед. Пацијент га је пажљиво слушао и готово са пуним очима суза изјавио да нема новца за лијекове. Младен га је мирно погледао и рекао да поново дође на преглед, дајући му потребну количину новца да купи лијекове. Пацијент му захвали, поздравив се и оде. Када су пацијенти отишли, Младен је обрати мом ујаку: „Видиш, Никола, овако је код мене скоро сваки дан. Жао ми је тих сиромаша и схватам њихов положај. На жалост, тако не гледају други. Мени се на мој такав однос према њима упућују примједбе. Ваљда зато што и ја као и они не настојим да се обогатим на рачун тих сиромашних људи. У самом Приједору има много сиромашних. И њима је тешко, можда теже него оним на селу".

Касније сам годинама одлазио на контролне прегледе код Младена и увјек сам видио исту слику. Такав однос према људима, а посебно према сиромасима, нисам могао себи објаснити, па сам тражио од старијих објашњење. Кроз све своје ставове према људима он је увијек наглашавао и могућност скорог рјешења и изласка из тешке ситуације, указујући на потребу јединства међу људима. Таква његова активност посебно је била уочљива пред сам рат. Без икаквог страха од режима он је отворено говорио својим познаницима да је рат неизбежан, да ће режим пропасти и да на-

роду пријети велика опасност. Савјетовао је људе да се не удаљавају једни од других, да не праве разлике ко припада овој или оној народности и да само правилан однос може помоћи да се тешкоће савладају лакше, те да је то нарочито важно ако до рата дође.

Почетком 1941. године, па све до хапшења био је посебно активан у објашњавању опасности која долази од фашизма. Указивао је и на опасност од издајника који ће се јавити у таквој ситуацији и на потребу за јединством народа. Тада се често могло чути да помиње Комунистичку партију Југославије и њену бригу за судбину народа. Поред разних личних контаката са својим познаницима и пријатељима, одржавао је и писмене везе са појединцима и тако их упозоравао на све што долази заједно са фашистима. Од многобројних писама које је слао из града у село, имао сам част да и ја однесем таква два писма, маја и јуна 1941. године, Жарку Згоњанину из Горње Драготиње, рударском раднику, једном од организатора устанка на Козари.* Када сам примио прво писмо, пошто ме је већ добро познавао, објаснио ми је како ћу из града изаћи, говорећи: „Писмо је за Жарка Згоњанина. Ако њега нема можеш га дати Јови Брдару из истог села. У случају да нешто буде у току пута до Жарка, писмо предај ЈБубану Слијепчевићу који ради у општини Брезичани. Писмо се не смије изгубити, мора доћи у руке Жарка Згоњанина." На моју срећу све се добро завршило и без неких тешкоћа писмо сам предао Жарку. Погледао ме је и запитао гдје је Младен. Рекао сам да је Младен кући и да сам ја био код њега на прегледу. Писмо је пажљиво прочитао и очито расположен мени објаснио: „За ово што ти је дао Младен не говори ником. Ако те неко пита гдје сам ја, кажи да ме ниси видео. Све ћу ти објаснити касније, а сада журим на једно мјесто". Када сам донио и друго писмо онда ми је све објаснио о устанку, сакупљању оружја и муниције, али ми је скренуо пажњу да о томе ником ништа не говорим док ми он

* Младенова писма и њихова садржина, упућена Жарку одмах по доласку фашиста на власт, нису ми била позната. Схватио сам да су јако важна и да их је Жарко са посебном пажњом читао. То се могло запазити и по његовом понашању касније и његовом објашњавању настале ситуације. Ево како сам ја то осјетио и видео:

Био је мајски дан 1941. године. Хладан и пун туге за изгубљеном слободом, прегаженом домовином. Све је мирисало на дим и барут, на велика страдања. Још се понеки војник, без оружја, кретао кроз села, тражећи сигурнији пут до родног мјеста. Сви су то тужно гледали и уздисали. Усташке власти пријете и врше притисак на народ да преда оружје и војну опрему. Народ се нашао у чуду. Сваки дан све теже и опасније.

не каже када, коме и како то објаснити. Схватио сам озбиљност свега тога и ником нисам рекао ништа све док није било вријеме за то.

У данима устанка, код народа Поткозарја владало је велико интересовање за судбину Младена. Знали су да је био ухапшен, али нису знали шта се касније десило. Када су видјели Младена под оружјем, њиховој радости није било краја. Онда је свима било јасно да је Младен у Козари и да руководи борбом против фашиста. И тада је био насмијан као и раније и држао у зубима ону исту лулу преко које је са многим од њих разговарао небројено пута. Гдје се год појавио народ га је одушевљено дочекивао и пажљиво слушао сваку његову ријеч. Младен је, ако се тако може рећи, био сав уграђен у своје Поткозарје. Знао је да воли и осваја људе и зато је био вољен и цијењен изнад свега. Тада се често чуло међу људима како понављају ону Младенову честу реченицу: „Доћи ће вријеме када ћемо се боље познавати“.

У таквој ситуацији, пуне неизвјесности шта ће се догодити сјутра, Жарко је смјело кренуо на деликатан задатак — објашњавање збивања у то вријеме. Поред осталог, гдје је год стигао, говорио је људима да усташким властима не треба предавати исправно оружје већ оштећено — неисправно, јер ће ускоро затребати. За војну опрему бивше југословенске војске говорио је да усташе не могу знати право стање о томе, да треба задржати и ставити на сигурно мјесто све што је могуће и да је то нужна потреба. То је имовина нашег народа, говорио је Жарко, а не окупатора и његових слугу. Било је у томе успјеха, јер су сви храбрији понешто задржали. То је била огромна корист у данима устанка а и касније, током формирања оружаних јединица 1941. године.

Почетком јуна, када су усташе почеле хапсити поједине чланове Партије и друге напредније људе, Жарко је објашњавао да се треба склањати у шуме и не слушати лажна обећања народу, да је то све варка и да од усташке власти не треба очекивати ништа корисно за народ. Што се ближио дан напада на Совјетски Савез, усташе су се све грубље понашале, па је Жарко са Савом Кесаром ишао од куће до куће и тако објашњавао ситуацију, припремајући се за устанак. У тим објашњењима су обојица били кратки, тражећи од сваког способног да на знак за устанак буде спреман и да се најхитније јави на зборно мјесто с оружјем којим располаже. На будност је сваком посебно скренута пажња, како усташке власти не би дознале за припрему устанка. Разум је владао међу људима. Видјели су опасност која им пријети и сви су били као један.

Када су дошли другови из Приједора — Јоцо Марјановић, Рајко Радетић (обојица студенти) и други, припреме устанка биле су брже, тако да је све било у ишчекивању знака за почетак. Ради тога је у Горњој Драготињи одржан и један проширени састанак на коме су прецизирани наредни задаци. Састанком је руководио Жарко, уз присуство Јоце и Рајка. Тада су дата задужења ко, када и с ким одлази на који задатак. Поред осталог, Жарко је задужио неколико људи да буду на прихватним мјестима, како би сви другови из градова и других мјеста лакше и сигурније стигли на своја мјеста. Све је текло како треба. Сви су били задовољни што могу узети учешћа у тим тешким и незаборавним данима. Нико није страховао од смрти. Сви су жељели слободу и били спремни на велике жртве.

Интензивне припреме и рад са становништвом уродили су плодом. Нарочито се то осјетило првог дана устанка, када су се сви мушкарци одазвали позиву и чврсто стали један уз другог, спремни да изврше све задатке који се пред њих поставе. Никада у животу нисам видио веселије и расположене људе за тако деликатан задатак као тог првог дана.

На зборно мјесто у село Марини прво су дошли Жарко и Саво, наоружани, а касније сви остали. За пола сата сакупило се око двеста способних људи само из Марина. Одатле се кренуло у Г. Драготињу на зборно мјесто, а касније на акцију у рејону жељезничке станице Г. Драготиња.

Прије поласка на прву акцију, негдје око 11 сати, Жарко се обратио устаницима слиједећим ријечима:

„Драги другови, дошао је час када се наш народ дигао на устанак против мрачног фашизма и његових слугу, који су својим терором запријетили уништење нашег народа. Фашизам је довео читаво човјечанство у тежак положај. Читава Европа пати од фашистичког терора. Прије извјесног времена извршен је напад на Совјетски Савез, али је то узалудан напад. Његови планови ће пропасти. Народ неће да трпи терор. Наш је задатак да кренемо у борбу за своје ослобођење, јер наша борба је уједно и помоћ Совјетском Савезу и свим онима који се боре против фашизма. Младен Стојановић, кога сви добро познајемо, већ је у Козари. Са њиме је на стотине бораца. Нама је поручио да кренемо у борбу и да тучемо проклете фашисте. Нашом борбом руководи Комунистичка партија Југославије“.

Послије тога извршен је покрет у правцу жељезничке станице Г. Драготиња. Жарко је узјашао коња и кренуо у село Прусце да би се нашао са Шошом који је руководио устанком у селима око рудника ЈБешљани. Вратио се прије почетка наше акције и преузео руковођење. Вранић, пошу-

мљени дио око станице, пун је био народа, наоружаних људи. Акција је почела. Почетак је успјешан. Пруга је прекинута, мостови порушени. За кратко вријеме је онеспособљено више од два километра пруге и цесте. Сви покушаји усташа да спријече нашу акцију били су узалудни. Тако је скоро непрекидно вођена борба са фашистима пуна три дана. Непријатељ је наступао са два правца — од Приједора и Босанског Новог. Поред тога што је довлачио свјеже снаге возом, надирао је и оклопним снагама, али му све то није помогло, па је претрпио озбиљне губитке. Заплијењен је већи број пушака, пиштоља, муниције и осталог материјала. Први сукоби били су охрабрујући за устанике. У једном јачем притиску са оба правца нестало је муниције и неки од другова почели су да се повлаче. Жарко и Саво су то примјетили и јурнули на усташе. Жарко се тада, бацајући капут са себе, обратио својим друговима: „Другови, нема одступања, за мном напријед!“ Настао је општи јуриш и усташе су одбијене. Заплијењено је 6 пушака, 3 пиштоља и неколико стотина метака. Убијено је 7 усташа и 1 заробљен, а више рањено. Нешто касније поново је наишао воз са усташама из Приједора и жестоко почео тући наш положај. Док је Жарко обилазио устанике на једном дијелу положаја, Саво је са неколико другова направио засједу. Настала је огорчена борба. Усташе нису смјеле изаћи из воза. Борци су већ били при крају са муницијом, што се осјећало и по дејству. Саво је борбу прихватио сам, јер је имао још муниције код себ^а. На том мјесту остао је све док није успио вратити воз са усташама. Тако је успјешно завршена још једна акција тог дана. Тако се успјешно завршавала свака Жаркова акција.

Касније, сређивање редова устаника у праве оружане јединице био је један од главних задатака. Радило се дан-ноћ и нико није био уморан. Све је било на задатку, од мушкарца до дјетета и старца.

Септембра 1941. долази Младен у Марине да види каранске борце. Био је задовољан свим оним што је до тада учињено. Похвалио је рад и одао пуно признање руководству и народу који је у свему био јединствен. То је јавно истакао на збору у Маринима.

Милан КЕСАР

Под крај маја 1943. године 5. крајишка НОУ козарска бригада кренула је са Козаре на далеки ратни пут у правцу средње Босне. Тромјесечни боравак на Козари много је значио за борце. Бригада је имала три батаљона — 1, 2. и 4. батаљон, док је 3. батаљон остао у Подгрмечу и послужио као језгро за формирање 12. крајишке бригаде. Тек по преласку у централну Босну услиједиће опет формирање 3. батаљона, тако да ће бригада имати четири батаљона.

Бригада је кренула обронцима Козаре и спуштала се према Клашњицама. Четврти батаљон са командантом Радом Кондићем, имао је задатак да ликвидира посаду у Клашњицама и тако омогући јединицама бригаде прелазак преко Врбаса. Очекивало се да ће непријатељска посада пружити јачи отпор. Мало пушкарања, а затим се све смирило. Кренули смо муњевито преко моста и кроз Клашњице провели батаљоне.

По преласку у централну Босну кренули смо у Деветине удаљене десетак километара од Клашњица. У Деветинама смо распоређени по батаљонима и четама у засеоцима. Ту је требало да се одморимо и да нешто поједемо. Кухали смо скроб од кукурузног брашна. Негдје око дванаест сати чуло се пушкарање према Клашњицама. Био је то сукоб са једном четничком јединицом. У сукобу са четницима, поред жртава које смо им нанијели, заплијенили смо и 2 пушкомитраљеза. Ухваћен је и Лука Радић, командант позадине у штабу босанских четничких одреда.

Дознали смо да су Нијемци и четници планирали заједнички напад на нашу бригаду. Њемачке снаге, према плану, требало је да нас дочекају са чела, на комуникацији Деветине — Прњавор, док су четници имали задатак да нас нападну с леђа, од Клашњица, са правца одакле смо у току ноћи дошли. Захваљујући томе што смо имали добро обезбјеђење, истурене патроле и заштитнице, покрет непријатеља је благовремено откривен.

Командант бригаде Ранко Шипка веома брзо је развио два батаљона који су у стрељачком строју кренули у сусрет Нијемцима. Дошло је до оштрог сукоба. Са нашом 2. четом добио сам задатак да се провучем кроз неку долину и с леђа нападнем Нијемце. Најжешћа борба водила се на правцу 1. батаљона. И поред жртава које смо имали, њемачке снаге су разбијене. На нашој страни било је десетак мртвих и рањених.

Нашли смо се ускоро према Прњавору на обронцима планине Љубић у селу Вијачанима. Већ првих дана нашег боравка непријатељ је предузео покрет са задатком да нас уништи. Била је то једна домобранска јединица. Сукобили смо се и у жестокој борби разбили непријатеља. Заплијенили смо топове које смо окренули према Прњавору. Истина, нисмо имали вјештих артиљераца, али према ономе колико су знали, наши партизански артиљерци успјешно су тукли Прњавор из топова. Све је то код непријатеља створило утицај о нашој снази и добро организованом партизанској јединици.

Морам напоменути да нам је у прво вријеме било веома тешко да створимо повјерење код народа. Било је случајева да су мјештани бјежали, просто се склањали када смо наилазили. Нису још били довољно обавјештени о нама као Народноослободилачкој војсци, а четничка и друга непријатељска пропаганда биле су прије нашег доласка веома утицајне. Четници су ширили пропаганду о томе како наступају Турци који кољу српски народ. Тешко је било у прво вријеме ступити у контакт с народом, јер нас је избјегавао. То је било најтеже. Теже чак и од борби са непријатељем. Било нам је необично што смо отишли са Козаре, што смо се растали од нашега народа, али смо се постепено, рекао бих врло брзо, саживјели са ситуацијом.

Било је и нерасположења. Борци нису били одушевљени борбама са четницима. А разлог је био једноставан. Говорили су како треба да падну с ногу док убију или заробе понеког четника. Четници су бјежали и пошто су познавали терен, успјешно су се скривали тако да их је тешко било хватати. То нашим борцима као да није била борба и није им чинило задовољство као борба с Нијемцима, усташама и домобранима, гдје се може доћи до доброг наоружања, одјеће, обуће и другог ратног материјала.

Иначе, наш задатак је био да разбијемо не само четничке формације, него и њихову власт на терену. У селима су постојали кнезови, затим општине и други органи власти какви су били прије рата. Након извјесног времена разбили смо четнички утицај око Прњавора и Мотајице. Иза тога смо кре-

нули на разбијање снага четничког команданта Раде Радића. Бригада се налазила на сектору Шњеготина — Дубраве — Бранешци — Вијачани. Одавде смо дејствовали према Јошавки. Борци су радо ишли у акцију на четничке снаге на овом сектору, желећи да се освете за убиство првог команданта нашег Козарског одреда др Младена Стојановића, кога су четници у прољеће 1942. године мучки убили у Јошавки.

У том покрету 2. батаљон се налазио на челу бригаде, а наша 2. чета у улози претходнице. Прешли смо преко планине Чавке. При преласку сам примјетио неку колону. Оцијенио сам да се ради о Нијемцима. Бригада се налазила на краћем одмору, док се наша чета кретала јер је била у претходници. Обавејестио сам команданта батаљона Драгутина Ћургуза да се пред нама налази једна њемачка колона. Предложио сам да је нападнемо.

Док сам разговарао са командантом Ћургузом примјетили смо и другу њемачку колону. Командант бригаде, сазнавши за њемачку јединицу пред нама, одобрио је да се нападне и истовремено као појачање упутио је и 3. батаљон са командантом Млађом Обрадовићем који је одређен да нас штити, јер се могло очекивати да Нијемцима пристигне помоћ.

Наше двије чете — 2. и 3. убачене су између двије њемачке колоне, претходнице и главнине. Када су стигли код једне шуме Нијемци су дали одмор. Претходница је била на једном вису, а главнина доље у дубини. Нису нас примјетили. Кретали смо се полако у стрељачком строју. Привукли смо се доста близу према Нијемцима који су били на једном пропланку. Раскомотили су се, одложили оружје, пустили коње и одмарали се. Пошто смо се налазили на блиском одстојању отворили смо плотунску паљбу. Нијемци су били збуњени. Нису могли да се снађу. Пало их је много.

Једна њемачка колона која је била напријед покушала је да пружи помоћ. Натјерали су војнике да се враћају и да ступају у борбу. Њемачки официри убијали су војнике који су покушали да бјеже. Када се борба распламсала саигла је наша 1. чета са Сретом Ђенадијом на челу и одмах ступила у борбу дејствујући у непријатељски десни бок.

Стигли смо на мјесто гдје је разбијена њемачка јединица. Хтјели смо да извлачимо плијен. Ту су се налазили и топови. И тек што смо отпочели евакуацију плијена, непријатељ је почео да нас туче с леђа. На том правцу налазио се наш 3. батаљон, али су Нијемци извршили притисак и продрли према нама. Морали смо да се извучемо.

У овој борби било је неколико рањених и два погинула борца. Колико се сјећам, ту је погинуо Ратко Буразор, из

моје чете. И у 3. чети погинуо је један борац, а било је и рањених. Био сам у непосредној близини када је из моје чете погинуо Буразор.

Извукли смо се на једно узвишење. Ту смо нашли команданта бригаде Ранка Шипку. Био је тужан, нерасположен. Обратио ми се ријечима: „Мирко, гдје ти је чета?" Показао сам му да се чета налази у покрету према нама. Иначе, Ранко је помислио да смо имали велике губитке и зато се забринуо. Тек када је сазнао колико смо имали рањених и погинулих, смирио се и орасположио. Чете су се у мањим колонама успјешно извукле и стигле на мјесто гдје се налазила главнина.

Одавде смо кренули према Јошавки да гонимо четнике, што је био главни задатак бригаде. На сектору Јаворана тукли смо се са њима. Нису то биле јаче борбе, јер су четници углавном бјежали. Извјестан број смо заробили, али највише је побјегло.

На овом подручју око Јаворана задржали смо се петнаестак дана. Послије извјесног времена вратили смо се према Прњавору.

Бригада је највише била у покрету. Свакодневно је водила борбе. Иначе, и цивилно становништво почело је да нам прилази, није се више плашило као првих дана. Посебно је позитивно на становништво утицала она борба када смо разбили Нијемце на Чавки. Имали су много жртава, па су и сељаци најтерали да возе мртве. Чак су сахранили нашу двојицу погинулих бораца и указали им почаст према обичају тога народа.

Послије нашег кратког боравка четници су добрим дијелом разбијени. Нису били спремни да ступају са нама у сукоб. Уколико би се одлучили да се боре против нас, то је било у садејству са Нијемцима, усташама и домобранима.

Под крај 1943. године именован сам за команданта 1. батаљона 5. крајишке бригаде. Комесар батаљона био је Јоцо Марјановић, а његов замјеник Ђуро Ђурица, док је замјеник команданта био Драган Милашин.

Једна од тежих акција батаљона био је напад на Траписте. Било је то у склопу напада наших снага на непријатељски гарнизон у Бањој Луци.* Неколико дана смо се при-

* О овим борбама записано је у извјештају штаба 11. НОУ дивизије:

„Снаге V КНОУ бригаде. Тачно у 22 часа I батаљон ове бригаде, појачан са двије чете II батаљона, напао је непријатељско упориште — Траписте. Упориште је бранило 200—250 непријатељских војника, углавном Нијемаца, попуњени са нешто усташа и СС-оваца. Једшш наглим продором кроз калију зида од манастира, а и преко самог

премали за ову операцију. Командант бригаде детаљно је обавјестио све батаљоне о задатку бригаде, затим о улози и задацима свакога батаљона. Били смо упознати и о задацима осталих наших јединица.

Наш 1. батаљон добио је задатак да нападне блок зграда у Трапистима и да заузме мост на Врбасу. Други батаљон је имао задатак да напада лијево од нас. Знали смо да су зграде у Трапистима ограђене веома дебелим високим зидом. Главни прилази су добро брањени.

Требало је извршити добре припреме, снабдјети се материјалом и алатом — експлозивом, маказама за сјечење жице, набавити разне бркље и мердевине за евентуално пењање на зидове, те конопце и ланце. Планирали смо да митраљеском ватром тучемо по капијама, а за то вријеме да се

ида, наше јединице успјеле су у првом налету да потисну из првих јако природно утврђених кућа непријатеља и да их заузму. Послије овога продора непријатељ се још више прибира и борба сада постаје жилава и упорна. Непријатељ брани сваку кућу, које су по свом саставу и самом емјештају врло повољне за одбрану. Неке куће спојене су са великим и добро правилним подземним ходницима, званим катакомбе, тако да су се у извјесним моментима водиле борбе и по самим ходницима испод земље. Наши борци одлучно су ријешили да се непријатељ мора протјерати. Борба се води по собама и кућама, свом жестином цијелу ноћ, када ипак под јаким притиском наших пушкомитраљезаца, бомбашких скупина, бензинских флаша, малих бацача и топа „Пито“ непријатељ је морао да капитулира. Најжилавија битка вођена је у самим Трапистима за парни млин, гдје се је непријатељ организовао и давао најјачи отпор. На јуриш наши борци улетјели су у саму зграду и са бензинским флашама и минама ликвидирали и запалили зграду. Једном дијелу непријатеља успјело је да се кроз прозор пребаци и да пребјегне преко моста. У самом граду Трапистима спаљена је зграда, парни млин и електрична централа, а непријатељ је такође свјетлећим метцима, односно запаљивим, запалио двије зграде. Борба се наставља за мостобран. У току ноћи док је вођена борба за сам самостан Траписта непријатељ је организовао одбрану мостобрана, запосједнувши све тврде куће и ровове на лијевој обали Врбаса, доукавши и два тенка као појачање. Сви наши покушаји, а којих је било маса, да продremo преко моста — пропали су. Борци су били спремни, а то су и чинили, да учине све. Цио овај дан вођене су борбе за мостобран и са тенковима. Противтенковске пушке, које су гађале на отстојању од 50 метара, имале су одличне погодке по свим дијеловима тенка, али ипак нису били уништени. Вршени су јуриши преко моста под заштитом аутоматског оружја, гдје је једној чети успјело да под кишом непријатељских зрна прелети мост, са којом се налазио и командант бригаде, мој друг Ранко, али је непријатељ ипак успио помоћу тенкова да их баци назад. Све чамце, који су се налазили у близини Траписта, непријатељ је био уништио. Помоћу сплавова које смо били направили имали смо намјеру да извршимо десант преко Врбаса, али је било безуспјешно.

IV батаљон исте бригаде имао је у задатак да се још у току ноћи преко компе на комсолама пребаци преко Врбаса, са задатком продирања и освајања парне пилане и продирања према Логору на Врбасу

привучемо до зидова и њиховим рушењем или преласком уђемо у Траписте.

Кад смо били близу Траписта упутило смо неколико бораца да пронађу и заробе непријатељског војника. Привукли су се на подесно мјесто, на цести која је водила према магацинима. Успјели су да ухвате непријатељску патролу која је обилазила стражарска мјеста. Добијени су знаци распознавања.

Након што смо дошли до непријатељских знакова распознавања, наш план је потпуно измијењен. Одредили смо групе за напад. Сваки вођа групе добио је истовремено и знаке распознавања непријатеља. Задатак им је био да уђу на капију у Траписте. Сјећам се да је на челу једне групе био десетар Јешић. Приликом приласка стражару на капији помоћу знакова распознавања споразумјели су се. Међутим, стражару је било сумњиво што је иза Јешића примјетио

и центру града. Само пребацивање није извршено у току ноћи, иако су постојале могућности, захваљујући неиницијативности руководиоца. Пред саму зору ипак се је успјело са двије чете пребацити на лијеву обалу Врбаса и то под самом ватром непријатеља, јер је исти био, вјероватно, у току ноћи обавјештен о нашим намјерама. Чете које су се пребациле, а већ је био дан, енергично су наступале према пилани, гдје су за кратко вријеме успјеле да очисте пилану. Даљње наступање према Логору било је немогуће. У самој пилани убијено је око 40 непријатељских војника и официра. На том дијелу града Бање Луке у борби су се налазиле свега двије чете. Непријатељ је направио протунапад из самог Логора, потпомогнут јаком артиљеријском и минобацачком ватром, и наше су снаге морале се повући и пребацити се на десну обалу Врбаса. Једна чета за ово вријеме водила је борбу са тзв. 3 четничком бригадом, која је преко Врбање напала с леђа. Борци ове чете одбили су ову бригаду, нанијевши губитке од 5 мртвих. У току ноћи покушавало се је помоћу гумених чамца пребацити на лијеву обалу Врбаса, али чамци су били неисправни те су потонули. Партизани који су се налазили у чамцима успјели су да се спасу, док је један цивил потонуо — утопио се.

III батаљон ове бригаде вршио је напад на непријатељско упориште Врбању — Челинац. У самој Врбањи непријатеља није било и у моменту када су наше снаге биле у граду, четничка банда на челу са капетаном Митрановићем, делегатом из врховне команде Драже Михаиловића, упутила је своје курире да испитају Врбању. Наши борци су их похватили и присиљили их да вичу остале, који су остали у шуми више Врбање, да дођу у Врбању, да тамо нема партизана, односно да нема никога. За то вријеме наши су им поставили засједу, пустили их унутра и за врло кратко вријеме побили цио штаб, курире и пратњу — свега скупа 30 мртвих и један заробљен. Изгледа, али није провјерено, да су два побјегла, међу којима је Тривунчић, командант Бањалучке бригаде. Међу погинулим налази се капетан Митрановић и судски ислвдник, капетан, Илија Јевтић. Заплијењено је 15 пушака, 20 бомби, 1 пиштољ, 20 пари ципела, 12 пари одијела и једна радио станица (енглеског типа). Наши су били без губитака."

(Извод из извјештаја).

групу војника. Десило се да је истовремено када је дао знаке распознавања, уплашивши се опалио метак. Наши борци били су бржи. Убили су стражара и упали на капију. Непријатељски митраљез је пао у наше руке, а није опалио нити један метак.

Једну групу бораца повео је Милош Поповић, замјеник комесара чете у нашем 1. батаљону према самостану гдје се налазио непријатељ. Упали су у зграду гдје су нашли непријатељске војнике. Ту је заробљена и једна група авијатичара и пун магацин разног материјала.

Међутим, из једне зграде непријатељ је пружао јак отпор. Водили смо борбу све до ујутро. Отпочела је борба за мост. Непријатељ се бранио из појединих објеката са лијеве обале Врбаса и држао мост под митраљеском ватром.

Наш даљњи задатак је био да заузмемо мост на Врбасу и пређемо ријеку. Али непријатељ је ту довукао и појачање и тенкове. Имали смо и противтенковске пушке. Први пут сам тада пуцао из ове пушке. Није било успјеха. На жалост, нисмо имали противтенковски топ којим бисмо могли да уништимо тенкове. Да смо успјели да уништимо тенкове, сигурно бисмо заузели мост и прешли на другу страну Врбаса. Овако, нисмо успјели да потпуно извршимо постављени задатак.

У међувремену је непријатељу пристигла нова помоћ. Почела је жестока борба која је трајала два дана. Ми смо заузели зграде на десној обали Врбаса, док се непријатељ налазио на лијевој обали. Чак су били упућени и тенкови преко моста према нама. Супротставили смо им се на тај начин што смо групе бораца за борбу против тенкова снабдјели бензинским боцама. Посматрао сам једног борца, звали смо га Ацо, иначе Муслимана, родом из Бање Луке, који је, држећи боце са бензином у рукама, дозивао непријатељске војнике да крену према нама. Непријатељ је веома јаком ватром тукао по кућама гдје смо ми били. Ту је погинуло и рањено неколико нашио бораца. Али тенкови нису успјели да пређу на другу страну моста, тамо гдје смо се ми налазили. Пошто су непријатељу стигла појачања морали смо одступити. Бања Лука није ослобођена.

Почетком јануара 1944. године непријатељ је почео шесту офанзиву. У међувремену наш 1. батаљон је добио задатак да чим прије крене према Котор-Варошу и да се тамо јави команданту 11. дивизије Јосипу Мажару Шоши. Када смо стигли у штаб дивизије, командант Шоша нам је саопштио да једна непријатељска колона креће од Теслића према Масловарима. На том правцу налазила се наша болница са великим бројем рањеника. Међу њима су били и рањеници из борби за Бању Луку. Шоша нам је наредио да се чим

прије пребацимо на Борје и настојимо да се по сваку цијену заустави непријатељ. Требало је заштити неколико стотина рањеника.

Кренули смо на задатак и путовали цијелу ноћ. Требало је обезбједити извлачење рањеника, а све то за кратко вријеме, за један дан, јер непријатељске снаге наступају.

Стигли смо на вријеме на одређено мјесто на превој Солила. Упутио сам једну чету према Клупама. Остале чете заузеле су борбени распоред на положају Солила, најузвишенијој тачки, која нам је омогућавала да успјешно водимо борбу и одбијамо продор непријатеља. Чета која је упућена напријед ступила је у борбу. Непријатељске снаге биле су надмоћније и чета је била присиљена да се повлачи. Тукла се и постепено повлачила. Навела је непријатеља на нас који смо већ били запосјели положаје.

Тада су у борбу ступле наше двије чете. Нијемци су покушали да нас заобиђу, али нису успјели. Водила се жестока борба цијели дан. Било је то 5. јануара 1944. Били смо сви мокри газећи и ваљајући се по дубоком снијегу и када је пао мрак, онако исцрпљени повукли смо се према Масловарама.

У овој акцији погинуо је комесар 3. чете Мирко Станић и водник вода из исте чете Милан Васић. Било је још погинулих и рањених бораца, али на жалост, заборавио сам им имена.

Успјели смо задржати непријатеља.

Непријатељ је и сутрадан наставио да надире. Ми смо постепено узмицали. Дошли смо и у Масловаре. Рањеници су извучени. Наставили смо повлачење правцем с. Борци — Шипраге — Петрово поље — Зловарићи — Корићани, затим ријека Угар и даље према Витовљу и Јајцу.

Наш батаљон је добио задатак да продужи у Петрово поље. Ту се налазила наша главна болница. Требало је да се одморимо од напорног пута и борби и да истовремено будемо у заштити ове болнице. Изгледало је да ће и она морати да се евакуише и већ је почела евакуација.

Стигли смо на одређено мјесто. Ту смо добили и наредбу штаба бригаде. Пред нама је било једно село. Туда је водио добар сеоски пут који је и на карти. Интересовали смо се код једног мјештанина да ли су овуда пролазили Нијемци. Одговорио нам је да јесу. Показао нам је правац откуда су долазили. Нисмо на том правцу имали снага. Договорили смо се са комесаром батаљона Јоцом Марјановићем да тамо упутимо једну чету. Дали смо задатак да се смјесте у неке куће, а да упуте патроле напријед. Послали смо 2. чету командира Гајића. Ујутро рано, још није било свануло, на том правцу почела је жестока борба. Тек што смо осјетили ову борбу,

стигао је курир из чете и обавјестио да тамо Нијемци нападају.

Сакуирили смо борце осталих чета и запосјели положаје на неким брежуљцима. Истовремено смо предузели мјере да се евакуишу рањеници. Успјели смо да задржимо непријатеља који се кретао од Крушика према Петровом пољу.

Офанзива непријатељских снага и даље је трајала. Дошло је до оштрог сукоба са нашим батаљонима у Дукатима. И овога пута то су били Нијемци. Водили смо са њима борбу скоро читав један дан. У току ноћи смо се извукли и кренули даље.

Непријатељ је успио да нас набаци на планински масив Јајце — Травник. То нам је отежало положај и довело у тежу ситуацију. Разматрали смо могућност да се опет на подесном мјесту провучемо кроз непријатељев положај и да му дођемо иза леђа. Задржали смо се неколико дана у селима, па је донијета одлука да се изврши пробој. Мислим да је наш 3. батаљон ишао као претходница бригаде. Терен је био веома тежак.

Стигли смо опет у Масловаре. Мало смо се одморили. За вријеме предаха припремљена су бурад за парење одјеће, јер смо имали доста вашки.

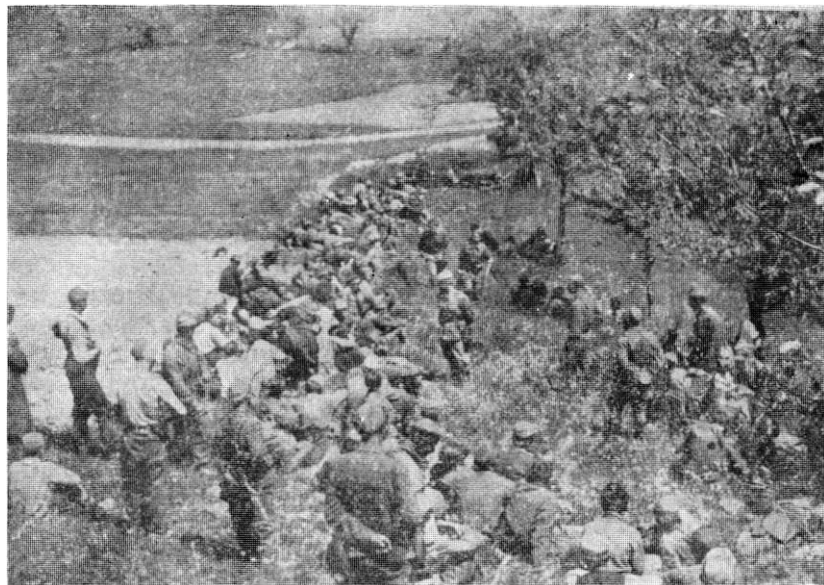
У међувремену је стигло обавјештење да су четничке снаге, искористивши наше одсуствовање са терена, заузеле цио терен Прњавора. Била је средина или друга половина јануара 1944. Снијег је нападао.

Одлучено је да се опет пође у акцију ради уништења четника. Ангазоване су све наше снаге на овом подручју. Планом је било предвиђено да на цијелом сектору од Маслоvara до Врбаса и од Прњавора и Српца почне акција против четничких снага, те да се креће према Клашњицама.

У овој акцији наш 1. батаљон добио је задатак да крене према Клашњицама и на том правцу заузме положај. Требало је да одсјечемо одступницу четницима према Клашњицама. Било је то фебруара 1944. Врбас је био веома надошао. Уравнио се са обалама. Када смо стигли на одређено мјесто затекли смо једну четничку комору коју смо заробили. Заробљене четнике смо пустили кућама.

Батаљон је запосио положаје. Штитили смо правац према Клашњицама. Ту се недалеко налазио и набујали Врбас. Знали смо ако четници пођу, немају куд него у Врбас. Ускоро смо чули пуцњаву. Око два-три часа послје подне видјели смо да се према нама крећу четничке колоне. Жељно смо чекали да нам дођу на одстојање па да отпочнемо борбу. Када су били близу отворили смо жестоку ватру. Четници су били збуњени. Нису знали куда да иду. Бјежали су према

Врбасу. Том приликом скочио је у Врбас и познати четнички вођа Јубо Бундало. Било је четника који су, и поред тога што је Врбас био набујао, успјевали да препливају. Видио сам када су прешли на другу обалу како су се отресали. Скакале су групе по групе у воду, јер другог излаза није било. Батаљон је притиснуо са ватром и није дозволио продор према Клашњицама. Послије тога четници су се веома тешко опорављали. Били су, тако рекућ, потпуно разбијени.

Кратак предах бораца 5. козарске НОУ крајишке бригаде приликом покрета кроз источну Босну, августа 1944. године

Све до љета 1944. године, јединице наше бригаде водиле су борбе око Теслића, Прњавора, Дервенте, дочекивале непријатељске снаге које су покушавале да излазе у села, прогониле четнике и сл. Подуже се 1. батаљон налазио у рејону села Појездини са задатком да контролише и евентуално ступи у акције на непријатеља који би се кретао од ЈБупанице према Појездини. Једног дана добио сам тачне податке да непријатељ, јачине једног вода, сваки дан, ради извиђања, од ЈБупљанице залази дубље у село. У штабу батаљона смо размишљали о томе како да их похватамо или уништимо. Знао сам да тај задатак сигурно може извршити са четом Милош Поповић. Тако је и било. Позвао сам Милоша и ко-

месара Љубана Бојовића да се договоримо. Тачно у одређено време, око 30 усташа упало је у замку коју им је поставио Милош Поповић. Сви су похватани или убијени. Оружје је било у нашим рукама. Остао ми је у сјећању напад на упориште Дервенту 27. јуна 1944. године, у коме је учествовао наш 1. батаљон.

У овој акцији учествовала су три батаљона 5. крајишке бригаде. Први батаљон са двије чете нападао је и продро у град од Поточана и кретао се према гимназији. Трећа чета овог батаљона имала је задатак да ликвидира упоришта Врхови и Врдољаци на брду Кукавице.

Непријатељски гарнизон у Дервенти био је веома добро брањен са добро организованом спољном одбраном. Били су запосједнути сви висови у околини и међусобно повезане отпорне тачке. Наш 1. батаљон имао је задатак да се у виду клина, без борбе, увуче у град и ликвидира непријатељску артиљерију. Упоредо са тим требало је да заузмемо у граду мјеста гдје није било јачих снага, пошто су се налазиле у спољној одбрани.

Кренули смо у колони према граду. Милош Поповић, командир чете, добио је задатак да са четом заузме, заплијени артиљерију. Док су друге двије чете продирале у град, Поповићева је ликвидирала артиљерију. И док су друге наше снаге нападале спољна упоришта, ми смо већ били у граду. Ликвидирали смо поједине групе непријатељских војника. Имао сам у батаљону једнога борца који је знао њемачки. Он је обукао њемачко одијело и са још двојицом другова ишао кроз град и заробљавао њемачке војнике.

Заузели смо главне тачке у граду. Блокирали смо жандармеријску станицу. Ускоро су поједине групе непријатељских војника почеле да се повлаче у град. Потисле су их наше снаге које су нападале спољну одбрану. Дочекивали смо ове групе војника и разоружавали. Задржали смо се у граду до ујутро. Извучено је много плијена. Заплијењена су и 3 топа.

Задатак наших снага није био да држи Дервенту већ да ликвидацијом овог упоришта дође до наоружања и другог ратног материјала, нарочито санитетског. Истина, непријатељ је у току дана предузео мјере да нас потисне из града. Било је борби са непријатељским снагама које су настојале да се споје са оним јединицама које су још пружале отпор у граду. Пошто је био дан, а нисмо имали задатак да држимо град, наше снаге су се повукле.

Мирко ШИЉАК

НАПАД НА НЕПРИЈАТЕЉСКИ ГАРНИЗОН БАЊУ ЛУКУ УОЧИ НОВЕ 1943/44. ГОДИНЕ

Наш 1. батаљон кренуо је из Кулаша на Бању Луку. Први батаљон и, колико се сјећам, 4. батаљон нападали су Траписте. Командант 1. батаљона био је у то вријеме Мирко Шиљак. У току покрета успјели смо да се неопажено од четника, који су нам баш због тога представљали проблем, провучемо на Црни врх. Стигли смо рано изјутра и преданили цијели дан. Ватре нисмо ложили, иако је била јака зима са снијегом. Кренули смо у први сумрак.

Већ је било уобичајено, када је батаљон у покрету, да један од руководилаца — командант или комесар, буде на челу батаљона, а други на зачељу. Овога пута у нападу на Бању Луку ишао је комесар батаљона на челу непосредно уз претходницу. Одједном у овоме привлачењу и прикрадању Бањој Луци зачули смо позиве — стој, стој. А шта се десило? Наша претходница заробила је четворицу домобрана који су понијели храну за једну истурену стражу на мјесту Крчмарица. Извршио сам на њих притисак да нам дају знаке распознавања — лозинку. Рекао сам им ако нас буду преварили да ћемо их стријељати. Узели смо им оружје и дали борцима који га нису имали, односно четворици бораца од којих смо били одузели оружје.

Наиме, потребно је објаснити о каквим се то разоружаним борцима радило. Познато је да смо за вријеме борби од четири-пет мјесеци у централној Босни, па и раније у Грмечу, један број наших бораца као реконвалесценте упутили на Козару ради опоравка. Један број се, после опоравка, задржао и даље на Козари. Било је чак и бораца који су из централне Босне отишли (тада смо говорили дезертирали) за Козару. Међутим, сви су се они јавили и ступили у Козарски одред. Ми смо, из морално-политичких и васпитних разлога, затражили од Козарског одреда да се ови борци који су из централне Босне, без нашег знања, отишли на Козару, врате, односно стражарно спроведу у своје јединице. Тако је и било.

Једна група ових бораца, њих петнаестак, дошла је у наш 1. батаљон. Одржао сам им говор и рекао да морају да се, тако да кажем, искупе у борби, а иначе су били разоружани. То је била тешка ситуација и за нас, а поготово за њих, јер су то углавном били стари борци. И командант батаљона Шиљак био је ту строг. Ови борци јавили су се да иду на челу како би се доказали и оправдали грешке које су направили. А како да иду у борбу без оружја које смо им одузели? Шиљак и ја смо се договорили да их распоредимо по четама као помоћнике пушкомитраљеца, а чим дођемо до оружја да ћемо их наоружати.

И стварно, када смо заробили ову четворицу домобрана, њихове пушке смо дали четворици ових бораца. Пошто су нам домобрани рекли распоред непријатеља на правцу нашег покрета, сада смо се комотно кретали. Знали смо лозинку, знали гдје се налази стражар, па је било све олакшано. Интересантно је да се један од ових бораца из групе разоружаних бораца јавио да пође на челу групе која је ишла напријед. Шиљак и ја били смо ту у непосредној близини и посматрали шта се догађа. Свјетло је било код стражара и могли смо видјети када је група наших бораца пришла и на брзину га, истина уз помоћ лозинке, разоружала.

Послије обрачуна са стражаром упали смо у Траписте без испаљеног метка. Тек је онда настала борба за Траписте, односно за Бању Луку. Ми смо врло брзо овладали Трапистима. Ту су била два манастира — стари и нови. Међутим, нама ће свећеници из Траписта подвалити. Рекли су нам да не идемо у Клаузуру код новог манастира, да га не дирамо и не „скрнавимо“. Командант бригаде Ранко Шипка пристао је на то. Међутим, када сам наишао било ми је то чудно и сумњиво. Заинтересовао сам се зашто се овуда не иде, али сам онда видио да стоји печат и да су свећеници успјели да утичу на Ранка да партизани не пролазе овуда, да је то Клаузура. То ће открити тек трећег дана када смо се повлачили. Ту ће се у посљедњем тренутку открити огроман магацин муниције, оружја и униформи. Ипак смо успјели да извучемо добар дио авијатичарских униформи, нешто муниције и пушака.

Прве ноћи успјели смо да овладамо Трапистима. Међутим, грешку смо направили што одмах нисмо овладали мостом на Врбасу. Наиме, ми смо упадом у Траписте изненадили непријатеља. Затекли смо у старом манастиру припремљен банкет за дочек Нове 1944. године. Ту је стационирала једна непријатељска јединица авијатичара. У близини је био аеродром Трн. Сви су они побјегли када смо се појавили у Трапистима.

Мостом нисмо овладали прве ноћи због тога што су стигли непријатељски тенкови. Настала је борба за мост. Ми смо покушавали да помоћу боца са бензином спријечимо продор тенкова да пријеђу на другу страну Врбаса гдје смо се ми налазили. Чак су у једном тренутку тенкови прешли и опколили нови манастир. Пошто смо имали боце са бензином, успјели смо да одбијемо тенкове на другу страну Врбаса.

Ту смо нашли и доста буради са бензином. Неко је дошао на идеју да искористимо ову бурад у борби са тенковима. Наиме, одлучили смо да пробушимо буре са бензином и да га запаљеног гурнемо према тенку када буде наилазио на мост. Изгледа да су тенкисти оцијенили нашу намјеру, па више нису покушавали продирати преко моста, већ су се задржали у његовој близини. Ту су била изграђена митраљеска гнијезда, те је настало препуцавање између њих и нас. Ми нисмо могли преко моста, а непријатељ се није даље кретао. Гађали смо из зграда Траписта. Имали смо и противтенковску пушку којом смо гађали тенкове, али није било успјеха.

Ту ноћ смо упали у кућу управника Пиваре. Прије нас је ту био курир и обавјестио ме да пођем горе. Пошли смо Ранко Шипка и ја. Затекли смо у кући управника и још неке госте. Чекали су нову годину. Представио сам му се. Био се грдно уплашио. Ту ћу наћи и једну Приједорчанку, познаницу, и њеног мужа који је држао кантину, а чији је брат био усташа. Међутим, нисмо га дирали.

Управник нам је показао неке усташке новине у којима је била расписана потјерница за неким комунистима, међу којима се помињало име Ранка Шипке, моје и још неких другова. Називали су нас јудама, србо-комунистима и сл. Смијали смо се када смо ово прочитали. Овдје смо веома добро почашћени. Јели смо праве колаче, што у току рата нисмо имали прилике.

Други дан борбе прошао је у припремама и размишљању о томе како да овладамо и пређемо преко моста у Трапистима. Одлучили смо да пробијемо зидове штала које су се налазиле близу моста и да пробамо изаћи. На мост су кренули борци нашег батаљона са штабом батаљона и командантом бригаде Ранком. Не знам шта нам је било да сви кренемо. Пошли смо преко моста и знам да нас је непријатељ жестоком ватром приковао ту на мосту. Тешко смо се извукли. Са противтенковском пушком стајали смо Ранко, ја и још два борца иза једне трафо-станице. Очекивали смо да тенкови наиђу. Имали смо и боце са бензином и довољно бомби. Међутим, тенкови се нису појављивали, а ми се нисмо могли повући. Пуцало је са свих страна. Само два метра

дијелило нас је од штале, одакле су наши борци са прозора пуцали и дозивали нас. Затим су ћускијама пробили зид, па смо Ранко и ја са двојицом бораца утрчали у штале. Међутим, тројици бораца успјело је да пређу мост и за њих смо мислили да су погинули. Они су по преласку моста на брзину кренули низводно и тек касније успјели да дођу у састав батаљона.

Трећи дан изјутра договорили смо се да више новог манастира направимо сплав и пребацимо батаљон да другу страну Врбаса. Остало је да се сплав припреми у току дана и да се наредне ноћи покуша прећи ријека. Тога дана послите подне, из једног хладњака осматрао сам дурбином цесту Бања Лука — Клашњице — Бања Лука — Трн. Одједном сам примјетио колону возила. Обавјестио сам о томе команданта бригаде Ранка. Због тога су обустављене припреме за пребацивање батаљона на другу страну Врбаса. Почели смо да се организујемо да бисмо одбили непријатељске снаге које су се кретале цестом Бања Лука — Клашњице, у случају да крену према нама.

У међувремену ушао сам у нови самостан. Затекао сам неке наше борце гдје по одајама ходају. Ту су раније били непријатељски официри и налазило се доста робе. Борци су углавном тражили приборе за бријање. Ту сам наишао и на ону забрану за пролаз партизана коју су свећеници измолити код Ранка. Упао сам са једним борцем унутра. Нашли смо једног непријатељског војника и шифранта, па смо се досјетили да се ту налазила тајна радио-станица. Тек тада смо схватили зашто нас је авијација често прецизно бомбардовала.

Потом је настала претрага по просторијама. Падао је већ мрак. Одавде смо посматрали фарове непријатељске моторизације која се кретала од Клашњица. Почела је да пристиже помоћ непријатељу у опкољеној Бањој Луци.

Нашли смо у манастиру магацин са одјећом, оружјем и муницијом. Било је доста и веша, што је управо нама било неопходно. На брзину смо то износили. Изнијели смо и доста брашна и шећера, што ће нам касније веома добро доћи.

Повукли смо се и добили наређење да идемо у Врбању. Читава бригада је дошла у Врбању да напада са тог правца. Ујутро рано нашао сам се са комесаром бригаде Ником Јуринчићем. Отишао сам у његову кућу и видио се са његовим оцем. Овај дио Бање Луке од Врбање био је ослобођен и налазио се у рукама наших бораца.

Другог јануара 1944. ноћу били смо у Врбањи. Ту смо добили наређење да хитно евакуишемо рањенике према Ко-

тор-Варошу. У то вријеме наш батаљон био је на зачељу бригаде, иа смо сада приликом извлачења од Бање Луке били на челу бригаде.

Саопштено нам је да се крећемо убрзаним маршем јер према неким обавјештењима, јаче непријатељске снаге иду и од Теслића. Потребно је да се чим прије повежемо са Тешањско-теслићким одредом, да батаљон заузме положај на Сојилима на Борју. Само преко нас мртвих, такво је било наређење штаба дивизије, могу прећи непријатељске јединице.

Трећег јануара 1944. повукли смо се из Бање Луке. Наш 1. батаљон је спроводио рањенике правцем Дебелјаци — Липовац — Котор Варош. Стигли смо у Котор Варош око 17 сати.

Одмах смо продужили у Борја. Када смо дошли у Масловаре већ је био мрак.

Одлучили смо се да ту преноћимо и да у току ноћи изађемо на брдо Клупе. Наша 3. чета кренула је ниже Солила према Бебама, а једна је отишла да заузме вис који доминира Солилима. Ту су распоређене наше двије чете. Прилази на овоме правцу били су тешки, јер су путеви били онеспособљени.

Шиљак и ја смо кренули напријед рачунајући да ће наићи Теслићко-тешањски одред. На једној окуци посматрали смо доље према Клупама. Примјетили смо да се Теслићко-тешањски одред повлачи цестом према нама.

У томе моменту неко је завикао — Нијемци. Ми смо се окренули десно и угледали да према нама јуре Нијемци на скијама. Било их је тројица. Код Шиљка је, вјероватно услед јак хладноће, отказала стројница. Ипак смо успјели да ликвидирамо ову тројицу њемачких скијаша. Изненадили смо се одакле они овдје, па смо закључили да је нека алпинска јединица у покрету према овом сектору.

Око девет сати дошло је до борбе. Опколили смо једну непријатељску јединицу надајући се да ћемо је брзо ликвидирати. Али непријатељ је довукао артиљерију и минобацаче па је почела ужасна канонада и у исто вријеме јуриш непријатељских војника са брда. Наше три чете брзо су се, тако да кажем, расуле на овом фронту. Било је доста рањених и погинулих. И ја сам рањен у руку кроз длан и једва сам извукао главу. Курир Рајко Влаисевић - Црни завукао ме је у један грм, а ускоро је на неколико метара од мене прошла непријатељска јединица. Ту је погинуо комесар чете Мирко Станић, родом из Мракодола, са подручја Баља код Бос. Костајнице. (Послије рата овдје је подигнут споменик борцима на Солилима гдје је погинуо и комесар Мирко.)

Када је непријатељска патрола прошла извукао ме је Влаисевић. Послије сам отишао у Масловаре, па у болницу у Борце. Приликом извлачења из ове борбе сусрео сам команданта батаљона Шилка на ивици једне шуме према Борју и Солилима. Пиштаљком је давао знак да се борци сакупе. Када се батаљон сакупио, установили смо да нам недостаје један комплетан вод. Претпостављали смо да није изгинуо, већ да се негдје одвојио. Послије ћемо дознати да се спојио са Теслићко-тешањским одредом и касније дошао у састав нашег батаљона. У овој борби имали смо 6 мртвих и 7 рањених бораца.

Из села Борака кренули смо према Шипрагама. Знао да смо избили у Петрово поље. Батаљон је требало да буде заштитница наше Централне болнице, која се евакуисала. Требало је да 3. и 4. чета носе рањенике, а 1. и 2. да спречавају наступање непријатеља. Ту је била одлучујућа битка за спасавање рањеника. Послије ове борбе, око 15 сати кренули смо у Корићане.

Шта се десило? Непријатељ је овдје избио од Теслића једним дијелом снага, а другим преко Борја на тзв. Крушево брдо. Касније ће још једном колоном да избије преко Влашића. Непријатељ је био обавјештен да се налазимо овдје, да се повлачимо и извлачимо рањенике. Зато је кренуо са три правца да пређе терен Корићана, избије у Витовље и на тај начин разбије наше снаге на овом сектору.

Тако је непријатељ напао 5. бригаду чији је 1. батаљон имао задатак да штити рањенике. Успјели смо да извучемо рањенике и да их хитно пребацимо преко р. Врбаса, а затим су отпремљени у Босанску крајину.

Ту је дошло до оштре борбе нашег 2. и 3. батаљона, па је 2. батаљон био одсјечен од осталих јединица бригаде. Имао је прилично мртвих и рањених, а чини ми се да му се једна чета издвојила и није могла доћи у састав батаљона, већ је продужила за Козару и послије извјесног времена вратила се у састав батаљона.*

* О овим борбама извјештавао је штаб 11. крајишке НОУ дивизије:

„8. јануара 1944 — Снаге V КНОУ бригпде налазиле су се на линији Дукати — Витовље — Понир. На линији I Угра борба са непријатељем који је надирало са много колона (око 25 сатнија). Наш I батаљон примио је борбу са непријатељем који је наступао са Мелине. II батаљон ове бригаде пустио је непријатеља да се спусти на Угарски мост и извршио је јуриш на непријатеља. У том моменту један батаљон пролетерске бригаде, који је био на десном крилу, и једна чета III батаљона ове бригаде, која се налазила на лијевом крилу, повукли су се пред непријатељском колоном без борбе, тако да је

Овдје смо нашли и 12. крајишку и сада су ту биле заједно јединице 12. и наше 5. крајишке бригаде. Непријатељу је пошло за руком да нас потисне и набаци на Турбе повише Травника.

Дискутовали смо о томе шта да радимо и којим правцем да кренемо. Било је предлога да идемо преко Врбаса у Пљево, а неки су инсистирали да идемо и у источну Босну. Око 12 сати повела се огорчена борба на Караули између непријатеља и снага наших 5. и 12. бригаде.

Око 14 сати извукли смо се из борбе и кренули према селу које се налазило на цести Травник — Вакуф. Био је 9. јануар када смо стигли у Горње Оборке, па смо већ били ближе Вакуфу.

овај батаљон дошао у клијешта непријатељска између двије колоне. Захваљујући томе што је већ била ноћ, борци овог батаљона успјели су се повући, али се отцјепила једна чета од 56 бораца, која се повукла у правцу Јајца. Овај дио снага је такође био отсјечен од главнине снага. Погинуо је један друг, док је 8 другова настало у борби.

Јединице XII КНОУ бригаде водиле су борбу са непријатељском колоном која је надирала преко Вечића у правцу с. Живинице. Јачина ове колоне била је 800—1000 војника. Наши су поставили засједу код с. Јежица и борба је вођена око 2 сата. Непријатељ је имао 52 мртва и већи број рањених војника и официра. На том дијелу сектора непријатељ је био мало задржан, али услијед наступања непријатеља, у три колоне које су надирале преко Орахова и Голог Брда, са циљем угрожавања нашег десног бока и отсјецања отступнице преко р. Угра, наши су се морали хитно да повуку, како би се што прије пребацили преко Угра у састав осталих снага ове дивизије, које су се налазиле на линији Витовље — Коричани. Један дио снага ове бригаде успио се благовремено пребацити преко моста на Угру, док је други дио снага (III батаљон) био исцрпљен водећи цијели дан борбу са непријатељем и због дугог пута није се могао на вријеме пребацити преко Угра, јер је непријатељ већ био запосјео мост на Угру и тако је био отсјечен од главнине. Борци овог батаљона у свом повлачењу од Скендер Вакуфа ка Угру убили су 5 Нијемаца и ранили 7. При заузимању мостобрана на ријеци Угру, непријатељ је угрозио задње дијелове снага XII КНОУ бригаде, који су се већ пребацили преко моста и том приликом погинула су два друга и два рањена. Пошто ЈС једна јача непријатељска колома стално наступала за нашим јединицама, пратећи нашу снагу у саму стопу, којој се није могло дати јачег отпора, јер је непријатељ био куд и камо надмоћнији, била нам је намјера да се бацимо непријатељу за леђа преко с. Витовље и тако да се спојимо са снагама V КНОУ бригаде. При покрету из с. Купрешани за с. Витовље, дочекала нас је једна непријатељска колона, која је наступала за нашом див. болницом. I батаљон ове бригаде примио је борбу. Борба је била жестока и трајала је 1 сат, тј. све док је наша дивизијска болница прошла у одређеном правцу за Јајце. У свој борби непријатељ је имао 35 мртвих и непознат број рањених. III батаљон ове бригаде у сукобу са једном непријатељском колоном код Угра имао је 12 мртвих и 10 рањених другова. Изгубљен је један тешки и два пушкомитраљеза, на основу претрпјелих губитака. Непријатељ је имао 7 мртвих и толико рањених.

Одржано је набрзину краће савјетовање и одлучено да се, док се још непријатељ није концентрисао, опет пребацимо у централну Босну. Ту ноћ 9/10. јануара 1944. извршен је пробој на правцу Божичковца. Пробој је по одлуци Врховног штаба затварала правац према Јајцу, иако ће непријатељ касније продријети у Јајце, али се неће дуго задржати.

Кренули смо преко Понира — Витовља — Дуката и дошли у Корићане. Одавде смо 11. јануара отишли у Петрово поље. Ту је стигла и амбуланта 13. пролетерске из Хрватске. Ту ћемо се сусрести са командантом ове прослављене бригаде Миланом Жежељом.

9 јануара 1944 — Један дио снага V КНОУ бригаде налазио се је у Хаманцићима и Коморовима, док са другим дијелом снага није било везе (II и IV батаљон).

Јединице XII КНОУ бригаде пребациле су се преко комуникације Травник — Јајце услед надирања непријатељских колона од Госгиља и пл. Влашић.

10 јануара 1944 — Снаге I и III батаљона V КНОУ бригаде, са штабом бригаде, извршиле су продор непријатељског обруча у заједници са снагама XII КНОУ бригаде преко Гостиља и избиле на линију Коричани — Дедићи. Приликом вршења пробоја имали смо 3 мртва друга.

Јединице XIV НОУ бригаде биле су на просторији Ковачевићи — Паливук — Јанковићи.

11 јануара 1944 — Јединице V КНОУ бригаде контролисале су сектор на линији Петрово Поље — Коричани —¹ Имљани.

XII КНОУ бригада налазила се је на просторији с. Г. Коричани.

12 јануара 1944 — I и II батаљон V КНОУ бригаде налазили су се на линији Мирковићи — Крушево Брдо, док је III батаљон (био) у Шипрагама.

Снаге XII КНОУ бригаде на одмарању у Коричанима, Влатковићима и Стопанима.

XIV НОУ бригада врши покрете на просторију Масловаре — Борци, са задатком затварања тог правца од Котор Вароши.

13 јануара 1944 — Снаге V КНОУ бригаде налазиле су се на линији Гарићи — Крушево Брдо — Мирковићи.

XII КНОУ бригада на просторији Коричани — Влатковићи — Стопани.

XIV НОУ бригада контролише сектор Узломац — Гарићи — Жижићи.

14 јануара 1944 — Јединице V КНОУ бригаде извршиле су покрет на линију Очауш — Гарићи — Бебе — Клупе — Солине.

II батаљон XII КНОУ бригаде имао је сукоб са четницима на Борцима. Убијено је и рањено 10 четника, међу којима се налазио командир чет. чете Кутић Ђорђе."

(Извод из извјештаја штаба дивизије од 15. јануара 1944. године).

Тих дана изненадићемо једну непријатељску колону. У борби са Нијемцима убијено је и заробљено око 350 војника. У овом нападу учествовали су дијелови 1. пролетерске, 13. пролетерске и наше 5. крајишке бригаде.

Избили смо у Шипраге 12. јануара. Тада је наш 1. батаљон одређен као заштитна штаба дивизије. Непријатељ је у току ових офанзивних операција, у склопу тзв. шесте офанзиве, успио да заузме Прњавор и Котор Варош. Задржаће се ту краће вријеме, јер ће наше снаге опет ослободити Котор Варош и Прњавор.

Поново смо овладали тереном централне Босне, повратили градове које је непријатељ током офанзиве био заузео. Сигли смо у село Гариће. Наш 1. батаљон релативно је добро прошао у офанзиви. Учествовао је у низ озбиљних сукоба са непријатељем и успјешно их окончао. Батаљон је добио похвалу од штаба бригаде за успјешно вођење борби у току офанзиве.

Имали смо одмор у с. Гарићима неколико дана. Одавде смо кренули у правцу Чечаве. Тада смо већ успоставили телефонску линију са Котор-Варошом и Масловарама.

Двадесет другог јануара 1944. одржано је у штабу дивизије савјетовање команданата и комесара батаљона из свих бригада. Тих дана имали смо комеморативне конференције поводом годишњице смрти Леџинове. Држао сам реферат поводом тога, а екипа дивизије дала је приредбу. Напали су нас четници, али смо их одбили.

Двадесет петог јануара кренули смо према Теслићу гдје ћемо се задржати током јануара. Код Церовице смо имали сукоб са четницима. Било је говора да се нападне Теслић, али услјед несигурних обавјештења о непријатељу одустало се од тога. Главни задатак нашег батаљона на овом сектору био је да прикупљамо обавјештења о непријатељу.

На сектору између Добоја и Тешња имали смо једну веома замашну економску акцију 1. фебруара 1944. Била је то акција на Сившу. То је подручје око Плехана. Ишли смо у Сившу и Омањску. Ја сам ишао сам са двије чете на Омањску. Имали смо засједу на Пижицама. Реквирирали смо жито и друге прехранбене артикле. Све смо то отпремили према Јајцу за наше болнице и Врховни штаб.

У фебруару 1944. били смо у Појезни. Почела је епидемија грипа. У јануару и почетком фебруара имали смо нешто живљиву активност четника, извјестљив број људи је дезертирао, па се скривало код кућа. Брзо смо их пронашли.

На простору Појезне провешћемо десетак дана. Опет смо реквизирирали храну > поједним непријатељски раепсложе-

ним домаћинствима. Од 0. до 12. фебруара, епидемија грипа је јењавала. Била су само три случаја која смо упутили у бригадну амбуланту, а остали су пребољели у јединицама. Још смо били према жел>езничкој прузи. Погреме^о смо се сукобљавали са четницима, али озбиљнијих акција није било.

Најозбиљнија акција у то вријеме био је напад на Фочу и Малу Сочаницу. Ту смо изненадили домаћу милицију, ухватили двојицу непријатељских војника и заплијенили нешто оружја и муниције. Битно нам је било да се разбије ово упориште.

За команданта наше дивизије постављен је у јануару 1944. Милош Шиљековић, а за комесара Блажо Ђуричић.

Бригада је ускоро кренула према Прњавору. Одмарали смо се код Глоговца. Двадесет петог фебруара 1944. одржана је смотра јединица 5. и 14. бригаде. Навече је била приредба. Учествовао је и наш хор који сам припремао. Налазимо се у Прњавору, Коњуховцима и околини Прњавора. Ишли смо и у Лишњу и углавном смо се у марту кретали око Прњавора. Већих акција није било.

У марту смо пошли према Мартинцу и тамо се сукобили са четницима. Ту смо имали једну веома успјешну акцију. Штаб дивизије имао је обавјештења да су се четници концентрисали повише Клашњица и да држе узвишења на том правцу — Црни Врх, Тутњевац и даље према Жупи. Били су то четници истакнутог команданта Бундала, тзв. црновршка бригада и Дреновићеви четници.

Ноћу 5/6. марта 1944. кренули смо из Прњавора. Циљ нам је био да изненадимо четнике. Наш 1. батаљон добио је задатак да се провуче преко Мартинца и Тутњевца и заузме положај доље у равници на цести Прњавор — Клашњице испод Миласоваца код моста, како би се четницима пресјекла одступница према Клашњицама. Ујутро 6. марта наши батаљони почели су да са чела нападају четнике. Ови су пружали отпор, али су били присиљени да се повуку, и то према мјесту гдје се налазио наш 1. батаљон. Био је већ дан када су четници, у повлачењу, почели да надиру према нама. Нашли су се у окружењу и почела је жестока борба. Ни нашем батаљону није било лако, јер смо фронтално водили борбу, а пријетила је опасност да нас непријатељ нападне од Клашњица, одакле су већ кренуле непријатељске снаге на камионима. Међутим, срушили смо један мост на овом правцу, па су нам леђа била безбједнија.

Пошто нису могли према Клашњицама четници су били присиљени да се повлаче према Врбасу. Они који су знали да пливају скакали су и пливали, иако је био март када је вода хладна и дубока. Бацали су оружје само да би спасили

главе. Избили су у села на другој страни гдје их је народ исмијавао. Причало се да је ту иогиноу и четнички командант бригаде, мислим да се презивао Бојанић или слично. „Војвода“ Раде Радић успио је да умакне према Црном врху.

Наша бригада ће последице ове акције боравити у Жупи од Милосаваца и даље према Српцу. Наш батаљон је распоређен у Стари Мартинац, а штаб бригаде био је у Кричковцима.

На овом сектору у два маха нас је изненадила авијација која је испод Старог Мартинца бомбардовала штаб бригаде. Погиноу је један курир, а пропала је и бригадна архива. Изгледа да је непријатељ на овом сектору имао своју обавјештајну службу и да је неко од шпијуна јављао непријатељу о нашем присуству. Ми смо овдје и раније боравили, па се обично знало гдје је који штаб смјештен. Знало се и гдје која чета да логорује.

Штаб нашег батаљона био је у Старом Мартинцу. Властник куће, инж. Ракић, побјегао је негдје у Србију, изгледа у Београд, а код куће су остале мајка Ружа, жена Мара и двоје дјеце. Жена му је, чини ми се, била учитељица. Стара мајка Ружа веома добро је кухала. И када смо долазили на овај терен обично смо са штабом батаљона били у овој кући. Овдје наши кувари нису морали да се брину о исхрани.

Будући да је штаб бригаде већ био изложен непријатељској авијацији, наредио је да сви напустимо ова већ позната мјеста. Напустили смо кућу Ракића и прешли у једну неугодну кућу. Стара Ружа Ракић опет нам је често по куририма слала хране.

Био је 20. март 1944. Ујутро је почела да пада киша. Ракићка нам је поручила да је спремила одличне шнеокле. Кренули смо Шиљак и ја са осталим члановима штаба батаљона. Мислим да је пошла и Невенка Милановић - Згоњанин, болничарка. Пошли смо на част код старе Руже Ракић.

Кишица је још сипала. Када смо мало одсједели и угостили се, стара Ружа ми је предложила да мало прилегнем. Кућа је имала доста просторија. Отишао сам у једну собу гдје је било књига. Сачувана су многа дјела и издања „Српске књижевне задруге“, стручна литература. Шиљак је имао посебну собу. Овог пута нисам се распремао, него сам само скинуо блузу и са опасачем и пиштољем ставио преко столице. Шиљак је заспао, а ја сам читао и није ми се спавало.

Одједном сам зачуо глас курира Рајка Влаисевића Црног који је рекао: „Ево авиона. Лете право на кућу“. Нисам стигао ништа да узмем, већ сам онако 50с истрчао из куће. Авион је на кућу бацио смотак бомби. Бацио сам се под неки магацин. Ту се склонио и Шиљак. Бомба је ударила право

у тријем. Ту нам је иогинула једна другарица, болничарка која је пошла да нас тражи.

Настала је врло тешка ситуација. Три непријатељска авиона су се смјењивала и надлијетала нас. Од бомби је разрушена кућа са осталим стајама. Стара Ружа је успјела са дјецом да избјегне.

Непријатељ је бацио бомбу на шталу са које се обрушио кров. Нашао сам се ту у непосредној близини. Нисам више могао да издржим овдје, а требало је или скакати у јаму гдје се налазило ђубре и осока или некуд се склањати. Шиљак ми је добацио да нећемо живи остати од бораца када чују да смо били у осоки. Рекао ми је да ће остати на томе мјесту, а ја нисам могао да издржим, већ сам се бацио преко једне ограде. Ту на пољани примјетио сам малог Ракићевог сина који се јако уплашио не знајући куда да бјежи. Са њиме је био и миљеник дјечаков — један пас. Касније су борци причали како су посматрали да је непријатељски авијатичар неколико пута надлијетао изнад овога дјечака и његовог пса и тукао из митраљеза, али их није погодио. Када сам трчао према шуми зграбио сам малога и повукао доље у шуму. Мајка је касније много захваљивала што смо спасили дјете.

Када су авиони отишли стигао је и Шиљак. Кућа у којој смо се затекли била је прилично оштећена. Само двије просторије нису биле порушене. У шпајзу се сакрила стара мајка која је била тешка око 90 килограма и није могла нити успјела да побјегне.

Нисмо знали како да о томе обавјестимо штаб бригаде јер је постојало наређење да се ова кућа напусти. Послије смо једном другом приликом испричали шта нам се десило.

Крајем марта добили смо нов задатак. Били смо у заштити дивизијске болнице која се налазила у Масловарама. Најме, непријатељ је у то вријеме примјењивао нову тактику. Почео је да из Бање Луке излази са труповима и да врши препаде, затим да бомбардује, дјелује преко шпијунске и сл.

Стигли смо у Масловаре 26. марта 1944. Отишли смо за тим у Шипраге и распоредили се око дивизијске болнице. Прва чета била је око болнице, 2. у Крлама, а 3. у Стопама. Тако смо обезбјеђивали болницу од евентуалног напада њемачких трупова. И четници су се служили истом тактиком.

Иако смо били на задатку, ипак смо се одмарали. Сређивали смо јединице и политички радили са борцима. Ту сам увјежбавао хор и хорску рецитацију „Порука тиранину“ коју сам сам саставио. Имали смо и пјевачки и рецитативни хор. Наш 2. батаљон је на приредбама био врло запажен, а и 5. крајишка бригада.

Кретао сам се на релацији Шипраге — Масловаре — Котор Варош. Спремали смо склоништа за рањенике. Припремали смо и резервне хране и смјештали их у слоништа, рачунајући да их, ако дође до непријатељске офанзиве, овдје можемо склонити.

Читав април 1944. били смо на овом терену, а одлазили смо и према Петровом пољу. Из дневника који сам тада водио види се да смо 16. априла били у Шипрагама. Тога дана је код нас дошао командант бригаде Ранко Шипка, затим је непријатељ упао у Котор Варош 20. априла 1944.

Наш 1. батаљон је од 23. до 29. априла имао два неуспјела напада на Котор Варош. Никако га нисмо могли заузети. Сада је дошло до промјене положаја, па смо ту у околини Котор-Вароша организовали неколико тзв. економских акција — извлачили смо храну да не би доспјела непријатељу у руке. Непријатељ је почео да на овоме сектору ствара посебне формације, да по селима формира милицију.

Од 3. априла па негдје до 7. маја 1944. покушали смо два пута да ослободило Котор-Варош, али нисмо успјели. Нападала су два батаљона — 1. наше Пете и 4. батаљон 12. крајишке бригаде. Пошто нисмо успјели да заузмемо Котор-Варош повукли смо се у Врбање. Прошли смо сада на други крај, преко Борја према Булетићу, односно Теслићу.

На овом сектору провели смо средину маја 1944. Припремали смо се да растјерамо четнике око Теслића јер су се почели овдје концентрисати.

Петнаестог маја, у нашој 2. чети вјежбали смо хорску рецитацију „Свијетли гробови“.

Седамнаестог маја послије подне, наша 2. и 3. чета кренуле су на тзв. теслићку четничку бригаду. Изненадили смо их и растјерали. Послије подне смо одржали политичку конференцију са народом. Дошло је доста народа из Клупа и околине.

Одатле смо отишли у правцу Чечаве, а затим ка Станарима. И у посљедњој недјељи маја дошло је до жестоке борбе са непријатељском бојном која је кренула из Теслића и Добоја преко Крижа у правцу Кулаша. Прво је са њима водио борбу 3. батаљон, а онда и 1. батаљон. Борба је била веома жестока, али и успјешна.

Двадесет шестог маја 1944. ишли смо у акцију на воз на прузи између Добоја и Дервенте. Уништили смо један воз и заробили 7 војника. Претпостављало се да ће овим правцем највише воз са неком јединицом, али су наша обавјештења била непотпуна, па смо, умјесто воза са војницима, напали теретни воз. Ту смо заплијенили доста дувана.

Још једном смо у јуну нападали воз. То је била врло успјела акција. Са нама је ишао и 2. батаљон. Имали смо два рањена борца. Заплијенили смо доста војничке униформе. Чим смо се повукли наш 1. батаљон поскидао је стара одијела и обукао нова.

У ове акције смо ишли углавном због муниције.

У јуну 1944. још једном је непријатељ напао наше снаге. Кренуо је из Теслића 8. и 9. јуна 1944. Кретао се преко Укринице. Дошло је до оштрог сукоба. Разбили смо једну домобранску формацију и докопали се муниције не само за лако наоружање, већ и за минобацаче и артиљерију. Заплијенили смо и неке топове.

Тих дана у дневник сам записао и ово: Кулаши са Ранком и Машом у Прњавору. У току ноћи Енглези нам падобранима бацали помоћ. Плодна недјеља. Добили помоћ од савезника. Разбили непријатељску офанзиву на Прњавор. Непријатељ је кренуо не само преко Укринаца, него и цестом од Дервенте гдје га је разбио наш 2. батаљон 5. крајишке бригаде.

Деветог јуна 1944. добио сам обавјест да сам постављен за комесара 11. крајишке бригаде и да треба да кренем на Козару. Узео сам за курира Свету Марјановића. Са њиме сам преко Кулаша и Прњавора кренуо у Жупу, гдје сам наишао на неке наше везе, осматрао терен вrema Врбасу и Лијевчу пољу и тамо успоставио везу са борцима из Козаре, а затим у току ноћи прешао Лијевче поље и стигао на Козару у Горње Подградце 18. јуна 1944.

У 1. батаљону 5. крајишке бригаде провео сач веома бурну ратну годину од 16. јуна 1943. до 9. јуна 1944. у централној Босни.

Јоцо МАРЈАНОВИЋ

КРЕНУЛИ СМО ИЗ БОСНЕ ЗА СРБИЈУ У ЈБЕТО 1944. ГОДИНЕ

Другом половином јула 1944. услиједило је наређење врховног штаба НОВ за продор наших снага у Србију. Баш у то вријеме изведен је напад на Теслић, а непосредно иза тога стигло је наређење за покрет у источну Босну и Србију. Бригада је претходно смјестила рањенике у болнице у Крајини и кренула на ЦГТ. У првом покушају да пређемо Босну нисмо успјели. Требало је да пређемо Босну између Топчић поља и Беговог Хана, али нисмо успјели. Босна је била јако надолшла, а непријатељске снаге, осјетивши наш покрет, концентрисале су се на одређеним правцима.

Било је то посљедњих дана јула 1944. Прије нас овим правцем прошла је 6. личка дивизија. У покрету смо наишли на рањенике личке дивизије. Са њима је био и један батаљон 3. личке бригаде. Наша бригада покушала је продор, али није успјела. Повратила се са рањеницима личких јединица и њиховим батаљоном. У овом покушају бригада је имала доста погинулих, рањених и несталих. Погинуо је и командант бригаде Раде Кондић на Макњачи. Јуришао је са борцима своје бригаде на вис звани Јелике.

На мјесто команданта бригаде дошао је Лазо Радаковић један од руководилаца личке дивизије. Он се налазио са личким батаљоном који није успио да оде са бригадом. Мирко Шишак био је замјеник команданта бригаде, а Лазо је остао краће вријеме код нас.

Бригада је морала наставити пут, али сада другим правцем. Знамо да смо се набрзину припремили. Хтјели смо да поведемо и лакше рањенике. Међутим, када смо наишли са колоном рањеника, то је примјетио командант бригаде и хтио их је повратити. Нисмо се сложили и пружили смо отпор. Послије тога преношене су приче о томе како у 5. бригади не може бити нико други командант него Козарчанин.

У другом покушају прешли смо Босну правцем Булетић — Прибинић — Чечава — Кулаши — Појезна — Црнча. Прешли смо жељезничку пругу и цесту Добој — Дервента,

а затим ријеку Босну на сектору Кожухе — Копривна. Био је почетак августа 1944.

Прешли смо на подручје које је било угрожено непријатељским снагама. Било је ту њемачких снага из СС „Ханцар“ дивизије, затим четничких и усташко-домобранских јединица. Било је тешких и крвавих борби. Чини ми се да су то биле заиста тешке борбе, теже од многих до тада. Утолико је било теже што нисмо познавали терен нити смо знали одакле све непријатељ може да нам дође. Стално смо били у покрету и тукли се са непријатељем. Журили смо се према Дрини и Србији.

Водили смо борбе око Власенице, Сребренице, код Зворника чак и повише Тузле. На Дрину смо коначно стигли средином септембра 1944. од Матковића — Снагова — Каменице — Костјерова. Прешли смо негдје послије подне у Србију у Будишићу гдје смо се задржали краће вријеме док не пређу остале снаге наше 11. дивизије.

У току покрета кроз источну Босну попуњавали смо јединице. Било је и добровољног ступања, а неке смо и мобилисали. Имали смо један занимљив случај у једном селу, мислим да се звало Мурати, гдје нам је дошао један младић, дјечак. Просто смо се отимали око њега. Мајка је жељела да не иде, а он је пошао. Био је још мали, па га је Дрина понијела када смо је прелазили.

Приликом преласка Дрине, наша чета била је у претходници. Одређени су пливачи да притекну у помоћ оним који се почну давити. Наш прелаз пратио је и комесар бригаде Машо Ибрахимпашић.

Пошто је више било непливача пријетила је опасност да Дрина, на мјесту гдје је дубља и бржа, повуче колону бораца. Ту у колони налазио се и дјечак из Мурата. Њега је, пошто је био мали, подигла вода. Пришао сам му. Био је уплашен. Ипак је све добро прошло. Овај мали стигао је касније и на сремски фронт. Налазио се у чети Ратка Јајчанина. Интересовао сам се за њега. Ратко ми је рекао да му је он најбољи митраљезац у чети. Био је неустрашив борац. Препоручио сам му да га пошаље у штаб батаљона (био сам помоћник комесара батаљона) за курира. Хтио сам да га извучем из свакодневних борби. Међутим, мали се није стигао јавити тих дана, а када сам га касније тражио рекли су ми да је погинуо. На жалост, заборавио сам како се презивао овај неустрашиви дјечак.

По преласку Дрине наша чета добила је задатак да изађе и запосједне једно узвишење поред Дрине. Не знамо на што можемо да наиђемо, јер не познајемо терен. Све је за нас ново, и терен и људи, а времена за испитивање није било.

Јединице су у покрету. Знамо једино да нам је речено да ћемо у селима Србије наићи на људе који су обучени у одијела, слична војничким, са капама тзв. шајкачама и да водимо рачуна о томе. Не треба се преварити у оцјени, па закључити да је то војска и да на њих пуцамо. То је у ствари традиционална ношња у Србији.

Изашли смо на вис код једне куће. Ту смо нашли једног старијег човјека и жену. Они су нас радосно дочекали. Обратио сам се старици ријечима: „Баба, кухај, пеци круха, сада ће да стигне још наших другова“. „Ја ћу да режем дуван“ — рече старац. Нарезао нам је доста дувана. То је била посебна радост за пушаче.

Највише смо се обрадовали круху, јер га десетак-петнаест дана нисмо видјели.

Кренули смо даље кроз Србију. Уз пут смо разоружали неке љотићевске јединице, те још неке четничке снаге. Колико се сјећам, једна од озбиљнијих акција била је на Крупњу. Била је друга половина септембра 1944.

Међутим, баш тих дана јаче четничке снаге надирале су из Србије према Дрини. Тежиле су да се пребаце у Босну. Оне су се повлачиле пред нашим јединицама које су надирале од Ваљева. Овим јединицама командовали су бивши југословенски официри. Наступали су у колони. Ми смо били знатно бројчано слабији. Почела је жестока борба. Били смо потиснути у ровове који су се овдје налазили још из првог свјетског рата. Није било другог излаза, него у ове ровове или у Дрину.

Имали смо тада бригадну заставу коју је носио батаљон са најбољим резултатима у борбама против непријатеља. Ова застава налазила се тих дана у нашој 3. чети 4. батаљона. Баш када смо водили борбу, застава је била развијена и вијорила се међу борцима. Милош Пајковић, који ме је познавао повикао је: „Лембика, склоните ту заставу, јер ће непријатељ концентрисати ватру у уништити вас.“ Ипак смо се одржали на овим положајима. Одбили смо непријатеља.

Борбе су биле тешке, посебно на Крупњу. Јуришали смо по неколико пута. Чак смо се били измијешали са непријатељем. Тешко смо се препознавали. Довикивали смо се и тако успостављали везу. Сјећам се како ми се једном јавио Душан Матијаш: „Овдје Пета бригада“. Нисам му вјеровао, јер су и непријатељски војници знали тако говорити. Онда сам га питао шта је тога дана ручао. Тек тада смо повјеровали и споразумјели се.

У међувремену сам са још неким друговима отишао на партијско-политички курс, гдје смо се задржали извјесно

Пета козарска прелази реку Саву код Обреновца 21. октобра 1944.

вријеме. Вратио сам се у јединицу и продужили пут према Београду. Правац је био према Бановом брду.

У борбама на Бановом брду погинуо је командир наше 3. чете Ђуро Гајић. Тешко се кретао. Боловао је од астме. У покрету је заостајао, јер није могао да иде. Нас су овдје тукли они „жишкари“ противавионски митраљези и топови. Ту је изгинуло доста наших бораца. Наишли су на нагазне мине.

Избили смо на Баново брдо. Непријатељ је пружао жестоко отпор.

Послије Бановог брда кренули смо према Авали. Наш батаљон је бранио врх Авале. Командант наше 11. дивизије Милош Шиљеговић наредио нам је да се са Авале не повлачимо. Почеле су жестоке борбе. Тукли смо се са једном јачом непријатељском формацијом која је бројала неколико стотина војника. Било је то на сектору Авала — железничка станица Рипањ — ЈБута страна.*

* Бригада је у овим борбама постигла изванредне резултате:

„У бригада:

После неуспела два напада на непријатељско упориште Обреновац, бригада је продужила у правцу Београда ликвидирајући успут јака непријатељска упоришта Жарково — Баново брдо, затим постав-

У међувремену је ослобођен Београд. Двадесетог окгобра 1944. сломљен је отпор непријатеља и коначно ослобођен главни град наше земље. Радости није било краја. Задржали смо се кратко вријеме око Авале гдје смо чистили терен од непријатељских војника.

Опет је услједио покрет. Ишли смо правцем ЈБута страна — Ненадовац — Мељак — Гунцати. Ту смо имали краћи предах. Већ други дан бригада је кренула даље правцем Вранић — Дражевац — Јасенак — Обреновац — Умка према Сави. Требало је да се пребацимо преко Саве у Срем.

У току овога покрета заробљавали смо доста непријатељских војника. Сјећам се да смо заробили једну њемачку болницу. Ту је било више официра, углавном љекара, и ме-

љањем на Авалу и разбијањем непријатељских снага оригада је продужила прогоњење истог непријатеља у правцу Рипањ — Љута страна — Гунцатг.

У свим овим борбама бригада је постигла следеће резултате:

Непријатељ. губици:
1255 мртвих
953 заробљена

Свега: 2208 избачених из строја.

Наши губици:
119 мртвих
209 рањених

Свега : 328 избачених из строја.

Ратни плен:

6 противавионских далекометних топова,
2 тешка бацача,
2 противтенковска митраљеза,
467 пушака,
30 стројница,
35 пиштоља,
45 пушкомитраљеза,
3 неупотребљива топа,
250 ручних бомби,
2 вагона топовске и митраљеске противав. муниције
80.000 пушчане муниције,
80 товарних и јахаћих коња, одеће, обуће и осталог ратног-плена.

У борби на Љутој страни нарочито се истакао II батаљон на челу са замеником команданта батаљона поручником Костадиновићем Душаном. Предлог за похвале и одликовања како истог тако исто и појединих истакнутих бораца и руководилаца овога батаљона доставиће персонални одсек наше дивизије.

(Из извјештаја штаба II. НОУ дивизије од 24. октобра 1944. године).

дицинског особља. Сваки од ових Нијемаца имао је пиштољ и бомбу. Чак и сваки рањеник. Причали су нам неки мјештани куда су пролазили ови Нијемци како су се нељудски односили према народу. Били су немилосрдни.

Наређење је било да све заробљене предајемо даље.

Тих дана премјештен сам у 3. батаљон наше бригаде за помоћника комесара батаљона. Командант је био Љубомир Шевић, комесар Рајко Тороман, замјеник команданта Јово Вранић.

Настављене су борбе у Срему. До Руме смо стигли без неких већих борби. Када је Рума ослобођена имали смо један другарски сусрет бораца. Из сваког штаба батаљона био је по неки од руководилаца.

Кренули смо даље према Сремској Митровици. Успостављен је фронт према непријатељу. Био је то сремски фронт. Ми смо, тако да се изразим, били неспремни за овакав начин ратовања. Нисмо се навикли укопавати, правити ровове и саобраћајнице, а нисмо ни имали потребне опреме за копање. Чете су оцјењиване по томе колико имају ашова, а не колико пушака. Требало је обучити борце да се укопавају, јер је сремска равница то захтијевала. При обучавању су нам веома много помогли руски заробљеници, они који су долазили код нас из черкеских јединица. Они су врло добро знали да копају ровове, траншеје, да маскирају митраљеска гнијезда и сл.

Сада смо се фронтално поставили према непријатељу. Имали смо изграђену линију, утврђену у пуном профилу са бункерима и саобраћајницама.

У међувремену, под крај 1944. и почетком 1945. године, и изглед наше 5. бригаде се унеколико измијенио. У бригаду је ступило доста младића из Србије који су били војнички необучени и неспремни. Због тога смо имали и доста жртава.

И код нас у штабовима се нешто ломило. Требало је успоставити праву ратну дисциплину на цијелом фронту. Није било, као раније, самосталности и иницијативе. Свака промјена на неком дијелу фронта широко се одражавала. Зато нам је било веома тешко привикнути се на овакав начин ратовања. У нама самим водила се, тако да кажем, велика борба да се прилагодимо оваквим условима ратовања.

Посебно смо имали тешкоћа у томе што није било средства за борбу против тенкова који су били, тако рекућ, господари на неким секторима фронта. Прелазили су преко наших ровова. Све то је стварало несигурност код бораца који нису били неискусни у борби против тенкова, али им је било тешко да схвате да тенк може да пређе преко његовог рова.

И непријатељска артиљерија је била врло активна. Стално су тукли по нашим рововима.

Посебно тешке борбе имали смо у нападу на Ердвик, почетком децембра 1944. То је било веома јако утврђење. Налазило се на ивици једног узвишења. Претходно смо имали артиљеријску припрему. Пред добро утврђеном непријатељском линијом била су густо постављена минска поља.

Прије нашег поласка у напад трајала је артиљеријска припрема. Тукли су наши топови и минобацачи, а затим смо на минска поља пустили стоку, овце и свиње.

Између нас и непријатеља није било великог одстојања. Међутим, прилаз непријатељу је био веома отежан. Ми смо пред собом имали узвишење од неколико стотина метара. Требало је то прећи под дејством ватре. Сва вјештина је била у томе да се што брже пребацимо до одређеног мјеста. Зато смо добро припремали борце да, када пођу из ровова, иду што брже. Ту већ непријатељ није могао ефикасно да дејствује. Иначе, он је веома много полагао на нагазне мине које су му се налазиле пред линијом, али су активиране када смо на њих пустили стоку.

Муњевито смо искочили из ровова и пошли напријед. Истина, у јуришу имали смо жртава, међу којима највише млађих бораца, али се успјело проћи кроз минска поља. Почела је жестока борба на блиском одстојању. Опет смо пошли на јуриш и упали у непријатељску одбрамбену линију. Била је добро утврђена. У рововима смо наишли и на јастуке и постељину.

На нашем десном крилу нападале су друге снаге. У једном моменту пред нас су испали Италијани. Нисмо знали да се у некој од наших бригада налази и италијанска јединица. Изненадили смо се, али смо брзо успоставили везу тако да није дошло до нежељеног сукоба. Италијани, иначе партизани, почели су да дозивају и брзо је успостављен контакт.

Иза ових Италијана наишли су Нијемци који су бјежали пред нашим снагама. Почела је борба. Нисмо познавали терен нити правац куда се може изаћи из саобраћајница. Ипак смо вратили Нијемце који су кренули према нама.

Заузели смо Ердвик. Мјесто је било потпуно минирано. Мина је било чак и у кућама, у орманима, бунарима, затим по гранама дрвећа. Било их је разних типова — нагазних, одскочних и сл. Имали смо доста жртава управо од ових мина.

Постојао је вод који је специјално био обучен за проналажење и уништавање мина. Истина, то је ишло доста споро, али се успјевало открити мине.

Са дужности комесара батаљона упућен сам у штаб бригае на дужност ађутанта. На тој дужности нисам био директно укључен у свакодневне борбе. Негдје у завршним операцијама постављен сам на дужност команданта батаљона.

Из тог периода остала ми је у сјећању борба у Сољанима, почетком априла 1945. године. То је, у ствари, био један наш клин у непријатељском борбеном распореду, ширине петнаестак километара. Убацили смо се у овај простор. Непријатељ је све чинио да нас потисне. Једног дана уследило је наше повлачење. Чини ми се да се неће моћи утврдити како је дошло до наређења за повлачење и ко га је издао.

Када је пренесена вијест о одступању пало је много наших бораца и руководилаца. Погинуло је око 80—90 бораца и још више рањено. Ту је погинуо и истакнути борац и командир чете Милорад Вукмировић — звали смо га мали Вукмирица. Са њиме је пало још неколико командира и комесара чета. Борци су се били измјешали са непријатељским војницима. Хватали су се у коштац и рвали с њима. Није било другог излаза. Непријатељ нас је био опколио и изненадио. Сјећам се да је успио да заузме циглану и да на подесном мјесту постави митраљез који је ватром доминирао тереном. Свако ко је наишао на простор куда је тукао овај митраљез падао је покошен.

Јединице бригаде које су се нашле у овом паклу Једва су се уз осјетне губитке извукле. Повлачили смо се кроз село и у току извлачења тучени смо из кућа. Бацали су бомбе на нас.

По свему судећи у овакву тешку ситуацију јединице бригаде су дошле због тога што су подбациле неке друге које су имале задатак да нас штите приликом одступања. Због тога је наша бригада имала тако велике и тешке губитке. Изгубили смо велики број старих бораца и руководилаца, тако рекућ, непосредно пред ослобођење. Били смо у таквој ситуацији да смо се касније просто чудили и питали се како смо опште успјели да се извучемо.

Касније смо сазнали да командант бригаде није издао наређење за повлачење. Можда је и непријатељ убацио такву вијест, Било је говора о томе да је непријатељ успјевао да у наше редове убаца своје агенте. Долазили су нам домобрани и остајали у нашим редовима. (Један од издајника, непријатељских агената, био је и Јосип Косовац, који се као „домобран“ под крај 1944. године предао и остао у нашој бригади. Када је била акција на Сољанима прешао је на страну непријатеља и водио га приликом опкољавања јединица 5, бригаде.)

Послије извлачења наставили смо да тучемо непријатеља ватром из минобацача. Тукли смо цијелу ноћ мјесто Сољане гдје се налазио непријатељ.

Бригада се опет консолидовала и кренула са осталим снагама према Загребу и даље ка Словенији. Гонили смо разбијене непријатељске снаге које су се повлачиле, али су и даље пружале отпор. Стигли смо до Цеља. Било је то последње мјесто на нашем борбеном путу за ослобођење земље. Сломљен је отпор непријатељских снага. Ослобођење је. Почетак је маја 1945. године.

Узеир - Лембика ЗУБОВИЋ

ИЗ ЦЕНТРАЛНЕ БОСНЕ КРЕНУЛИ СМО У СРБИЈУ

Послије иаиада на Теслић и Дервенту, отпочела је припрема наших јединица за покрет преко источне Босне у Србију. Под крај јула, по наређењу штаба 11. дивизије концентрисане су снаге за покрет у рејону Теслића са правцем покрета према ријеци Босни и даље правцем Осоје — Ружевићи — Ранковићи — Младиковина — Блатница — Толетинац — Видовићи — Козича — Жељезно поље — Зобова раван. Био је то исти правац када је пред нама прошла 6. личка пролетерска дивизија.

Непријатељ је осјетио за покрет наших снага, па је на том правцу концентрисао своје снаге и почела је борба не само за наш прелазак преко ријеке Босне већ и за даљи покрет. Непријатељ је пресјекао пут нама и једном личком батаљону са командантом бригаде који је последије наставио у Србију са 11. крајишком дивизијом.

Снаге непријатељске дивизије „Принц Еуген“ удариле су нам с леђа. Дошло је до жестоке борбе. Само Први батаљон имао је три узастопна јуриша на непријатеља. Посљедњи је био на вис звани Јелика на планини Макњачи. Ту је пао, смртно погођен, и командант наше 5. бригаде Раде Кондић. Иначе, најжешћа борба водила се око тога ко ће да задржи вис Јелике, јер је од тога зависио исход борбе. Два пута су Нијемци овладали овим висом. У трећем јуришу бораца 1. батаљона и осталих снага 5. бригаде са Радом Кондићем на челу збачени су Нијемци и тако смо овладали доминирајућом котом. Иначе, да су Нијемци одржали заузети положај, ситуација за бригаду би била још тежа.

У овим борбама имали смо више жртава — погинулих и рањених. Извјестан број је нестао. Били су то углавном новоприсли, било да су мобилисани у централној Босни или су као домобрани заробљени, па остали у нашим јединицама.

Под притиском непријатељских снага које су нам онемогућиле прелаз на овом правцу, вратили смо се ради сређивања и одмора. Опет је услиједио покрет, али сада прав-

цем села Булетић — Прибинић — Чечава — Кулаши — Појезна — Црнча. Између Дервенте и Добоја прешли смо ријеку Босну између села Кожухе и Копривна.

Бригада је избила на планину Требаву, гдје је имала сукоб са четницима које је разбила. Био је 8. август 1944. Задржали смо се краће вријеме на предаху. На даљњем путу према Дрини стално смо имали сукобе са непријатељским снагама. Најжешћи је био на сјеверним падинама Коњуха према Живиницама, гдје смо се тукли са дијеловима њемачке „Ханцар“ дивизије. Непријатељ је, по свему судећи, знао правац нашега покрета и настојао је да нас онемогући или евентуално задржи.

У раљем покрету правцем Симићи — Матијевићи — сјеверни обронци планине Коњуха — Пурачић — ЈБенобуд — Сладна и код Сребреника опет смо имали борбу. Биле су то јединице 13. СС дивизије и усташког здруга. Борбе су се водиле" првих дана септембра 1944.

Већ 10. септембра извршен је покрет према Дрини. Наша бригада се кретала правцем Мурати — Босанско Петрово Село — Омазићи — Д. Лукавица — Осмаци да би око 15. септембра стигла у Матковиће. Одавде је други дан кренула према Костијерову гдје ћемо прећи Дрину и наћи се у Србији. Овдје је у једном сукобу са непријатељем рањен Драгоја Лукић. Брзо смо га упутили, јер је био теже рањен, до нашег аеродрома тако да је отпремљен на лијечење у Италију.

Бригада је успјешно прешла Дрину. Правац покрета је био према Крупњу. Народ у Србији веома нас је лијепо примио. Истина, били смо различито одјевени, са разним униформама, али сви смо били добро наоружани. То је изазвало дивљење народа. Нарочито су долазили на вече када смо се задржавали у неком мјесту. Сељаци су се дивили нашем оружју и интересовали се одакле нам такво наоружање. Причали смо им да смо га отели од Нијемаца.

Пролазили смо и кроз села одакле је било мјештана у четницима. Долазили су нам сељаци и интересовали се шта ће бити са њиховим синовима и рођацима који се налазе у четницима. Препоручили смо им да их обавјесте да се јављају, предају нашим јединицама; у противном биће уништени јер нама нико неће спрјечити пут према Београду. Већ сутрадан групе тих младића, до тада на брзину мобилисаних припадника четничких формација, иначе голобрадих дјечака, стизале су са оружјем. Рекли смо им да могу ступити код нас, а ако не желе могу да иду кућама. Већина их је жељела да иде кућама премда су неки и остајали код нас.

Другог дана кренули смо према Крупњу. Прешли смо преко једног пошумљеног брда. Овдје смо се одморили и разгледали један већи споменик-костурницу. Сељаци су нам причали да су то кости палих српских бораца из првог свјетског рата, па смо им одали пошту. Дознасмо да Крупањ бране недићевци. Из покрета смо упали у Крупањ и после краће борбе ослободили град.

У околини Крупња имали смо жесток сукоб са четницима који су се повлачили пред нашим снагама што су наступале од Ваљева. Причало се да се са јаким четничким снагама које надиру према Дрини, креће и Дража Михаиловић. До тада нисмо вјеровали да их има толико. Тукли смо их, али су четници и даље наступали. Чуле су се команде њихових официра. Као да су се држали војних правила предратне Југославије. Били смо присињени да се повучемо, односно да пропустимо четничке јединице, а затим да их са бокова тучемо. Имали су велике губитке, али су само тежили напријед. Ишли су према Дрини и даље у Босну, одакле смо ми управо дошли. Четници су тежили да се домогну босанских планина.

Под крај септембра наше снаге су кренуле према Мачви, Церу и Поцерини ради разбијања непријатељских снага на овом сектору.

Овдје смо се сусретали са сељацима који још нису били довољно обавјештени о ономе што се догађа. Почели су да нам причају како је жалосно што се међусобно сукобљавају двије „српске“ војске. Бригада ће тих дана имати сукоб са четницима на Иверку и Церу. Објашњавали смо сел>ацима да се овдје не сукобљавају двије српске војске, већ једна народноослободилачка, а друга издајничка, четничка. Ако треба да се сачува традиција Цера, онда ће то сачувати наша Народнослободилачка војска, партизани.

Сутрадан смо имали сукобе са четницима које смо просто уништили. Иза тога слиједио је покрет према Шапцу. На сваком мјесту народ нас је одушевљено дочекивао. Није нам дозвољавао да у казанима припремамо храну. Доносио нам је печење на ражњу и гостио нас по познатом српском обичају.

На правцу нашег покрета налазио се гарнизон Шабац. Нисмо нападали јер је био добро брањен. На овом путу дошли смо у везу са 16. војвођанском дивизијом.

Почетак је октобра 1944. Пут нас води према Београду. Наша бригада наступа правцем Врањска — Владимирци — Кожуар — Бањани — ЈБубинић — Стублине — Дражевац — Барич — М. Моштаница — Железник — Жарково — Баново брдо.

Пошто смо знали да се нриирема београдска операција, свака јединица је детаљно упознала свој задатак. До Бановог брда нисмо имали већег отпора, иако је било борби. На Бановом брду налазила се непријатељска артиљерија коју је требало ликвидирати. Није било друге него јуриш усред дана. Јуриш је услио и заплијенили смо топове. Била је већ ноћ када смо добили наређење да се пребацимо према Авали.

На овом правцу бригада је водила жестоке борбе са њемачким снагама које су одступале из Србије и тежиле да дођу у састав већ опкољених снага у Београду. Одбијани су чести јуриши њемачких јединица које су тежиле да овладају Авалом.

Са нашим снагама садејствовале су и неке јединице Црвене армије, потпомогнуте авијацијом. У овим борбама пало је много Нијемаца, али Авалу нису успјели да заузму. Ипак је извјесним дијеловима њемачких снага успјело да се пробију изнад Авале. Продужили смо покрет за Нијемцима. Гонила су их наша два батаљона 5. бригаде са којима су били командант Душан Егић и комесар Машо Ибрахим-пашић, док сам ја са друга два кренуо да пресијечем непријатељу одступницу за Рипањ. Успјели смо да опколимо једну њемачку јединицу која се овдје утврдила, заузевши неке доминирајуће тачке. Борба је вођена читаву ноћ. Била је јака киша. Нијемци су се тек сутрадан предали. Заробљено је доста Нијемаца.

У овој борби погинуо је комесар бригаде Машо Ибрахим-пашић. Он је са групом бораца јуришао на Љуту страну гдје се утврдила јака група Нијемаца од око 1.000 војника. Већина је ликвидирана, док су се остали предали. Био је 20. октобар 1944. Тога дана ослобођен је и главни град наше земље Београд.

Пета козарска у марицу кроз Срем, новембра 1944. године

Већ 21. октобра бригада је кренула према Умки ради преласка у Срем. Сутрадан је прешла Саву и кренула даље према Сремској Митровици. Нијемци су се повлачили тако брзо да их нисмо могли стићи све до Сремске Митровице. Ту је већ била организована линија отпора, тако да смо се припремали за напад на град. Приликом наступања, наш 2. батаљон, под командом Костадиновића и комесара Браце Саничанина, упао је у град, али су га Нијемци одсекли и батаљон се морао пробијати из обруча на супротну страну према Фрушкој гори. Све се ипак добро завршило.

После овог успјеха другог батаљона рекао ми је командант дивизије Милош Шиљековић, да у 5. бригади, као првог за народног хероја треба предложити Душана Костадиновића (команданта 2. батаљона). Послије ослобођења Сремске Митровице, Бригада је у даљем наступању према Шиду наишла на организован отпор Нијемаца код Ердевика. Терен на правцу нашег наступања био је миниран. Да би активирали нагазне мине, натјерали смо једно стадо оваца. Мине су почеле да експлодирају и тако смо створили простор куда су борци могли да пролазе. Након заузимања Ердевика продужили смо даље према Шиду. Ту је дошло до успостављања фронта. Већ је била касна јесен, а наступала је и зима. Наш фронт ће овако остати и у зиму 1945. године. Било је чаркања, али без већих борби.

У међувремену упућен сам на двомјесечни курс у Сремску Митровицу тако да сам тамо остао у току зиме. У бригаду сам се вратио фебруара — марта 1945. Ускоро је уследило наређење за одлазак на школовање у Совјетски Савез. Тако сам се и растао од бораца 5. крајишке НОУ козарске бригаде у којој сам провео све вријеме од њеног оснивања, јесени 1942. до марта 1945.

Бригада је прешла хиљаде километара на ратном путу од Козаре и Грмеча, преко средње и источне Босне, затим преко Србије стигла до Београда и учествовала у његовом ослобађању. Продужила је на сремски фронт, гдје је водила жестоке борбе и, учествујући у операцијама за коначно ослобођење земље, стигла на границу према Аустрији.

На том борбеном путу бригада је изгубила преко 950 бораца, храбрих бомбаша, пушкомитраљезаца, водника, командира, комесара и команданата. Међу њима су истакнути борци и руководиоци Раде Кондић, командант и Машо Ибрахимпашић, комесар бригаде.

Мирко ШИЉАК

СА КОЗАРЧАНИМА НА ПРУЗИ ДЕРВЕНТА — ДОБОЈ

Негдје у новембру 1943. послао ме је Окружни комитет КПЈ за Прњавор да са 5. козарачком бригадом кренем у добојски срез. У ствари, 5. бригада је из рејона Кулаша ишла у акцију на жељезничку ускотрачну пругу Дервента — Добој. Била је пракса да се партијски и скојевски руководиоци округа шаљу са оперативним јединицама када ове иду на нове терене са циљем да се ближе упознају са политичким стањем и расположењем народа и да се одрже по могућности политичке конференције и зборови заједно са руководиоцима из бригада, као и да се контактира са нашим активистима или да се пронађу нова упоришта.

Са приближно таквом орјентацијом дошао сам у штаб 5. козарачке бригаде гдје сам познавао политичког комесара Нику Јуринчића са којим сам до скоро седео у Окружном комитету КПЈ. Нико ме је лепо примио и ускоро упознао са командантом Ранком Шипком и његовим замјеником Радом Кондићем. Споразумјели смо се да је најбоље да кренем са њиховим 4. батаљоном. Јавио сам се команданту 4. батаљона Михајлу Гачићу и помоћнику политичког комесара Гојку Шиљеговићу. Убрзо смо кренули из Кулаша преко набујале ријеке Укрине и даље стрмим падинама Крнина ка селу Јелањској. Газили смо набујалу ријеку Илову и стигли у Црнчу негдје око поноћи. Онако мокри смјестили смо се у сеоску школу гдје смо се сушили и одмарали два-три сата.

Дежурни је пробудио борце, који су без гунђања, дисциплиновано устали, притегли опасаче, забацили оружје на раме и почели се прикупљати у једну учионицу. Нешто више мјеста било је само око команданта Гачића који одмах отпоче говор одмјереним гласом. Приближно је рекао само ово: Другови Козарчани, имамо задатак да разрушимо жељезничку пругу између Дервенте и Добоја и тако спријечимо непријатељу да композицијама довлачи појачање, муницију, храну за своје снаге које су већ отпочеле VI офанзиву на наше јединице у источној Босни. Наш је дуг да помогнемо партизан-

ским јединицама преко ријеке Босне, јер ће то и они учинити када нама њихова помоћ затреба. Ја знам да ћете ви овај задатак добро извршити, јер имате велико искуство и високу свијест бораца слободе. Комунисти, знате свој задатак. Батаљон, крећи!

Послије завршетка овог кратког говора из свих грла се проломило неколико узвика „ура“, а затим отпоче излазак из учioniце, кратко постројавање по четама и кренусмо.

Газећи по великом блату, прескачући или газећи многобројне набујале потоке, батаљон је кренуо ка селу Комарица. Близу пруге командири сачекаше команданта Гачића који им је прецизирао задатке и кренуше са четама сваки у свом правцу.

Са Гачићем сам се спустио за једном четом на жељезничку пругу. Већ је један вод прешао пругу ради обезбјеђења, а патрола је довела једног жељезничара са скретнице. Гачић га је питао о реду вожње, када се може очекивати композиција и шта се превози. Жељезничар је задржан у батаљону док се задатак не изврши. Видио сам неколико група бораца који су алатом са скретнице почели да одврћу и ваде клинове на прузи и размичу шине. Већ је свануло. Десно од нас у рејону Цера остали батаљони 5. бригаде нападају на непријатељско упориште. По силини ватре оцјенили смо да се води оштра борба. На лијевом крилу и испред нас у даљини видјеле су се свјетиљке Дервенте и чуо се звиждук локомотива при маневрисању. Изгледало је да ће убрзо воз кренути ка нама. Радови на рушењу пруге су убрзани, али воза није било. Киша је престала, разданило се. Није уочено до тада да непријатељ из Дервенте припрема противнапад мада се напад очекивао. Убрзо је примјећен покрет непријатељских снага из рејона Дервенте који су се кретали ка нашем лијевом крилу. Није се одмах знало да је непријатељ дубоко зашао у бок наших снага и на правцу одступања. Отпочела је борба. Морали смо се повући ка Великом Прњавору. Непријатељ је избио на другу косу иза пруге у нашу позадину, а највећи дио батаљона је био на првој коси. Тукли су нас бочно на непошумљеној коси. Одступање је било споро, али организовано. Борци су били уморни и по блатњавом земљишту и без шумарака једва су се кретали. Непријатељ је доста прецизно гађао и имали смо неколико рањених од којих по четврти пут командир Слепац, а који је те вечери дошао у батаљон, и ни чету није примио. По четама и водовима батаљон се извлачио без посебних наређења команданта. Наш један вод избио је на другу косу и одбацио непријатеља, али друге непријатељске јединице су нас и даље бочно тукле у долини између две

косе. Са Гачићем и његовим куририма нашли смо се задњи у одступању. Чете су биле испред нас. Иако смо се кретали на великом растојању, непријатељ нас је доста прецизно гађао те су меци падали испред и иза нас. Нико се не сагиње. Гачић рече: Не могу брже ни падати у блато, па макар ме погодило. Ипак смо се успјешно извукли и задатак извршили. На кратком одмору у Црнчи, имао сам неколико разговора са неким људима — омладинцима. Батаљон је морао на други задатак, а ја у Прњавор. Драго ми је што сам упознао Козарчане, мада нисам успио извршити основни задатак.

Миле ТРЊАКОВИЋ

ХРАБРА БОЛНИЧАРКА СМИЉА

И девети мјесец године 1943. ближио се крају. Трећа је година окупације, а рат као да није ни мислио да се заврши. Народноослободилачка борба у Југославији буктала је на све стране. Послије пете непријатељске офанзиве, наше снаге су постале још јаче и углавном су се прегруписавале, попуњавале своје редове и добијале нове задатке. Прве октобарске ноћи батаљони 5. козарске бригаде нашли су се на положајима у непосредној близини Теслића. Град је браћен врло јаким њемачко-ушашким формацијама које је требало савладати. Још од вечери пао је на душе бораца осјећај неизвјесности — онај што увијек долази са мраком и сваки час постаје оштрији док га не раскине први фијук гранате, штеповање митраљеза или оштра команда и снажни ратнички поклик од кога се криви срце, а крв у свакој жилици брже крене.

Болничарка 2. чете 4. батаљона 5. козарске бригаде — Смиља Јанковић, 19-годишња дјевојка, снажна, висока, наслоњена на десну руку, подбочена о грудобран, очију упртих у мрак била је узнемиренија од осталих бораца распоређених у равномјерном ланцу дуж косе. Поред ње су пролазиле слике јутрошње битке код Масловара — кратке, али кржаве у којој је први пут учествовала као болничарка и осјетила тешки терет одговорности за људски живот. Раћан Симатовић, Радован Вучичевић, Марко Мацар . . . , бројила је по неколико пута рањенике Козарчане које је на својим леђима изнијела под смртоносном ватром, али је увијек заостајала код имена дјечака Петра Тривуновића. Он је био најтежи рањеник и остао је на блатњавој и крвавој ораници, по којој је три пута газио непријатељ надирајући од Котор-Вароша, а три пута га наши борци у јуришу враћали. Кад је чета одступила, земља се још пушила од експлозија, а брзо затим магла је покрила поље, сакрила од очију другова Петра и још 3 борца који су пали у посљедњем јуришу. . .

„Остаде и наш Перица — рече командир 2. чете Митар Стојановић, неустрашиви борац и командир, прекаљен у рату, строг према себи, а неумољив према непријатељу. Ни младости, ни радости није осјетио, а већ га нема...”

Перица је био најмлађи борац у чети — скоро дијете. На њему су почивали брига и љубав свих дургова. Био је одважан, храбар и омиљен. Усташе су му поубијале сву породицу и кућу запалиле. Због тога су последице командирових ријечи сви ћутали. Митраљезац Здравко Бановић, снажан и сигуран момак који је капу стално носио затурену на потиљак и пуштао да му чуперак косе пада на чело, сам за себе проговори:

— Није дочекао ни да митраљез понесе. А толико је за њим чезнуо.

Смиља је тада учинило да сви гледају у њу, од ње траже одговор или је прекоравају што га није могла изнијети из ватре. Сад јој Перица, онако рањен и крвав није дао мира. Непрестано је носила у себи онај неодређен сјај његових плавих очију. Није изговорио ништа осим неколико неразумљивих ријечи кад је крај њих грунуо бацач и земља лепе-застополетјелау зрак. Пала је друга, трећа, четврта . . . Ситно грумење је као град посуло по њиви. Кад је Смиља подигла главу опазила је нов танан млаз крви на дјечаковом лицу и укочен поглед који је у посљедњем смртном трзају био упућен њој или некуд на другу страну у широки простор над земљом у коме је још поигравао растрган дим граната. Изнад ње је оштро и убрзано тукао Здравков митраљез штитећи одступницу. Пребацујући се појединачно, низ њиву су промицали борци . . .

Прошао је још један дан од посљедње битке из које су борци понијели нову успомену или су просто заборавили на њу као на многе друге прије тога. Тако се дешава скоро редовито кад људи који иду из битке у битку гледају смрти у очи. Смиља је гледала у даљину, у тмину коју ништа није прекидало осим ријетких ракета које су начас освјетљавале партизанске положаје и топиле се у ноћи. Напријед је било пространо поље у којем се налазио Теслић, опасан са три реда ровова и саобраћајница ограђених жицом кроз коју је текла високонапонска струја, а у позадини се чула тешка борба коју је водила 12. крајишка за село Љубић. Смиља је и даље пребирала мисли. Године 1942. постала је члан СКОЈ-а, а неколико дана пред ову акцију и члан КПЈ. Била је необично сретна и поносите и тај догађај је за њу био најзначајнији у животу.

Прошла су још два сата чекања на положају. Споро је одмицало вријеме. Наједном тишину раскину сув пушчани

пуцањ — први те ноћи, а одмах затим кратки бљесци експлозија топовских граната освјетлише косу. Настаде онај час кад треба прихватити борбу, кад борци суздржаним гласом чекају да команда прође стројем, заштекће Здравков митраљез чији су испрекидани дрхтаји будили увијек осјећај сигурности, чврстине, одлучности. Чуо се већ јасно мукли топот, тежак ход строја који се приближавао. Борба се распламсала на десном крилу гдје се налазила и Смиља и чуо се ријетки поклич командира Митра. Псујући као и увијек, Здравко је последије првог рафала мјерио даљину. Запрашташе ручне бомбе и непријатељ се у паничном бијегу повуче у саобраћајнице ближе центру града. Пошто је специјалним шкарама пресјечена жица на неколико мјеста, чета се, на командиров глас, сјурила у град. Примила је борбу — прса у прса. Од узбуђења није ни опажала како по њој падају комади земље и ситне каменце које је снага експлозије носила зраком. Кад је четом прошао поклич на јуриш командира Митра, кад су се почели брзо дизати борци, а Здравков митраљез убрзао паљбу, као да ће се загушити — Смиља је схватила да је напад одбијен, подигла се и потрчала за осталим. Деветорицу рањених које је превила однијели су другови у позадину. Три пута се збијени строј непријатељских војника довлачио пред саме ровове које су заузели Козарчани и три пута се повлачио као вода у корито последије поплаве.

Пред четврти јуриш командир Митар је наредио да се одступи. Трчећи, Смиља је чула како је пред њом неко гласно јакнуо и тупо се свалио на земљу. Био је то командир Митар. Непријатељ је већ био у рововима прве линије. Три митраљеза убрзаном ватром тукла су долину којом је одступала чета. Час носећи, час вукући Митра, Смиља је тешком муком прошла тридесетак корака неравне мокре ледине. Ту је наједном осјетила оштар ударац у лијеву руку и под ребрима с десне стране, у свијести јој као жижак плануло сазнање да је рањена. Са топлином која се пела уз руку и млазом крви дошао је страх. Тежак је осјећај рањеника кад немоћан лежи на земљи пред непријатељским стројем који наступа док се другови губе у таму. Смиља је схватила да не може напријед, да не може оставити Митра и да је једини излаз у томе да се притаји док не прође непријатељски строј. Ни команде, ни подвизивање бораца нису се чули тога часа у таму. Непријатељски војници су прошли брзо — нису је опазили. Кад је замро бат корака и звецкање порција, на ледини је остао само вјетар и Смиља са Митром. Вукући Митра, осјетила је да је издаје снага, јер је могла да га вуче само једном руком. Оставити га није могла. Са том сликом

увијек се сударала слика Перице на шиви — погледи бораца који траже одговор.

На истоку је једва примјетно горио одсјај дана без наде, а напријед према шумарцима на периферији Теслића заштектали су опет митраљеци. Чета је примила нову борбу. Кад је Смиља осјетила да не може даље ни сама ни с Митром, припремила је посљедњу бомбу и ставила крај себе.

— Нећу га оставити, а бомба ће бити довољна и за мене и за оног ко се приближи — говорила је сама себи, надносећи се над Митра који је лежао потпуно непомичан и само се по лаком дисању могло закључити да је још жив. Трава је била мокра од росе и крви. Дан се са истока све јаче бијелио. Нашли су их борци кад су четврти пут у току напада ишли на јуриш.

У малом селу Кулашима на двадесетак кућа, недалеко од Прњавора, била је болница 11. крајишке дивизије. Тога јутра кроз село су пронијели неколико носила. За њима су загледали пролазници као и увијек — неко са стријепољом да неће у рањенику препознати брата, друга, сестру, а неко због тога што појава борца који је негдје на положају залио крвљу безимену тратину изазива понос. У том часу у човјеку се јавља жеља да снажно загрли рањеника, да каже нешто велико што ће ганути и узбудити и рањеника и све остале.

Бујна и плаха као прољетњи пљусак одвојила се од првих носила пјесма и пролетјела селом, мимо људи којих су одједном стали. Женски глас, дрхтав као да ће се сваки час прекинути, вјетар је проносио заједно са кишицом која је тога јутра почела падати и далеком хуком борбе која се водила за Теслић. То је пјевала Смиља Козарчанка. Дрхтала су срца, сузе текле женама низ лице. Пјесма је извијала из душе партизанке — борца и примила су је срца као љубав која гори непрекидно, вјечно.

Смиља је у болници чула да ће јој одрезати руку. Није се жалила и није говорила ништа, само су првих дана њезине очи искриле тугом — оном што се јавља кад човјек изгуби нешто драго, а зна да се то више никада неће повратити. У тим тренуцима пред њом је као књига промицао живот, дјетињство, прва радост, Козара, мучан пут борца.

Митар је умро на носилима. Закопали смо га испод једне брезе крај пута и над главом урезали име. Нек се зна, ако га кад буду тражили.

У Смиљиним сјећањима често је оживјело оно јутро, благњава ораница, ноћ, Перица и Митар. Видјела је сву чету од командира до Станка кувара, стално упрљаног од чађи. Тек сад је могла осјетити како су јој ти људи блиски

*Санитет 5. крајишке бригаде на сремском фронту
(1945. година)*

— Ја више нећу моћи међу вас, рекла је митраљесцу Здравку који јој је дошао у посјету. Руку ће ми одрезати и нећу моћи да се борим без руке — рекла је тихо и није гледала у Здравка већ преко лежаја у кут собе.

— Да . . . Нећеш моћи — одазвао се Здравко такође полако као да се бојао да не наруши мир и тугу која је легла пред њега, послите Смаљиних ријечи. Мораћеш се помирити с тим, радићеш. Вријеме све лијечи. И као да је хтио да што прије прекине тај разговор који је падао тешко и њему и Смаљи, почео је пребирати нешто по својој кожној торбици упрљаној земљом. Извадио је пакетић.

— Узми, послали ти другови.

Смаља је размотала омот. У тврдој кутији биле су сложене плавичасте коверте и папири из којих је струјао посебан, пријатан мирис. Здравко се спремао да пође. Једном руком је намјештао капу и чуперак косе, а другом поравнавао торбицу испод опасача.

— Па, довиђења Смаљо, морам ићи. Чека ме мој митраљез. Не заборави на нас, пиши . . .

Смаља га је пратила погледом држећи у руци кутију, нијема, без ријечи. Тек кад су се затворила врата осјетила је тежину растанка — можда посљедњег у животу са митраљесцом Здравком.

Читав тај дан мислила је о чети, о борцима и кући. Пред ноћ је писала дрхтавом руком мајци писмо. Слова су се низала тешко, неразумљиво, али је Смиља у њих уносила све што је осјећала тог часа, све што се у њеној души накупило и што се мора некуд излити. Писала је о спаљеном селу, о погинулим друговима и о себи. Молила је мајку да не тугује, обећала је да ће доћи, да ће заједно градити кућу под гајбом и поново живјети новим, еретнијим животом. Гледаће како класа пшеница и овце силазе низ градину — у попасно доба и навече кад залази сунце и руменом бојом полијева село.

Кад је завршила писмо и врелим уснама смочила руб коверте, било јој је лако при души.

— Побидићемо непријатеља. Изградит ћемо бољи и сретнији живот, •— испрекиданим дисањем говорила је себи.

— Мајко, пјева Козара . . . ! Напријед, на јуриш другови Козарчани! — биле су посљедње Смиљине ријечи.

Хируршка интервенција за ампутацију руке била је закаснила и гангрена је учинила своје. Пред зору је Смиља лздахнула.

Миле СТЕГИЋ

Ш О Ш А

Очи му се пале страшћу љубавника
Очи му севају муњама ратника
Две су ватре а једно огњиште

Ивица Марушић - Ратко

И у миру и у рату носио је штап. Одавно се одлучио за дуг пут и кратак живот.

Никица Павлић

Бавио се текућим пословима револуције. Уређивао њен ратни информативни дневник. Ратни догађаји су прохујали, али су папири остали. И тако настаде његово животно дело.

Крајишке планине

Најпре су се налазиле у географији. Сада су у историји. У време устанка су биле на лицу места.

СКОЈЕВЦИ

Далеко испредњачили на задацима револуције. Револуција победила, а они никако да се врате.

Бањалука

Меке су те две речи у једној речи. Могле би се сместити у појам мекоте. Али је зато реч центар посве тврда реч. А она је баш била центар, строги центар, епицентар крајишких збивања.

Велимир СТОЈНИЋ